

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

העורכים: נחום גלאצר (עורך-תורם), צבי זולפסון, שמעון הלקין
 חיים ליף — חבר המערכת
 מנהל המערכת: משה טשרנוביץ

שנה כ"ו (כרך ג"ב) סיון-תמוז, תשכ"ה חוברת ו' (252)

חוברת
היובל

ה ת ו כ ן

67	„בצרון” — סיום והתחלה	המערכת
68	כינון יחסים דיפלומטיים על רקע תודעת השואה	נתן רוטנשטרייך
73	ירושלים — אהבה קשה (סיפור)	משה שמיר
81	ישמעאל וישראל בראשית הישוב היהודי בירושלים	יוסף י. ריבלין
87	מנחם: אב-בית-דין הראשון של הלל	שמחה ב. הוניג
97	דפים מילקוט פאראפסיכולוגי	אהרן צייטלין
	שירים	
	מאת שמעון הלקין, גבריאל פרייל, דליה רביקוביץ,	
102	ש. שלום, יצחק זילברשלג, יצחק פינקל	
106	ביאליק כנענה לחומרות מדקדקים	יצחק אבינרי
110	על הפילוסופיה העברית העתיקה	ישראל אפרת
	לזכר רב צעיר	
112	מהגיונותיו של רב צעיר	גרשון א. חורגין
120	„אחד הפרושים” כינוי של ר' חיים טשרנוביץ?	א. ר. מלאכי
128	זכרונות על רב צעיר	צ. גולדברג
132	בכבלי ידידות	שמחה זאב זלצמן
133	חיים טשרנוביץ המורה	שמואל מ. בלומנפילד
136	מאור לבבות	שניאור זלמן אש
140	מתודש לחודש	מישאל
	הערכות ודברי בקרת	
143	א) מארטין בובר ז"ל	ג. ה.
145	ב) לתולדות מארטין בובר	א. ר. מ.
146	פסיפס ישראלי	י. ר.
148	שמות הזוכים בתחרות „בצרון” לסיפור הקצר מיסודו של ישראל שטיבל	
149	ידיעות	

„בצרון”
1141 ברודוויי
ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by CHAIM TCHERNOWITZ (RAV TZAIR)

Editors: NAHUM GLATZER (Contributing Editor)

HARRY WOLFSON, SIMON HALKIN (S. Israel)

HAYIM LEAF, Associate Editor

Executive Editor: MAURICE E. CHERNOWITZ

Twenty-Sixth Year of Publication

JUBILEE
ISSUE

Vol. LII SIVAN-TAMUZ, 5725 (May-June, 1965) No. 6 (252)

CONTENTS:

Bitzaron Jubilee — A New Beginning	The Editors	67
The Establishment of Ties With Germany		
In the Light of the Holocaust	<i>Nathan Rotenstreich</i>	68
Jerusalem — Difficult Love (Story)	<i>Moshe Shamir</i>	73
Jews and Arabs In Old Jerusalem	<i>Joseph J. Rivlin</i>	81
Menahem — Hillel's First Associate	<i>Sidney B. Hoenig</i>	87
Experiences In Parapsychology	<i>Aaron Zeitlin</i>	97
POEMS		
by <i>Simon Halkin, Gabriel Preil, S. Shalom, Dalia Ravikovitch,</i>		
<i>Eisig Silberschlag, Irving Finkel</i>		102
Bialik and the Grammarians	<i>Itzhak Avineri</i>	106
On Ancient Hebrew Philosophy	<i>Israel Efros</i>	110
IN MEMORY OF RAV TZAIR		
The Thought of Rav Tzair	<i>Gershon A. Churgin</i>	112
Was "Ehad Haprushim" Chaim Tchernowitz?	<i>A. R. Malachi</i>	120
Reminiscences	<i>B. Z. Goldberg</i>	128
Ties of Friendship	<i>William Salzman</i>	132
Chaim Tchernowitz the Teacher	<i>Samuel M. Blumenfeld</i>	133
In the Inspiring Company of Rav Tzair	<i>Sol Ash</i>	136
The Month In Review	<i>I. Mishael</i>	140
EVALUATION'S AND REVIEWS:		
(a) Martin Buber — In Memoriam	<i>G. Ch.</i>	143
(b) Biographical Note On Buber	<i>A. R. M.</i>	145
Israeli Kaleidoscope	<i>Y. R.</i>	146
Winners of the Stiefel Prizes (Bitzaron Short Story Contest)		148
News and Events		149

BITZARON
1141 Broadway
NEW YORK
MU 6-7680

בצרון

נוסד עלידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

שנה כ"ו (כרך נ"ב) סיון-תמוז, תשכ"ה חוברת ו' (252)

„בצרון“ — סיום והתחלה

אנחנו רואים זכות לעצמנו לציין את המאורע החגיגי — סיום מחצית היובל הראשונה של ה„בצרון“ בגליון מיוחד בהשתתפות סופרים, חכמים וחוקרים באמריקה ובישראל, שכמה מהם היו מן התורמים הקבועים לירחוננו במשך שנות הופעתו.

הוצאת ה„בצרון“ במשך כ"ה שנה בסביבה מתנכרת ובתנאים חמורים ביותר דרשה מאמצים בלתי פוסקים ועמל ללא-הרף. עדות היא לרצונו העקשני של מייסדו ועורכו הראשון של הירחון, רב צעיר ז"ל, ליצור במה עברית בעלת רמה ספרותית ומדעית גבוהה, שהחזון הלאומי יפעם אותה. בסיוע ידידי ותומכיו המשיך ה„בצרון“ במסורת המפוארת של מייסדו עד עתה והיה לחלק בלתי-נפרד מן המסכת העברית באמריקה.

מערכת „בצרון“ מגישה כוס ברכה ותודה לידידיה הנאמנים, לעסקנים המסורים, לקבוצות ולחוגים העברים העושים למען לשוננו וספרותנו, שעמלו אתנו והביאונו עד הלום. ברכתנו נתונה כמו־כן לסופרים החכמים שהשתתפו ב„בצרון“ וסייעו לנו לעצב את דמותו ולהרים את קרנו הספרותית והמדעית.

המאבק לקיום ולביסוס ה„בצרון“ לא נשלם. אולם המשך השתתפותם של שלושת השותפים — הקוראים, התומכים והסופרים — במפעלנו שטיפחנו בדי-עמל הוא ערובה שנמלא גם בעתיד את היעוד שהוטל עלינו — ביצור עמדת הלשון והספרות העברית בארצות-הברית, עידוד יצירתנו והעשרת חיי הרחוק והתרבות של יהדות אמריקה.

המערכת

כנון יחסים דיפלומטיים על רקע תודעת השואה

מאת ד"ר נתן רוטנשטרייך

א

הקשר לשואת יהודי אירופה והבעיה של היחסים עם גרמניה — כעם וכמדינה — טבועים בגוף מהותה של מדינת ישראל ואין מפלט מהם. קשר זה מוסבר על ידי העובדה ההיסטורית שמדינת ישראל הוקמה אחרי השואה והיא הוקמה למצער במידה מסויימת משום שעמי העולם הכירו באשמתם, וכך הכירו, כמובלע או במפורש, שהשואה הומטה על עם ישראל. מדינת ישראל קמה משום שהעם היהודי ונציגו, הוא הישוב היהודי בארץ ישראל, הכירו כי אין עוד לשאת גורל של עם נעדר בסיס מדינתי ונטול ביטוי מדינתי. סייעה לקשר זה גם העובדה, שמדינת ישראל קלטה שרידי שואה ושרידים של ארצות שונות באירופה שלאחרי המלחמה, אלה אשר מלחמת העולם ותוצאותיה הרסו את בסיסי החיים היום-יומיים שלהם. ועוד: בעיני העולם הלא יהודי, בעיני יהודי הארצות השונות ובעיני יהודי ארץ ישראל עצמם משמשת מדינת ישראל ביטוי של העם היהודי. בעיית היחס של העם היהודי לגרמניה היא בעייה חדשה כמובן, כי המסיבות הן חדשות, אולם היא בעיית-מהות לגבי דרכו וזכרונו ההיסטורי של העם היהודי.

מאז עלתה על הפרק שאלת השילומים מגרמניה געשתה הבעייה של הקשר וטיב היחסים לגרמניה לא רק בעייה היסטורית ומוסרית ברקע של החיים של מדינת ישראל, אלא גם בעייה ממשית יום-יומית. היא העסיקה לא את התודעה של יהודי המדינה בלבד, כי אם גם את המדינאות הישראלית המעשית על ביטוייה השונים. והנה עתה הגענו לשלב שבו החליטו מדינת ישראל מכאן והרפובליקה הפדראלית הגרמנית מכאן לכונן יחסים דיפלומטיים ביניהן. למעשה זה קדמו לבטים גדולים וקדמו התפתחויות מדיניות-דיפלומטיות שלא כאן המקום לדון בהם בהרחבה. ברור שהסתבכויותיה של מדינת גרמניה והמשחק המדיני של נאצר יש להם חלק בכינון יחסים אלה. אולם כדי לעמוד על התופעה עצמה לאשורה מן הראוי ומן הדין להסית את הדעת מן הצד המדיני היום-יומי. עלינו להשקיף על הענין מנקודת-מבט היסטורית רחבה יותר.

ב

אמנם אין לפסוח, חלילה, על טיעונם של אלה המתנגדים לכינון יחסים דיפלומטיים עם גרמניה משום טעמים היסטוריים ומוסריים. הטוענים כן יוצאים מתוך הנחה מוצדקת, כי כינון יחסים דיפלומטיים בין עמים יוצר למצער מראית עין של נורמאליות, כי נורמאלי הוא המצב שבו קיימים יחסים דיפלומטיים בין מדינות ועמים. הטוענים סבורים, ובדין, כי

אי־אפשר שיהיו קיימים יחסים בין עם ישראל לגרמניה שיהיו אנאלוגיים ליחסים בין עם ישראל לעמים אחרים, או בין עמים שונים שמלחמות הפרידו ביניהם במשך דורות. ואין לעבור לסדר היום על טיעון זה בייחוד שעה שהנסיון ההיסטורי הראה לאיזה שיעור של יחסים הגענו עם גרמניה כאשר לא היו קיימים אפילו יחסים דיפלומטיים עמה. יש מקום לחרוד, ובדין, לשיעור היחסים העשוי להתרקם כאשר תינתן גושפנקה רשמית להם. הטוענים את טענתם מכירים את גרמניה וצר לומר, שהם מכירים גם אותנו — וגם כאן באה לידי גילוי השזירות הגורלית בינינו לבין גרמניה.

ביחוד יש לכבד את הטענה נגד כינון יחסים עם גרמניה כאשר יביעה אנשים שנטלו חלק פעיל במלחמה נגד ההשמדה, או שניצלו מידי ההשמדה. והלא אנו יודעים יפה, כי הללו הם לעתים קרובות רק שריד מוזיאוני בתוך המציאות השוררת הסוערת עתה, זו רודפת ההווה ודוהרת כביכול לקראת העתיד. אין הם בחברתנו נציגיו הפעילים של נסיון הדורות ואף כי זהו מעמדם האמיתי. אף־על־פי־כן יש לומר, כי הטיעון המוסרי לעולם אינו חד־משמעי ואין טיבו של הטיעון המוסרי כטיבו של הטיעון על פי חוק במדעי הטבע, כלומר שתחולתו של החוק היא חד־משמעית משום שהחוק הוא חד־משמעי. הטיעון המוסרי חל על מצב אנושי סבוך ויש לראות את הסביכות הזאת שעליה חל הטיעון. ומתוך ראייה זו יאמרו הדברים שלהלן.

ג

נקדים דברים תחילה על הטיעונים שנתרווחו בזכותם של יחסים דיפלומטיים בין מדינת ישראל לבין גרמניה.

הטיעון האחד מפריד בין העבר לבין העתיד. בסיסו המושגי כביכול של טיעון זה הוא, כי יש הפרד חד בין מה שלעבר לבין מה שלעתיד וכי אתה יכול להעמיד את עצמך דיין על מה שלעבר ועל מה שלעתיד. ואין הדבר כך — כל עם מכוון את עצמו לקראת העתיד מתוך עברו, מתוך אוצרות עברו ומתוך נסיון עברו. העבר הוא חלק של הגוף האנושי של עם, כדרך שנסיון חיים של יחיד (וזה נצבר והולך מן העבר) הוא חלק של מערכת האופי והתגובות של היחיד בהווה שלו, גם שעה שהוא מתכנן את עתידו. מה שנראה כביכול כהפרד חד בין עבר לעתיד — והדוגמה שמשמיעים אותה לרוב היא הדוגמה של יחסה של צרפת הגוליסטית כלפי גרמניה — מהווה דווקא דוגמה לסתור. נסיון העבר מכוון את צרפת ביחסה לגרמניה, בין אם יש להצדיק יחס זה ובין אם אין להצדיקו, וודאי שאין צרפת עוקרת את עצמה מעברה כדי לכונן מסכת יחסים חדשה בינה לבין גרמניה.

אם יש עם שלגביו מכוונת התביעה לעקור את עצמו מעברו הרי זו גרמניה, משום שמאחורי גרמניה־של־היום עומדת גרמניה־של־אתמול — גרמניה, שבמקום לגבור על עברה, משכיחה את עברה, ואין ההשכחה בחינת התגברות. רדיפת העתיד מקבילה היא משני הצדדים ומבחינתנו שלנו היא גילוי מגילוי הכנעניות המדינית המזינה את הכנעניות הרוחנית, או ניזונת ממנה.

הטיעון השני שהושמע בזכותם של יחסים דיפלומטיים בין גרמניה לבין מדינת ישראל הוא הטיעון המפריד בין החשבון ההיסטורי לבין החשבון המדיני ורואה הפרד בין שני החשבונות. טיעון זה קרוב לטיעון הקודם, אולם יש בו שינוי גוון, ומשום כך יש להיזקק אליו לעצמו ואין להעמידו מכל וכל על הטיעון הקודם.

איזה עם הוא העם הנכנס, או המוכנס, לתוך מערכת של יחסים דיפלומטיים עם גרמניה — האם הוא עם ישראל כמות שהוא, על עברו, על הווה ועל כוונת עתידו או שמא מדובר בעם אחר, עם שיש בו הפרדה בין פוליטיקה להיסטוריה? איזה עם רוצים אנו להיות — עם המתנה את התנהגותו המדינית מתוך זיקה אל ההיסטוריה שלו, או עם המנווט את הפוליטיקה שלו על פי גורמי השעה? הבעייה המדינית האמיתית, הבעייה המדינית לטווח ארוך של כל עם היא האינטגרציה של היסוד המדיני בתוך היסוד ההיסטורי; הצעדת ההיסטוריה של עם באמצעות המדיניות ושמירה על העם בדמותו ההיסטורית בתוך המדיניות. סוף-סוף, הפוליטיקה של היום נעשית מיניה-יוביה לחלק של ההיסטוריה — בין אם עולה בידיה להשיג את מטרותיה ובין אם אינה מצליחה בכך, שהרי ההווה של היום נעשה מחר לאתמול. כיצד יקויים, איפוא, הפירוד הזה בין ההיסטורי לבין המדיני כאשר בכוח ההיסטוריה נעשית הפוליטיקה עצמה חלק של ההיסטוריה?

והטיעון השלישי — והוא הרווח ביותר בסוגייה זו — הוא המבחין בין ציווי הרגש לבין ציווי השכל. על פי טיעון זה הרגש מחייב אותנו להימנע מיחסים הדיפלומטיים עם גרמניה, ואילו שיקולי השכל מחייבים אותנו לגבור על מעצורי הרגש.

מה פירושו של הרגש בהקשר זה? האם פירושו, איזה הלך-רוח סתמי של הסתייגות, של תחושת חיים, של הימצאות במצב לא מוגדר? כלום מציע משהו, שלא נחדל להיות בהלך-רוח זה כאשר נקיים יחסים דיפלומטיים עם גרמניה, ואת הלך-רוח של מועקה ודיכאון יירשו שביעת הרצון וסיפוק הנפש? האם פירושו של הרגש הוא אותו מין של תגובה המלווה הנאה או סבל? הסבור משהו, שלא ילווה אותנו הסבל כאשר נקיים יחסים דיפלומטיים עם גרמניה? אילו אפשר היה לאמר כך — הרי מהופכת השיטה: דווקא כאשר נקיים את היחסים האלה חובתנו לקיימם מתוך סבל ומתוך טיפוח התודעה, כי עמנו הוא עם, שהסבל הוא גורלו ואנו מבקשים לעשות כל אשר ביכולת אנוש, כדי שסבל הנגרם עלי-ידי בני-אדם לא יהיה גורלו לעולמי עד. ואם רגש פירושו מיכלול הגורמים מסוג הפחד, התיקווה, השינאה או הבושה — כלום נחדל מאלה ונורידם למחשכי הנפש ונפנה מקום לגורמים אחרים?

ואשר לשכל — האם פירושו שיקולים „קרים“, שכל המנתח דברים על פי טובות-הנאה או טובות סתם, המזדמנות בשעה מסוימת? ומי לידינו יתקע, כי טובה הנראית כטובה בשעה זו היא באמת טובה, או שמא טובה עשוייה לגרור אחריה רעה, בקרוב או לאחור זמן? שכל אינו רק חשבון — הוא כח מקיף, שבוחן ורואה צדדים שונים, עוקב אחרי הלך-הרוח, מתחשב בו ומנסה לשבצו בתוך

המערכת שהוא יוצר. השכל נהג בזהירות לגבי שיקולי עצמו ומביא להכרעה מתוך זהירות ולא מתוך פסיחה עליה.

ד.

אמנם בקיומם של יחסים דיפלומאטיים בינינו לבין גרמניה יש גילויים קלוקלים וצורמניים שאין לפסוח עליהם.

יחסים דיפלומאטיים, כפי שנתגבשו בין מדינות ועמים, יש בהם נוהגים סמליים מסויימים, לרבות גינונים חיצוניים. ואין לזלזל בסמלים ונזכור מה שאמר הרצל על דגלנו אנו ונבין, כי הדברים אמורים גם בדגלם של עמים אחרים. אך דווקא משום שיש נוהגים קלוקלים וצורמניים ביחסים דיפלומאטיים יש לומר, כי יחסים שיש בהם טעם וצידוק מוסרי אינם חייבים להיות נעימים ונעדרי צלילים צורמניים דווקא. לעתים קרובות, גם כאשר אתה גומל טובה לזולת, יש במעשה שאתה עושה למענו גילויים מצערים. אתה מרשיט לזולת עזרה — וזהו אקט מוסרי, ללא ספק, ועתים אתה עושה זאת גם כאשר הזולת בחינת פרט אינו נעים לך, ויש לך טענות נגדו. יש יחסים שצידוקם הוא מוסרי ואינם חייבים להיות יחסים הבנויים על אהדה. כך ברשות בין אדם לחברו: רופא חייב להושיט עזרה על פי הכרעות בלתי אישיות ואינו זכאי להיות מודרך במעשהו המוסרי על פי אהדתו לאדם הסובל. המצב של הסבל הוא הצידוק למעשה המוסרי של העזרה ולא טיבו האנושי הכולל של הסובל.

דברים אלה הובאו, כמובן, לשם השוואה בלבד ועניינם לומר, כי אין היחס המבוסס על עקרונות מוסריים זהה עם יחס המבוסס על אהדה בין אנשים הבאים לידי מגע אלה עם אלה בתוך המערכת המוסרית ועל פי עקרונות אלה. וככל השוואה כן גם זו אינה עולה בד בבד.

ה.

בלי לזלזל כל עיקר בשיקולים המוסריים שיש בהם כדי להכריע נגד קיום יחסים דיפלומאטיים בין מדינת ישראל לבין מדינת גרמניה יש גם שיקולים הנראים מכריעים את הכף בכיוון הנגדי.

העניין הראשון הוא לכאורה מוגבל; עובדה היא ולפרקים עובדה חמורה היא, כי קיימים יחסים סבוכים ושזורים מאוד בין מדינת ישראל לבין מדינת גרמניה זה זמן רב למדי. לעתים קרובות מאד, היו יחסים אלה מושתתים על בריתות לא-מוגדרות, או על בריתות שבחשאי, וקיום בריתות אלה נראה כמצדיק העדרם של יחסים גלויים. מצב זה הוא עובדה ויש לנו חלק ביצירתו — ואין לטשטשה, ובתוך מערכת זו יש לבחור את הרע במיעוטו, שפירושו מבחינה זו הוא קיום יחסים גלויים עם גרמניה במקום היחסים החשאיים, כי היחסים הגלויים ניתן עקרונתית לבקרה ולהשגיה עליהם, יותר משניתן הדבר לגבי יחסים חשאיים. ודווקא אלה שמותחים ביקורת חמורה על המתרחם בעולם הקיים, עליהם לטעון, כי מוטב להעלות את הדברים מן החשיכה ולא לקיימם בתוכה.

והחשיכה אין פירושה רק חשאיות. מאחר שלא נתקיימו יחסים גלויים בין מדינת ישראל לבין מדינת גרמניה נזקקנו לא פעם לכוחות שאינם מייצגים אותו חלק של הציבור הגרמני המבקש בראשית חדשה לגרמניה, או שאין רבב

על בגדו. אין זה שיקול מכריע, כי אם שיקול על דרך השוואה, אולם במציאות מוסרית הברירה אינה רק בין טוב לרע, אלא בין רע מועט לעומת רע מרובה הימנו. השיקול השני הוא מסוג לגמרי אחר: במציאות הבינלאומית — אי-קיום יחסים דיפלומטיים זהה לעתים קרובות מאוד עם קיום של מצב מלחמה בין מדינות ביניהן לבין עצמן, בין אם המלחמה היא גלוייה ופעילה ובין אם המלחמה „מוסווית“. משמעות זו של אי-קיום יחסים דיפלומטיים — לא אנו יצרנו אותה. זהו דפוס של יחסים שעוצב במשך הדורות, ולא בידינו להפקיעו. וכאן עולה הבעיה שלנו: דוקא משום שלנו חשבון חמור מאוד עם גרמניה, אין אנו יכולים ואין אנו רשאים לתרגם חשבון זה לשפה של מלחמה עם גרמניה; אין אנו במצב של מלחמה עם גרמניה. הסתייגותנו ממנה היא עמוקה הרבה יותר מזו הבאה לידי גילוי בלוחמה פעילה היא אינה מסתיימת שעה שחדלה לוחמה גלוייה, כדרך שמצוי הדבר ביחסים בין עמים. ביחסים בינינו לבין גרמניה עלינו למצוא נוסח לעצמנו; משום שלא מצאנו נוסח זה — אל נחליף אותו בדפוס העדר יחסים דיפלומטיים. דפוס זה קל מדי כדי שימצה את הסוגייה שאנו עומדים בה.

והעיקר הוא בענין השלישי: אי-קיום יחסים דיפלומטיים עם גרמניה פירושו הבינלאומי — וכאן מותר שיקול זה — הוא, כי גרמניה אינה מכירה בקיומה של מדינת ישראל כמדינה שהיא יורשת הגורל ההיסטורי של העם היהודי והמבקשת להתוות גורל זה ביודעים ועל פי הכרעותיה הפעילות. אם יש מדינה בעולם שחובתה היא להכיר במדינת ישראל במעמדה הכפול הזה, הרי זו גרמניה, אשר עליה רובצת אחריות כה איומה לדמותו של העם היהודי ולגורל שהומט עליו. ומותר לעם להזכיר את חובתו של עם אחר כלפיו, כדרך שמותר ליחיד להזכיר לזולתו את החובה המוטלת עליו כלפיו. גרמניה חייבת היתה לחזר אחרי מדינת ישראל ולבקש ממנה שתסכים לכינון יחסים עמה, כי בכינון יחסים אלה מבוטא בשפה בינלאומית דבר ההכרה בקיומה של המדינה. גרמניה לא עשתה כן, כי גרמניה אינה חדלה לשחק „ריאלפוליטיק“ גם כלפי עם ישראל, שהיא אחראית להשמדת חלקיו הגדולים. גרמניה הכירה לבסוף במדינת ישראל מתוך שיקולי „ריאלפוליטיק“, זו עדות לכך, כי לצערנו הגדול מוסיפה גרמניה לשחק משחק זה. העובדה, כי הלא-מוסרי מצווה עליך לנהוג באופן מוסרי, היא פגם חמור, אולם אין עובדה זו כל-כולה ממצה את המצב. זו לפרכים אירוניה של המוסר, שהוא מטיל את עצמו עליך בעל כורחך, כדרך שלפרכים אתה נענש משום שאתה פוגע במוסר. מי יודע את שבילי החובה המוסרית הפועלת במציאות? מכל מקום, משום שחובה אלמנטארית היא זו שגרמניה תכיר במדינת ישראל, ומשום שהכרה זו לובשת דמות ממשית בקיום יחסים דיפלומטיים — אין לדחות את קיומם של יחסים אלה. יש לקיימם וליצור שעת כושר למימושה של חובה מוסרית אלמנטארית מגובשת בהכרה במדינת ישראל.

והדדיות? הרי לא רק הם מקיימים יחסים עמנו, אלא אנו מקיימים גם יחסים עמם. זהו אחד הצדדים של התחום המוסרי, שהוא תחום הבנוי על

ירושלים — אהבה קשה

ס י 9 7

מאת משה שמיר

ברחוב חמרא, הנגמר פתאום כרגל קטועה, אצל חומת-המלט המכוערה שבקצהו, חומת הגבול — שם חיפשתי אותה. שם היה הכביש רוחש התקהלות שקטה, ואני צופה עד שאאסוף אומץ לשאול על אחת גברת רותה שעובדת בתכשיטים. ניכר שמשוהו היה מרכזו כאן את תשומת-ליבם של פרחים, שאמנם לא הפסיקו ממשחקיהם, של גשים משוחחות, של גברים שהירבו לשאת ראשם ולהתבונן כלפי מעלה. אחד מהם היה לו תוף קטן בידו, והוא מלמלם עליו באצבעות אדישות. הם חיכו לחתונה. והנה מלמטה, משיפולי המדריגות היורדות בין שני בתים אל רחוב אחר וחצרות אחרות, באה פתאם קריאה, והקהל התחיל גולש והתוף מצא לו פתאם קצב קבוע וירד אף הוא בתוך הקהל. מבין האחרונים עוד הספקתי לבקש לי מורה-דרך. הוא הניחני ברחוב למול דלת-ברזל — אין חדרי-כניסה בשכונות האלה — ומשתי מצילות שהציעו עצמן לצידה בחרתי את הלא-נכונה. גבר שנועק ושירבב ראשו ממרפסת הקומה השנייה הודיע כי הגברת רותה גרה בקומה הראשונה, וכי עלי להקיש על החלון, כן זה החלון האטום בוילון אדום. ניקשתי והיתה דממה ארוכה, עד שלבסוף שמעתי התעסקות

הדדיות, וודאי שאין קיום יחסים דיפלומטיים חד-סטרי. מעולם לא אמרנו, שאין אנו מכירים בקיומה של מדינת גרמניה גם כאשר יש לנו עניין מרובה בכך שהיא לא תהיה מעצמה עצמאית הממלאה תפקיד בהכרעת גורל העולם והאנושות. ולא אמרנו זאת לא רק משום צליל הילדותיות שהיה גלוה לטיעון כזה, אלא לא אמרנו זאת גם לגופו של דבר. גרמניה לא תוכל להיות גורם פעיל לגבי עצמה בשינוי דמותה, אם לא תהיה מדינה עצמאית ובעצמאותה תהיה שונה מעצמה. גרמניה צריכה לתמורה בתוך מציאותה ולא כשהיא מחוקה מן המציאות. אין אנחנו מבקשים למחוק שום עם מן המציאות, הן משום שאנו מודים בזכותו של כל יחיד וכל עם לחיים, והן משום שהגנו עם היודע מנסיונו שלו מה פירוש נסיון מחיקה זה. על כן ההדדיות היא הכרחית — גם כאשר היא לא-נעימה וגם כאשר נלווים אליה צלילים צורמניים.

אך ככל שאנו מקבלים על עצמנו את דינה של הצורמנות אין אנו זכאים לתת לצורמנות מקום והיקף לאין שיעור.

הצורמנות היא חלק של עולם הממשות שלא אנו בראנו אותו. לא כל האחראיות על העולם עלינו. אך אחריות מסויימת מוטלת גם עלינו, וזו אחריות מוסרית, או גם מוסרית. ממנה לא נברח, כי המוסר הוא נסיון לעצב את המציאות הממשית ולחיות בתוכה על פי ציוויו שלו.

מפנים לדלת-הברזל, וזו נפתחה ורותה הציצה ומיד הרהיבה לי מבוא בלא תמיהה אבל גם בלא חמימות מיוחדת, כאילו היה זה ביקור של שיגרה. "יהיה כאן קונגרס היום", אמרה בהיכנס, ודלת הברזל החשיכה מאחורינו, הדלת אל דירתה היתה פתוחה ואור בה.

"אתם מתבצרים פה כאילו עוד יש מלחמה בחוץ", אמרתי.

"כשתכיר את הסביבה", אמרה, "תבין שזה לגמרי לא מיותר".

כשתכיר את הסביבה, חשבתי — יותר טוב מקבלת-הפנים החמה ביותר. שוב הרגשתי אותה הרגשה נפלאה, שאיש אינו שואל למה באתי, ואני יכול לשבת שלוש שעות בלי להמציא שום אמתלה לביקור, ואמנם מי זכר שמישהו בא לקנות מתנה למישהי.

אמרתי את דברי-ההתפעלות הדרושים על החדר, וספגתי לי אותה בשקט — במכנסיה השחורים, בשערה האסוף לזנב-סוס, בקולה העמוק והצרוד כלשהו.

שעה ארוכה התעסקה רותה בהכנת קפה, ואני — בנסיון להעלות את תמונת-חייה מתוך מלאכת-ניחוש זהירה ומתונה, כשאני שקוע בכורסה היחידה שבחדר, מעשן, לוגם מכוסית שנמזגה לי — וחוזר וסוקר כל רהיט, כל פיסת-בד, כל אהיל, וחוזר ושוקל כל אחד מהמשפטים שפלטה תוך כדי התרוצצות. אחת השאלות שביקשתי למצוא להן תשובה היתה השאלה בדבר הגברים. אם, ומי, ואולי גם כמה. הרי אמרה קונגרס.

הציר הראשון (השני בעצם) — הופיע עם הקפה. אם קיי היה אברך משי בזקן דליל, שאלמלי היה שחור כל-כך ודאי לא היה היה ניכר כלל, בחוטם רגיש ומחודד — ובחיתוך דיבור אמריקני, שנשמע כמו חיקוי לחיקוי. עוד בטרם הגיע הצביעה בעלת הבית על צרור דפים ושאלה אם אני חובב שירה. עלעלתי בדפים המכותבים-נאה וקיבלתי רושם של דיבור מאופק, המשיג את האפקט השירי שלו על ידי סטיות לא-צורמות מכללי הדקדוק. אבל לא תיארתי לי יצור עדין ושביר כזה שהופיע עם הקפה. הוא ישב ולחש את שמו ודיבר קצת על ספרות והרבה על עצמו, במין קלות שהיא אופיינית לאמריקאים. לאחר חמש שנות ישיבה כאן לא למד עברית, אבל אהבתו לעיר, הנורה לו עדיין בתכלית, גדלה והולכת משנה לשנה. השיחה נכרכה עליו יותר ויותר, ורותה גילתה כאן בקיאות כמעט מרגיזה. בשעה שישבה סוף-סוף גם היא לגמוע מן הקפה הטורקי הטוב שלה — ניכר היה בה שהיא משועשעת מן האברך, קצת על דרך הלגלוג וקצת על דרך ההשתאות. בעזרתה ובאישורו שמעתי בראשונה על "פיראוס". אחת הסיבות, אמר אם קיי, שירושלים היא אהבה קשה. אם קיי, מסתבר, נואש יום אחד אחר-הצהריים מלעמוד ולנקש בחלונה של רותה מאין עונה, והחליט להמתין לה עד שתשוב או עד שתקום משנתה. במרחק פסיעות-שיטוט אחדות מצא את פיתחה של "פיראוס" שגילה שולחנות, כסאות, דלפק, בקבוקים, ואפילו לקוח ובת-זוגו. הוא נכנס. ישב וחיכה שיגשו אליו, אבל לא ניגשו אליו, ובינתיים נתבררו חילופי הקולות שבין הלוקח לבת-זוגו כריב שהולך ומתרחף, הוא לא הבין מדבריהם מלה, לא ידע להבחין באינו לשון הטיחו

ועמם זה בוז, אבל גם הם לא הבחינו בו. גברתן אחד שהופיע מאיזו דלת אחורית החליק במבטו על פני האורח הלא-ידוע, ומיד העסיק עצמו בקינוח דלפקו. אם קיי הרגיש צורך להחזיק משהו בין אצבעותיו. הוא איננו מעשן, אבל הוא מסוגל לשתות כוסית עארק בשעת הצורך. קם ממקומו לגשת אל הגברתן בשעה שמאצל האשה הוטחה זעקה וניזוז כיסא. אם קיי נעצר על עומדו. הגבר לכד את האשה בזרועה, הושיבה בכוח על כיסא — ובימינו חבט לה על פרצופה חבטה מכוונת של בקי ורגיל. האשה בלעה ציווחתה וכבשה מיד את פניה בלוח השולחן, כמו נכרת ראשה.

„הי? צעק אם קיי, „מה זה,“ — ואף כי בכך נגמר בערך אוצר מליו העבריות — חזר והיפנה את השאלה גם אל בעל-העסק. „מי שמכיר אותו, אמרה רותה בהערצה גלויה, „יודע שהוא מסוגל לעשות את השטויות הגדולות ביותר למען הצדק“.

„הצרה היא שהצדק זקוק לחכמות ולא לשטויות!“ אמר אם קיי. שיחתנו התנהלה באנגלית, והוא היה בעל-דיבור פקחי וחביב בלשון אמו. „צעקתי שאקרא למשטרה, אז הוא שאל אותי אולי אני רוצה ללכת למקום אחר. הם לא מוכרים שום דבר והם לא מגישים שום דבר ואין אצלם לשתות שום דבר. הבינותי והלכתי“.

„זו היתה אשתו, אמרה רותה, „את הזונות הם לא מכים. אבל את האשה — עשר פעמים ביום. היא ודאי באה לקרוא לו הביתה“.

ממש כאן מעבר לפינה, הסבירה רותה, מרחק בתים ספורים והליכת שתי דקות קיימת מאורה זו של שתייה וזנות. לא לתיירים, אמר המשורר. מיועדת לשכונה ולשוכניה, הוסיפה רותה. כך המשיכו בסיפורם, כאורגים חוט על גבי חוט. לא היה קשה להבחין, כי הם מדברים למענו, לא למעני. היא עזרה לו לאהוב את חוויותיו. הבינותי שאני רק מתחיל לגלות את קסמיה. מקופלת על ספתה, כר על רגליה היחפות, האסופות — דיברה על השכונה שלה בידיעה, בשלוה, כאדם המדבר על משפחתו. לרגעים הקשבתי בלי לדעת שאני מקשיב, בלי לדעת שאני לא יודע שאני מקשיב. הסיפור היה חשוב באמת! — אינני רגיל לזה, גאאסטי — מה אפשר לעשות, לא הייתי רגיל לזה.

אחר-כך יצאנו אל ערב ירושלמי צונן ונעים. רותה לבשה שמלה חדשה, פשוטה ועם זאת בלתי-רגילה. שמלת בתולים צחורה, חשבתי — אבל לא אמרתי זאת, משום שיש גבול לכמות השטויות שאפשר לפלוט בערב אחד. התכוונתי להסתפק במועט, לחלוק עם אם קיי את הזכות להעריץ אותה וללוותה. עברנו, לבקשתי, על פני „פיראוס“, אך המקום היה סגור. „נחזור בשתיים“, אמרתי, קולע אל ערפלאירועי-הערב, „אולי יהיה פתוח“.

לא חזרתי עמה בשתיים, כי הרבה קודם לכן גברה עלי אדיבות עגומה וותרנית והשארתני אותה למשורר. למחרת היה נדמה לי שהטעם הטוב דורש דילוג על יום אחד. כן, וכך הלאה — כפי שברור למי שמכיר אותי. לילה אחד אחרי לילות אחדים הלכתי אל רותה ולא מצאתיה בבית. שוטטתי לאורך הכתלים החשכים, ליד פתחי-הבתים הסגורים ומצאתי את „פיראוס“. גיליתי את דלת-

הברזל האדומה, הפתוחה למחצה, של בית-המרוח ונכנסתי פנימה, בהליכה ישרה אחת פסעתי אל הדלפק, כשאני קולט תוך כדי-כך מראה חבורה עליזה, מצופפת ליד קבוצת שולחנות. הזמנתי בקבוק בירה ונסוגתי אל הכותל שממול לחבורה העליזה. ישבתי מתבונן מהצד, מאושר כמו ילד שנתנו לו לנגוע.

בעלת-העסק — ואי-אפשר היה לטעות בהערכת מעמדה במקום זה — היתה כאן האישיות הציורית והחזקה ביותר. היתה שמנה, ממש אדירה, אבל לא היה זה עדיין השומן שוודאי יצטבר עליה ויגוול את צורתה ברבות הימים. שיערה היה שחור, אסוף על קודקודה ושלוח לאחור בזנב-סוס טבעי ונוצץ. «שתי פעמים רותה!» — חשבתי בשביל מי שאהב מנות כפולות. פניה כבר נפוחים, אך סנטרה הכפול עוד יש בו מין כופתאות מוצקה, תאבונת. אחר-כך החזה — שהוא עיקר תפארתה — לחוץ ודחוק ושופע, כששני נתחיו הגלויים לעין מרטטים ושריריים ומעמקים חריץ. עדיין אין כאן אותו הר הגולש מן הצוואר ולמטה בקו ישר וניצב לקרקע, כלגבירות הענק הזקנות, הפיליות — אלא מיד חוזר הוא אל בטן אסופה כהלכה ואל מתניים אדירות, מוצקות, מתוארות לדיוקן מאחורי סינרה החגור ביד חזקה. אחוריה עוד כפל-הווייתם ניכר בפוסעה ורגליה טובות. לפי טעם מיוחד, ובמצבים מסוימים ודאי לפי כל טעם — עודנה תאוה לחושים, והיא כולה עם תנועת ראשה הנקבית, הזורקת שיערה לאחור דרך סרבנות וגנדרנות — היא כולה דוברת מין למישרים.

כל העת היתה נעה אל שולחן העליונים, מעירה הערותיה, חוזרת אל הדלפק, יושבת, לא נחה. ניטפל לה נער קטן ושחרחר שום-כלומי, בנה בודאי, שהיה מגול ומיבב ומבעט בעיטות חשאים בקרקע, מתוך גידוד לאין קץ: רצה כסף. היא נתנה לו משהו, האורחים הוסיפו מכיסיהם, אבל הילד לא חדל להיות זנוח ונשכח. היה שם עוד משהו שהסתובב סביבה. היה זה בעלה, לפי מיטב ניחושי — שניסה לשמש את האורחים כבעל-בית — אבל נראה ככנה הבכור של בעלת-הבית. הוא היה צנום, יפה-גוף, לא גבוה ביותר, בעל פנים מהירי-הבעה שאינם מעוררים אימון — מאלה שמשמשים בעולם רוכבי-סוסים או לוחמי-שוורים. ומה עשתה על ראשו כל הזמן אותה מגבעת קיצית-לבנה? הוא נראה מאולתר על ידה — הוא וכל תנועה מתנועותיו, ולבושו ורצינותו. אל שולחן-החברותא ישבו גברים אחדים ושלוש נשים צעירות זו ליד זו, כשרק גבר אחד, הצעיר בכולם, תקוע ביניהן, פורע את רציפות ישיבתן. הן התחממו לאט, פיגרו הרבה במידת-עליצותן אחרי שותפיהן, לבד ממנהיגתן שישבה וגבה אל הדלפק, זו היתה אשה קטנה, זריזה, שחורת עינים והיא היתה שרה ללא הפסק. היכתה במיתרי הגיטארה, צעקה, ציוותה להביא יין, צחקה עם הגברים כשווה עם שווים — וכמו כולן עישנה בלא-הרף.

עיקר הבילוי היה שירה, ובהודמן השתתקות-פתע של כולם איש משיחו וממהתלתו ומשכרונו, עם התארגנות נכונה של הפורט על הגיטארה, המכים בתוף ובמצלתיים והמשורר — היתה השירה בשמעת יפה, ואפילו משכנעת ומעוררת וכמעט מרקידה. הגברים היו צעירים ברובם, בשנות השלושים שלהם, אולי רק אחד בארבעים ואחד בחמישים שלו. מכל מקום, כולם בשנות-משפחה היו —

אבל כולם חיבבו זמר ולא הפריעו לו לזמר שיעלה כסדרו אלא משום שניסו לעשות זאת איש בכוח עצמו. קרח אחד, חבוש כובע-פסים כתייר או כסייס, משוגע-החבורה שהכל ממהרים להשתיקו כל אימת שהוא פותח פיו בדבר חכמה והצעיר בעל-המזל שהיה תקוע בין לבושת-הוורודים לבין לבושת-השחורים — כל אלה הלכו והתחממו, אך לפי שעה רק הרעש גדל והלך עם שמחתם. כל העת הפריע מישהו לשירה במושכו לעצמו בן-שיחה ואיש-סוד מעבר לשולחן — מה שנתן פרקים רעמי-צחוק שבין שנים לבין עצמם, וכנגדם ניסה תמיד מישהו ללכד את החבורה ולפתוח מחדש בשיר, ובתוך כל אלה לא חדל תיפופו העמום והצלול חליפות של התוף הקטן, שעבר מיד ליד אבל לא דמם לרגע. התוף ליווה את הרעש, את השיחות, את יבבתו של הנער הקטן, את צעדיו של בעל-הבית שהגיש בקבוקי יין חדשים ומיני-מלוחים אל השולחן, וכמובן את השירה עם הגיטרה משנתלכדו יחדיו, ולכל אלה קבע את הצעד, נתן את הקצב. מחול לא-מודע, לא עשוי, היה תוסס בכלום. היה שמח ב"פיראוס".

המקום עצמו היה מכוער. הקירות צבועים היו אדום-וורוד במיני משולשים גדולים שנפגשים בקודקודיהם, והללו עיגולים (שמשות?) צהובים וירוקים. הכוונה היתה, כנראה, להוסיף תפארת ועליונות למקום, אבל באור הניאון הגלוי והעז היתה התוצאה מרגיזה ביותר. השולחנות היו פזורים ומעטים, לאחר שארבעה מהם נלקחו לשמש את החבורה. הכסאות היו בני כל הצורות שבעולם, וזה שתחתי התנדנד. היה הרבה מקום פנוי לריקוד, אם רצה או ירצה מישהו לרקוד. על כל אלה סגרה דלת ברזל אדומה, מכוערת, תחילה סגירה-למחצה, כבמקרה, ואחר-כך סגירה גמורה, לפי דרישתם הנשנית וחוזרת של החוגגים. ניכר שעשרה שנים-עשר לקוחות דיים לעסק, ועוד זאת — שהלקוחות קבועים הם, באופן שאין צורך בדלת פתוחה כדי לזמן לקוחות של מקרה.

הרגשתי בנוח. מעט מעט הרחבתי את חוג הסתכלותי. נתתי דעתי על סימני הבית שמעבר לאור ולשאון, מפנים לפתח אחורי, נטול דלת. ישבה שם דמות גדולה, עטוית שמלה, על גבי הריצפה. זקנת הבית, בוודאי. פניה לא היו אל מוקד האור והחיים, אלינו, אל הפונדק הרעשני — אלא אל תוך המטבח, בהתבוננות שקטה במשהו שהתרחש מאחורי הכותל. ראיתה מן הצד, איפוא, ולא יכולתי לדעת אם איננה עצומת עינים, מנמנמת אחר יום עבודה קשה. אחר כך קמה ונבלעה במחשכי המטבח. אפשר שעלתה אל הקומה השנייה, קומת הדירה, שהיתה מחויצת מן הפונדק במסך של בד-פרחים למלאו אורך הכותל שמעל לארון המשקאות, מאחורי הדלפק. כקומה שניה בתפאורת תיאטרון היתה קומת-מגורים זו, שעד בוא שעתה היא מכוסה מעיני הקהל במסך, אך בבוא השעה יוסר המסך, והמיטות עם שוכניהן יגלו לנו את המשכה של העלילה.

הדלת נפתחה מבחוץ, עם כל סולם-הלוואי של קולות וצריות, ונכנסו אחד צעיר מוצק ואחד רזה מזדקן. המוצק, שנראה כראש חבורה של נהגי מוניות היה לבוש בהידור, והפונדקית אצה אליו כיאה לו. אחיה? שאלתי את עצמי, אולי בעל העסק האמיתי? לקוח עשיר ונכבד? מעריץ? הרזה היה נושא כלי, והיה חוזר אחרינו על כל תנועותינו ומעשיו במין מבוכה, ובאחור של הרף-עין

תמיד. המוצק ישב ליד שולחן צדדי, סמוך לשלי, וגם הרזה הניח קצה עכזו על קצה כסא. הפונדקית הביאה שלוש כוסיות קוניאק ובקבוק בירה וישבה עמם. אף כי מצודדים היו ומופרשים מעל החבורה החוגגת, נוצר עד מהרה קשר של הערות ודברי-חידוד בין המוצק לבין החוגגים. לא הבינתי מדבריהם אלא מעט שבמועט. לא זו בלבד שאמרו ערבית, אלא ערבית מרוקאית היתה זו, כמדומה, שכל השיגים שלה סינים וכל הסינים שלה שיגים, והיא פורצת במין גרוניות קטועה, שגומרת את המלים וחוזרת ובולעתן בטרם ישלימו צאתן לאויר העולם. ניחשתי, מכל מקום, שהמוצק הזמין זמר, והיה מקנטר אותם שאינם מסוגלים להוציא צליל מגרונם. עכשיו ביקשה החבורה כולה להשתיק את רועשיה, והרעש גבר לשעה.

אבל פתאום הושיט הצעיר שישב בין הנשים את ידו — ומיד הרשטה לו הגיטארה מעבר לשולחן — והכל נשתתקו. הוא העביר אצבעותיו על המיתרים ופתח בקול נמוך ואטום. ראיתי כיצד מביטה בו השחרחרת, העליזה והמושכת בנשים, כיצד אצבעותיה לוטפות את התוף שבידה. חשבתי על היקי מ"איש הקרח בא". הוא היה בחורם, והם שחקו לו את הערצתם. הוא שר לבדו. רק השחורה סיעה לו בפומון החור, בתיפוף שרגש ועלה. המוצק ציווה להגיש להם בקבוק יין. הרעש התחדש. אילו ידעתי לשיר הייתי מנסה לכבוש את המלכות מהיקי. קינאתי בו.

חצות, והתחממות-השמחה איטית — כך היא נאה להם וכך הם רוצים בה. אין בהם נחפו וקצר-רוח — ואם כן אולי סיימתי כאן, מה גם שקודם לכן הגישה לי הפונדקית, תוך קימה מזרזת משולחן האורחים הנכבדים, בקבוק בירה חדש, פתוח, בלי שהזמנתיו — ברגע שהתרוקן הבקבוק הראשון. הייתי מכלה גם את השני מעט מעט, אבל לא רציתי שתדחוף לי שלישי. קראתי לבעל-הבית המתרוצץ וביקשתי לשלם. הוא גחן אלי וביקש שתי לירות. זה היה מחיר מוגזם ביותר, אפילו כבר פתחו בשבילי את השלישי והכניסוהו לחשבון. רואים בי, איפוא, מין תייר אידיוט — גדתי לעצמי — שכדאי ואפשר לסחוט אותו בטרם יושלך. אבל לא יכולתי להתוכח, כמוכן. החמצתי את פני והרשטתי את שתי שטרות הנייר. כאן הותרה שרשרת תגובות מפתיעה. בטרם הרחיק מעלי ושללו בידו, משעבר אצל הפונדקית — עצרתו זו והורתה לו משהו בטילטול ראש נמרץ. הוא חזר אלי מיד והחזיר לי לירה אחת. «סליחה, חשבת...» גימגם. ביקש להתנצל, כי נדמה היה לו שקבלתי גם קוניאק אחד. והנה לא הספיק להתרחק מעלי, ושוב עיכבוהו אצל השולחן הסמוך. המשא-ומתן שם היה קצר ביותר, והוא חזר ובא אלי והטיל על שולחני חצי לירה נוספת. «מה זה?» שאלתי. תשובתו היתה מגומגמת גם הפעם, ותנועותיו שבאו לפרש רק הפריעו. או בא המוצק לעזרתו בקולו הגדול: «אני הזמנתי לך הבירה השניה על חשבונני».

הפניתי שמה מבט שחיפש הסבר, ולפי מה שהצטבר בי אותו ערב, אולי גם ידידות, אבל מה שנתגלה כנראה לעינים לא היה אלא השתאות של הודיה אין קץ. שעל כן מיהר המוצק להרגיע אותי: «זה בסדר, זה בסדר, אני משלם!» דוקא הקלות הזאת שבה השליך לי את פרוטת נדיבותו ממרומיו, דוקא

היא טפחה לי על פני כמו סטירת לחי. לפני שידעתי מיהו ששולט בי — כבר השלימה ידי את מלאכתה: בתנועה אחת הוטל הכסף אל הרצפה. השירה נפסקה בשולחן העליונים, ומשולחנו של המוצק ציפו להמשך.

ואני חכם הייתי, מתוק שבחכמים, וכך מחייך הכרוזי על רגלי — כיצד הגעתי והתקוממתי לעמוד איני יודע:

„אף אחד פה לא משלם. רק אני משלם פה. בשביל כולם!“

הרזה של המוצק, בן-לווייתו, דוקא הוא תפס את הדבר כפי שהיה מכוון להיות, כעלבון שכנגד. הוא קם ואמר משהו נמרץ לבעלי-הבית המשמש, והם שניהם באו אלי.

„כסף זה לא בשביל הריצפה אדון. אצלנו לא יכול ככה בבקשה. אולי האדון יש במקום אחר יותר טוב לא אצלנו.“ — וכל זה אולי בניסוח של הצעה אבל בנעימה של איום מפורש. גירשו אותי, אבל אני את האשה ראיתי, לא אותם. לא שמתי לב אם התכופפו להרים את הכסף או רק עמדו להם ככה לראות אם הבינותי שמגרשים אותי. אני את האשה ראיתי, שהיא נושאת בקבוקיים בצואריהם, כאחיים שחוטים בין אצבעותיה החזקות, והיטב ראיתי שהיא הולכת אל שולחן העליונים. אליה חציתי, את הריצפה להחזיק בה ולעצור אותה:

„מה זה?“

„מה יש?“

„מה זה הבקבוקים יין? — תביאי להם קוניאק. תביאי להם ויסקי. אני משלם.“

מאחורי — כמו הוטלה בהם אבן — נבעה שצף-דיבור לא מובן.

„הם משלמים בעצמם אדון.“

הייתי מסוגל להרים ארבעה טון באצבע קטנה והם אינם יודעים, הם אינם יודעים מה שאני יכול אם אני רק רוצה...

„אני קונה הכל מה שיש לך פה. יש לך קוניאק? תביאי. יש לך

ויסקי? —“

המוצק ניסה כנראה להסביר לי משהו ברוח טובה, או אולי ראה בי מטורף משתולל, אבל אני דחפתי אותו. הרזה כאן. בעל הבית במגבעתו כאן. אני מפזר כסף מתוך הכיס. ישר אל הרצפה. הם נעלבים עוד יותר. וזה דווקא משמח כשלעצמו. אני קונה את כולם. אני קונה את האשה שלך. לא אמרתי בדיוק את זה, אבל תשמע מה כן אמרתי ולא תאמין: „תביאי לי כסא, אני יושב פה ביחד אצלכם.“

וממש באתי ונדחקתי אל שולחן העליונים: „לא חבר שלכם אני?“ — עם מבטים מיוחדים לעבר הנשים: „בכל העיר מדברים איזה גברות יפות יש ב'פיראוס'.“

אילו הטחתי להן בפרצופיהן „זונות — כמה אתן לוקחות“ לא היה ברור יותר מה שאני אומר ומה שמדליק את הגברים על רגליהם. היה לי כסא בידי, זה שנועד להיות לי למושב. וככה אולי ניצלתי...

לא, זה היה בזכות רותה. מאיפה הגיעה רותה לשם? — אצטרך להבהיר

זאת יום אחד ביתר דיוק. כלומר, היתכן שסיפורה אמת כפשוטו? — היא חילצה אותי ממש, אבל לא לקחה אותי לדירתה. «טוב לטייל עכשיו קצת באוויר הצח». והוליכה אותי אל המכוננית. היתה לי גם הרגשה שהמוצק מצוי אישהו באופק. מכון מרחוק את מעשה ההצלה. היא הזכירה לי שהשעה מאוחרת, כשאמרתי לה שכבר די לי באוויר הצח. «מה את עושה פה?» שאלתי אותה. «איך הגעה הנה, רותה?»

זה היה סיפורה. כן, במטבח של «פיראוס», כשיש להם אצלם איזה מסיבה, איזה הזמנה מיוחדת — והם נזקקים לעובדת נוספת במטבח — הזקנה שלהם קשה לה לבדה — היא משכירה עצמה לשעות אחדות. הם משלמים לא רע, וזה קרוב הביתה, לירות אחרות מהצד אף פעם אינן מזיקות.

«ואיך הופעת בדיוק ברגע המתאים?»

«ידעתי שאתה כאן».

«כל הערב?»

«כן. הם רגישים מאד».

«ולי לעזאזל, אסור להיות רגיש?» — צעקתי. היינו ברחוב צונג ונטוש. ובכן, זה נמשך, חשבתי — הנסיון הזה להתקבל על ידי העמדת-פנים שאני אחר, שאני ברחב, בתקיף, בגס כמותם.

והיא כאילו אישרה זאת, אף על פי שבאיזו תנועה שהיא נדמה שבכל זאת כאילו חיבקתי אותה אלי, כאילו ביקשנו להתחמם קצת ביחד. «אתה סוף-סוף אורח אצלם, לא?»

«תגידי, רותה — את לצידי או לצידם?»

«אין יותר משני צדדים?»

«בואי ניסע קצת לטייל».

כשאמרה שהיא עיפה נעשיתי גם אני רציני: «רותה — אני מרגיש שמותר לי לדרוש ממך דברים. האם אני טועה?»

«לא», אמרה, מוכרחה היתה לומר. ברור: אינני טועה. בבקשה. מה אני

דורש ממנה? מה?

אמרתי משהו טפשי על כסף, על כך שהיא אמן, שאסור לה להשכיר את עצמה לעבודה במטבח, שאני מוכן לעזור.

היא היתה מוכנה לקבל. והיא מקבלת. אבל מה אני דורש ממנה? מה?

לחוסר מגזע „באר הנולח“, ר' משה רבקה
ונצר משורש ר' משה קרמר, רבה של וילנה,
לרבי חייט טשרנוביץ — רב צעיר — ז"ל.

ישמעאל וישראל בראשית הישוב בירושלים

(פרקים מתוך ספר)

מאת ד"ר יוסף יואל ריבלין

א. האג'ים

הערבים הראשונים שהכרתי מקרוב, בעודני ילד, היו שומרי השכונות היהודיות מחוץ לחומת ירושלים שניבנו משנת תרכ"ט ועד תרמ"ב (1869—1882). היה לה לכל שכונה „שומר“ משלה, שהוקצתה לו קורת מגורים מצומצמת — לפי תנאי המגורים אז — על-פי הרוב קרוב לבית-הכנסת, או לתנור ציבורי המשותף לדריי-השכונה. ב„מאה-שערים“ — השכונה השניה מחוץ לחומה שניבנתה בתרל"ד (1875) — היה מקום-כבוד משכן השומר ב„משקע“ ליד השער הצפוני של השכונה, שנודע בשם „שער-מוחמד“ על שם שומר, מוחמד שמו, שהיה ידוע ומפורסם בשעתו. ויש לומר שאנשי ירושלים הוותיקים — נקיי-דעת שבירושלים — לא היו להוטים לקרוא „שכונות“, „רחובות“, „שערים“ ו„ככרים“ על שמותיהם הם. לשכונות נקבעו שמות סמליים: „נחלת-שבעה“, „מאה-שערים“, „אבן-ישראל“, „משכונת-ישראל“ ו„בית-יעקב“. שערי מאה שערים לכל ארבע רוחותיה נקראו על-פי מקום המצאם: „שער הדינאבורגית“, ליד בית אשה מדינאבורג ברוסיה הלבנה שהיה סמוך לשער. „שער הטחנה“, על שם טחנת הקמח הסמוכה לו. „שער ר' יעקב ספיר“, על שם בית בעל „אבן ספיר“, ספר מסעות תימן הידוע. „שער מקס“ על שם יהודי פשוט — אמריקאי — שקנה את ביתו של ר' יעקב ספיר ממנו. „שער ליפתה“ השער הפונה מערבה לעבר הכפר הערבי „ליפתה“. וכן „שער מוחמד“ — השער הראשון מצפון לשכונה על שם מוחמד השומר.

למעשה לא תמיד היה השומר ערבי טהור מגזע, פעמים היה כושי מארצות דרום אפריקה שנתגלגל לארץ והרבה פעמים — הרבה יותר — היה „מערבי“, „מוגרבי“ מצפון אפריקה, מאותם ה„מערבים“ שהיתה להם חצר מיוחדת, חצר „הקדש אבו מדיאן“, „זויה“, מעין-בית-אורחים לעולי רגל מארצות צפון-אפריקה „ארצות המערב“. היתה „חצר“ זו ליד „הר הבית“ סמוך ל„כותל המערבי“ בעיר העתיקה ומשמשת גם מעין מקום הכנסת-אורחים לעולי-רגל „מוגרבים“, „מוגרבים“ אלה היו נחשבים לאמיצי-לב, גבורים ואף מהירי חמה — עד כדי לרצוח על נקלה. שאימתם היתה מוטלת גם על הפלחים שבכפרים שבסביבות ירושלים. השומר המערבי היה טבלה על-פירוב את יומו ב„הקדש אבו מדיאן“

שבתוך העיר העתיקה ובא אל השכונה היהודית בין הערבים, מתכנס ל"חורו" בשכונת מגורנו "מזכרת-משה", ליד בית הכנסת, מצית אש בכירים, שופך קומקום מים ושותה תה-צהוב, אם מערבי היה. אם כושי היה לא ידע תה מהו והיה שותה קפה שחור. לעתים היו שומרים אלה גם יודעי קריאה, אנשי-ידת קוראים בקוראן ובספרי המסורת המוסלמיים בערבית. כינויים של השומרים הרשמי בפי תושבי השכונה היה לכאורה מכובד. "חאג' — עולה-לרגל למכה — כינו אותם, עד כדי כך שאנו הילדים נדמה לנו ש"חאג' אין פירושו אלא "שומר השכונה" או גם "כושי", והיו אמהות מכנות ילד שעור-פניו כהה בשם "חאג'", היינו, שחור כשומר הכושי. לעתים היה קול ה"חאג'" המנעים קריאה בקוראן בחדרו, עולה יחד עם קול המתפללים בבית-הכנסת הסמוך לו, והמנגינות עולות באזניך בהארמוניה, כאילו היו שתיהן מהלכות ממקור אחד. היו בין החאג'ים האלה גם אנשי-שיחה. נשמר בזכרוני סיפור ששח לי בילדותי אחד החאג'ים האלה. זיקה מיוחדת היתה לי מילדותי לבני-שם אלה. מחבב הייתי לשקד על פתח מגורם ולהקשיב לנעימתם המזרחית בהנעימם קרוא בספרי-הקודש שלהם. והיו לעתים מקדמים אותי בשיחה נאה.

"היה מעשה — סיפר לי אחד החאג'ים המערבים האלה — ובא עומר, אבן כ"טאב, הכליף השני אחרי מוחמד, אל המסגד להתפלל. מצא את "הנביא" את מוחמד — יתפלל אלהים עליו וישם לו שלום — כשהוא פושט רגלו בפתח המסגד, וחוסם את המעבר בפני המוסלימים המבקשים לבוא אל המסגד. חזר עומר לביתו, ושב ובא אל המסגד, כשמשוה לוטה בתוך גלימתו. כשחזר למסגד מצא שמוחמד הסיר את רגלו מעל פתח המסגד. חזר שוב לביתו ושב חזרה למסגד באין משהו לוטה בגלימתו. מצא את מוחמד שוב חוסם את הכניסה למסגד ברגלו. חזר שוב לביתו ושב כשמשוה לוטה בגלימתו. והיה הדבר שונה וחוזר כך כמה פעמים. כשעומר בא באין משהו לוטה בגלימתו הוא מוצא את הכניסה למסגד חסומה ברגלו של מוחמד, וכשהוא חוזר ומשהו לוטה בגלימתו הוא מוצא את הכניסה פתוחה. כשחזר לאחרונה באין משהו לוטה בגלימתו, שאלו הנביא: "מה לך, עומר, הולך וחוזר ופעמים משהו גלום בגלימתך?" ענה עומר ואמר לו: "חייך, שליח האלהים, האמת אני מגיד לך, ככל שבאתי ומצאתי רגל חוסמת הכניסה למסגד, חזרתי הביתה והבאתי עמי סייף. אמרתי: "אין היא אלא שאני קוטע רגל החוסמת בעד המאמינים מבוא אל המסגד להתפלל. ואולם ככל שחזרתי וסייף גלום בגלימתי, מצאתי את הרגל מסולקת, וחזרתי והחזרתי את הסייף לביתי, שלא לבוא למסגד וסייף בידי". אמר לו שליח-אלהים: "ישמרך אללה, עומר, אכן כזאת ינהג המאמין האמיתי. ראש למאמינים אתה".

שומרים אלו היו יוצאים לשמירתם, כשלוש שעות אחרי שקיעת החמה, בשעה שבני אדם היו עולים כרגיל למיטותיהם לישון. היו השומרים הולכים וחוזרים בשכונה, מסובבים אותה, מצפצפים בצפצפה שבפיהם ומקישים על הקרקע באלה שבידיהם. איני יודע אם ציפצוף זה ונקישה זו באלה, באו כדי להפיל אימה על גנבים — גנבים שלפי מה שאמרו היו ברוכס פלחים מהכפר

בית-איסקה הנמצא עד היום על ההר ממערב לכפר ליפתח, שהיו, לפי מה שאמרו, מועדים לגנוב. יתכן שציפצוף זה ונקישה זו באו, כדי שישמעו וידעו תושבי השכונה על ערסותיהם, שהשומר עומד על משמרתו, שכן חשוד היה שומר לעתים, שהוא חוזר לפינתו לישון אחרי שהתושבים פונים לישון. יתכן שציפצוף ונקישה באו כדי לחזק לבו של השומר ולאמצו כשהוא עצמו מפחד מפני גנבים תקיפים. איך שיהיה, עובדה היא שהיו זמנים, ששנים מתושבי השכונה, יהודים, היו גלויים, שנים שנים בתורם, לשומר בשמירתו. היה כן ביחוד בזמנים שרבו הגנבות, כשהיו זקוקים לשמירה מעולה. אפשר היה בהצטרפותם של בעלי-הבתים לשומר בשמירתו, תרים גם בפני זה, שלא יזלזל השומר בשמירתו. צירוף בעלי-בתים לשומר היה בעיקר בלילות החורף הארוכים, הגשומים והסוערים. זכורני שנלוויתי לאבא בתורו לשמירה כזו, בהיותי נער.

ב. פלחיות ופלחים

סוג אחר של ערבים — ביחוד ערביות, פלחיות — היו אלה שהיו מביאים ירקות — בצלים ירוקים, חסה, כרוב וכרובית, מלפפונים וצנון או פירות, תאנים, ענבים, זיתים, שזיפים, משמשים ואפרסקים, שקדים ירוקים ואף רמונים — כל פרי בעונתו מן הכפרים הסמוכים לירושלים. הערביות הפלחיות היו מביאות סחורתן בסלים קלועים שעל ראשן, ירקות ממערב ירושלים מליפתה וסביבותיה ופירות מדרום מסביבות „עין-כרם“ בואכה בית-לחם וכרוב מכפר השילוח ממזרח חברון. בדרך כלל קבעו להן נשים ערביות את מכירת הירקות והטיפול בהם במונופולין שלהן, וההכנסה מהם שלהן, באין בעליהן מתערבים בזה. בעליהן עסקו אם בוריעת תבואה, חיטה ושעורה, או היו כבר גם עובדים בבנין, בנין השכונות היהודיות ירושלים, שהיה אז בשיאו. היו ערביים — ברובם נוצרים מבית לחם וסביבתה — עוסקים בסיתות האבנים, אבנים שמהן ניבנו השכונות בירושלים בחצובן במחצבי אבנים בסביבות ירושלים לספק אבנים לסיתות וכן היו אלה אומני הבנין. פלחי השכונות שלא היו מומחים במיוחד עסקו בעבודה שחורה להגיש החומר והאבנים לבנאים או לחפור יסודות. מלבד הערבים התחילו כבר עם בנין השכונות הראשונות יהודים עוסקים בסיתות ובנין. יזכר לטוב רבי יעקב מן ז"ל — גדול בתורה ואיש מעשה — שחינך מבני משפחתו אשכנזים טהורים בעבודת הסיתות והבנין. כשעלו התימנים בשנת תרמ"ב חינכם הוא ונסים בכר מנהלו הראשון של ביי"ס כ"ח — האליאנס — בירושלים, לעבודה בבנין וסיתות. היו הפלחיות מקדימות לבוא בבוקר השכם, אם ל„מחנה יהודה“, שכונה ברחוב יפו, או גם ל„משכנות-ישראל“ — לצד שכונת התימנים הראשונה, מתיישבות ברחוב, מורידות סליהן מעל ראשן, מישרות את מחרוזות המטבעות התורכיות הנקובות והקשורות מעל למצחן — חסכוניותהן ממכירת תוצרתן שהיו להן, והרחוב מתמלא צעקות וצווחות שהפלחיות מקימות במכרן את סחורתן אם במנין ואם במשקל, במאזנים פרימיטיביים שסידרו להן בעצמן. למשקלות שמשו אבנים, שרק לעתים רחוקות היו עטופות בד, כדי שלא תשחקנה ותאבדנה משקלן.

משקל שנקבע לכתיחלה במשקל משקלות של ברזל. משקלות — תורכיים — אלו לא היו תמיד מדויקים, אם כי הקוראן מרבה מאד להזהיר על מידות ומשקלות צדק. ואולם גם המחירים לא היו קבועים, והעמידה על המקח בין הקונה היהודיה ובין הפלחית נעשית בקולי-קולות, והמרבה לצוות ידה על העליונה.

ג. ה"בשטים" — ספמרי פחמים

מלבד הפלחיות מוכרות הפירות והירקות, היה חזון נפרץ, יום יומי, גמלים או חמורים טעוני שקי פחמי-עץ, ומאחריהם בדואים שבאו ממרחקים מסביבות חברון וכפריה, או חמורים טעוני תיבות ביצים או תרנגולים ותרנגולות, מסביבות עזה. למוכרי הפחמים נטפלו תמיד ספסרים שהיה להם מעין מונופולין לתווך בין המוכר הבדואי והקונה היהודי. "ספמרי" פחמים אלו היו באמצע המאה התשע-עשרה ערבים ממשפחת ה"בשטים". היו "בשטים" אלו אף הם מוצאם מערבות-הירדן, שקבעו מושבם כבר בראשית המאה התשע עשרה בירושלים שמבפנים לחומה ברחוב "חברון".

רובע הבשטים נמצא במערב העיר העתיקה בין רובע הארמנים ובין רובע היהודים. "היתה זו משפחת ערבים עתיקה שפלה ונחותת דרגא מפורסמת בירושלים, שחיו על שוד וחמס, גניבה וגזילה, ואמרו שכל החצרות שרכשו להם ברובע שלהם של גזל הם. המשפחה הזאת הציקה ביותר ליהודים — ביחוד לאשכנזים — בתחילת הישוב, כידוע. מכאן נודע כינוי הגנאי לאיש טרדן ואי-נימוסי שאינו עומד בדיבורו, כינוי שהיה רגיל בפי היהודים — "בשטי". (ר' חיים המבורגר, שלשה עולמות, ח"ג, עמוד ט). בשנות תרנ"ז-תרס"א (1897-1901) היה רחוב הבשטים של שבעה חצרות, ומספר המשפחות — בתוכן יהודיות — שלושים ותשע.

היו הבשטים האלימים נטפלים למוכר הבדואי מצד אחד ולקונה היהודי מצד שני ומנצלים גם את זה וגם את זה. הבדואי היה מבריך את גמלו בשקט ליד חנות מכולת של יהודי בשכונה. הבדואים עצמם היו שקטים ולא נשמע קולם. לעומת זו הרעים הספסר הבשטי בקולי-קולות, נושא-ונותן עם הקונה היהודי שבא לקנות את שק הפחמים. כשבאו הספסר והקונה לידי הסכם, שקלו את הפחמים במאזנים דצימאליים שבחנות, ובא החנווני על שכר מאזניו, והספסר על שכרו, והבדואי מקבל שכרו כפי שקבע הספסר.

עד מחצית המאה הי"ט היתה אימתם של הבשטים על יושבי ירושלים, עד שלא העיז איש להתחרות בהם. דוגמה לחוצפתם תשמם מה שמספרים, שפעם פגש בשטי בר' ישעיה ברדקי ז"ל, שהיה מנהיגו של הישוב האשכנזי בירושלים בשעתו, באמצע המאה התשע עשרה, והכריחו — הבשטי — לשאת לו על גבו שק מלא מן השוק לביתו.

בשעת הכרתי ראשונה מתחרה לבשטים יהודי מעדת הקראים, שגרו בחצר סגורה ומסוגרת בעיר העתיקה. יפת — זה שם הקראי — היה גבה-קומה ותקיף גם הוא, והעיז להתחרות בספסרים הבשטים, עוסק ביזמת עצמו ומתווך בין הערבים מביאי הפחמים ובין קוניהם. נצטרף אליו במשך הזמן אף יהודי

אשכנזי יליד צפת, שנודע לנו בשמו וכינויו: "ישראל בעל-תכלית". למעשה לא היה הבדל רב בצעקות בין הבשטים ובין יפת הקראי וישראל בעל-תכלית האשכנזי: למען האמת יש לומר, שקולו של ישראל בעל-תכלית האשכנזי הצפתי היה עולה על כולם. נחרתו בזכרוני צעקותיו וטענותיו עם היהודיה העומדת על המקח. לעתים נשמע קולו כטרוניא וכקול-בוכים, קול בוכים שלו שהיה נשמע בכל חלל שכונתנו, שכונת "מזכרת משה", עולה מן המרתף שבו גרו הוא ומשפחתו, בלילי שבת כשהוא מתפלל אחרי "שלוס-עליכס" ו"אשת חיל" תפילת "רבנו של עולם" לשמרו מדלות ועניות ואביונות וכל פגע רע. ישראל בעל-תכלית היה עני ואביון. צעקותיו בימות החול בוויכוחיו עם זבינו, היו מעורבות בכיות, יללות ותחנונים כאותם קולות שבתפילתו "רבנו של-עולם" בלילי שבת.

לשיאן הגיעו הצעקות, כשהצטרפו להן קולות הנשים שקנו הפחמים ונימוקן עמך. אמנם נוהגות היו למשמש בשקים לפני קנותן שלא יהיה בהם אבק פחמים תחוחי מרובה או בולי עץ גדולים, שהיו הבדואים מגניבים לשקים, ועומדות על המקח כשהענין חשוד בעיניהן. אולם היו מקרים שאחרי כל זה, נמצא אחרי שהורק שק הפחמים ליד פתח ביתה של הקונה, ונתגלה אבק-פחמים מרובה, בולי-עץ באמצע ולעתים גם חול אבנים ממש וחול במקום פחמים. הקונה חוזרת אל החנות — מספר מטרים מביתה — ומקימה שאון. הספסר שואג לעומתה, בשעה שהבדואי עומד מן הצד שוקט ובוטה, כאילו אין הדבר נוגע אליו כל עיקר.

ד. עמלק

לזכרון מיוחד במסגרת זו ראוי ערבי אחד, שלא נודע בירושלים העתיקה והחדשה אלא בכינוי שלו "עמלק", כינוי שהוא עצמו היה נושא בספוק רב, אפשר לומר בגאון. לא שונא ישראל היה "עמלק" זה; נהפוך הוא, חובב יהודים ומעורה בחייהם היה, ולא נקרא בשם זה אלא על שום ששינן לעצמו את הפסוק "מחה תמחה את זכר עמלק", שונה וחוזר על פסוק זה בכל עת מצוא. עסקו של עמלק זה בכל ימות השנה היה מכירת חול דק — שהביאו משפת ים, או נחלים — לנקות בו את הכלים. היו ערבים מחמרים אחרי חמוריהם עמוסי שקי חול בשכונות היהודים ומכרזים שנים: האחד "זאנד, זאנד" — חול עמוסי בלשון אידיש, שהאשכנזים נזקקים לה והשני: "ארינה" — חול בלשון ספרדית, לסבר את און היהודים הספרדים. מלבד עסקם בחול היו אלה הערבים מוכרי החול בכל ימות השנה, מביאים בעונת סיוד הבתים — בין פורים לפסח — סיד למכירה. היו שורפים סיד בכבשנים מיוחדים מתוקנים לכך בסביבות ירושלים. סיד זה היו משתמשים בו לבנין, לערבב אותו בחומר ובטיט שהיו בונים בהם את הבתים. הנשים הספרדיות היו נוהגות לסייד בכל יום ששי מן הרצפה עד לשמינית ולרביע מן הקיר למעלה, במקומות שעלולים להתלכלך בבית כשהיו שוטפות ורוחצות ולוטשות ממש את הריצפה — רצפת האבנים — עד היות לה ברק, כמראה המלוטשת. וכן היו מלטשות את רצפת החלונות ומסיידות בכל יום ששי את הקיר לשני עברי החלון. נשים אשכנזיות ותיקות — בנות דורות

בירושלים — למדו מאחיותיהן הספרדיות ונוהגות אף הן כך. ואם בכל ימות השנה כך, הרי בין פורים לפסח היתה ירושלים כולה אחוזה בולמוס של סיוט. היו הסיידים יהודים תימנים ואף אשכנזים מעולי רוסיה, שהיו כל ימות השנה עוסקים בבנין, בסתתות ובטיח הבתים. ואולם מספקי הסיד היו ערבים מכבשניהם. כבשן יהודי יחידי נודע בכל התקופה ההיא — עוד לפני שנולדתי בירושלים, זה של ר' משה ליב פרידלנדר — אביו של ר' יעקב מן.

היה "עמלק" זה אחד ממוכרי החול כל ימות השנה. ומפורים לפסח עובר בחמורו עמוס סיד, מכריו על סחורתו באידיש "קאלך, קאלך" ופוסק את פסוקו מענינא דיומא של פורים: "מחה תמחה את זכר עמלק" ומנעים דבור באידיש עסיסית.

חיבה יתירה היתה נודעת לעמלק זה גם מצד היהודים, עד שראה עצמו מקורב, כביכול, אפילו לרבים של אשכנזי ארץ-ישראל, לרבי שמואל סלאנט ז"ל, ששמש ברבנותה של ירושלים יותר מששים שנה, משנת עלייתו בת"ר בערך עד שנת פטירתו בתרס"ט. היה "עמלק" זה "הגוי", שלו נמכר חמצם של ישראל ב"מכירת חמץ" בערב-פסח לשאינו-יהודי, כדי שלא ישאר חמץ בידי ישראל בפסח; הרי חמץ שעבר עליו הפסח ברשות יהודית, לא זו בלבד שהוא אסור באכילה, אלא אפילו בהנאה. "עמלק" זה היה קונה חמצם של כל יהודי ירושלים בערב פסח עם שחר מידי רבה של ירושלים אחרי שכל בעלי-החמץ נתנו לו הרשאה לכך ומסרו לו בקבלת-קנין את חמצם. קונה הוא "עמלק" את החמץ בערב-פסח וחוזר ממחרת עבור שבעת ימי פסח ומוכרו חזרה לרבה של ירושלים, המוסרו שוב לבעליו מישראל. והיה עמלק בא על שכרו, שכר מועט, ושומר בחיבה על ישראל שלא יכשלו חסו-וחלילה בחמץ שעבר עליו הפסח.

הרבה אפיזודות היו מספרים עליו על עמלק זה, על חריפותו ופיקחותו. אומרים היו שהיה רגיל על פתחו של ר' שמואל סלאנט, שחיבב אותו גם הוא, ומשוחח אתו. פעם באחד ימות הגשמים — שמעתי סיפור זה בשעתו — סר עמלק אל ר' שמואל, כשהוא — עמלק — רועד מקור, שכן לא היה עליו מלבוש מלבד מעיל שלא הגיע עד לברכיו מעל לכותנת בד דקה. נאנח עמלק ושאל: "רבי שמולקה, רבי שמולקה, אוי אוי, מתי יבוא המשיח?" תמה הרב ואמר: "מה לך עמלק, שמתגעגע אתה על המשיח?" "הרי פשוט וברור הוא" — ענה עמלק — "עכשיו שאתם בגלות, עיני כל העולם נשואות אליכם לירושלים, ומשפיעים עליכם רוב טובה מכל קצווי תבל. צא וחשוב כשיבוא משיח, הרי נהיה אנחנו הערבים ב"גלות", ויהיה כל העולם מזדקק לנו, והגלובים, ותומך בנו"... ניבא ולא ידע מה ניבא.

מוגש כאות הוקרה למורי ורבי,
הפרופיסור שניאור זלמן צייטלין.

מנחם — אב-בית-דין הראשון של הלל

מאת ד"ר שמחה בנימין הוניג

זיהותו של מנחם המוזכר במשנה חגיגה ב, ב: „הלל ומנחם לא נחלקו יצא מנחם נכנס שמאי“ מוטלת עדיין במחלוקת.¹ האם הוא מנחם האסיי מתקופת הורדוס² (שנת 37 לפני ספירת הנוצרים) או מנחם בן יהודה הגלילי הסיקריי³ (שנת 66 לספה"ג)?

בכל הראיות מיוספוס אין „מנחם“ נזכר בענין הלכה *πάτριον νόμον* *patria iura*⁴. אמנם מנחם הגלילי מתואר כ„חכם“ *σοφιστής*⁵ אך רחוק הוא מזמן הווגות כפי שנזכר במשנה המקשרת את השם מנחם לשמו של הלל. לאמיתו של דבר המקורות החילוניים מתארים אישיות מלכותית, צבאית או נבואית, אבל לא חבר-בית-דין, אפילו כ- Sameas הנזכר במשפטו של הורדוס⁶ או כשמעון בן גמליאל המוזכר כמומחה בחוקי האבות (*patria nomima*)⁷. סרותו של מנחם („יצא לתרבות רעה“) ושירותו הצבאי או המדיני („יצא לעבודת המלך“) המסורים בפי האמוראים אביי ורבא⁸ (במאה הרביעית) אינם מוסיפים לכאורה עובדות העשויות לעזור להבנת אפיו של האיש הלז מנחם, ואת דרך מחשבתו וההקבלה בולכה בינו ובין הלל „שלא נחלקו“.

א

אני מציע כאן כי את זיהותו האמיתית של מנחם ממשנה חגיגה אפשר לגלות על ידי ניתוח דברי התנאים במשנה אחת בעדויות והתוספתא המקבילה לה. בעדויות זו, ח נזכר: „העיד מנחם בן-סגנאי על מוסף היורה של שולקי זיתים שהוא טמא ושל צבעים שהוא טהור שהיו אומרים חלוף הדברים“. משנה זו היא חזרה על משנת כלים ה, ה: „מוסף היורה של שולקי זיתים טמא ולצבעים טהור“. אלא מעדויות ידוע לנו בעל-ההעדאה, ועוד שלפני זמנו אמרו חלוף הדברים. ההוספה הזאת במשנה עדויות אינה סתם ציון הלכה; היא מרמזת גם על עובדות בעלות ערך היסטורי רב כמו שנראה להלן.

המדובר במשנה זו הוא לתוספת טיט אשר הורכבה על יורה של מתכת המקבלת טומאה. הדין הוא: „כל כלי מתכת שיש לו שם בפני עצמו טמא“ (כלים יא, ב). והמשנה כלים יב, ב קובעת כלל: „כל המחבר לטומאה טמא והמחבר לטהור טהור“. האם זה כולל גם את מוסף הטיט על היורה, כלומר האם המוסף הזה נחשב כנחוץ ביותר לשליקה? לפי המשנה כלים כו, ז: „כל מקום שאין חסרון מלאכה מחשבה מטמאתן וכל מקום שיש חסרון מלאכה אין מחשבתן מטמאתן“. מנחם בן-סגנאי הביע את הדעה כי כשמדובר ביורה המשמשת לשליקת זיתים המוסף נחוץ ביותר כדי שהזיתים לא יעלו מן הדוד יחד עם

המים המבעבעים, והמוסף דינו כחורה עצמה ומקבל טומאה. אבל במלאכת הצביעה נשמר הנוזל בתוך החורה על ידי הבד הנצבע עצמו, לפיכך אין המוסף משמש שום מטרה שימושית ולכן אינו נתון לקבל טומאה כשם שהחורה של מתכת עצמה נתונה ומזומנה לכך.⁹

קודם לעדותו של מנחם סברו החכמים כי מוסף החורה של הצבעים נחוץ הוא ביותר בכדי להחזיק בתוך החורה את הצבע עצמו, בעוד שבמלאכת שליפת זיתים ההפסד שבזיתים המבעבעים מתוך החורה מועט הוא ביותר ולכן תפקיד המוסף בשליפת הזיתים אינו חשוב ביותר. כוונת עדותו של מנחם היתה לקבוע דעה הפוכה מזו של דעת החכמים הראשונים.¹⁰

בעיקרו של דבר בעיית הטהרה או אי-טהרה של מוסף החורה היא תוצאה ישרה מקביעת מעמדו של המוסף — האם מעיקרו נחוץ הוא או מכון הוא לתהליך השליקה או לא? מנחם העיד כי מוסף החורה של שולקי הזיתים מיועד למנוע איבוד הזיתים, ואילו מוסף החורה אשר לצבעים אינו מיועד להחזיק את הצבע בתוך החורה. לכן העיד מנחם בגדר הכוונה או שימוש החורה שמוסף החורה של שולקי זיתים טמא ולצבעים טהור.

ב

כידוע בעיית הכוונה היא אחת הבעיות העיקריות בשרשי המחלוקת שבין הלל ושמאי. בברייתא שבת טז, א נזכר: „הבוצר לגת שמאי אומר הוכשר והלל אומר לא הוכשר“. פירוש הדברים הוא — ענבים הלקוחים מן השדה ומיועדים לגת, לפי דעת שמאי מוכשרים הם לקבל טומאה בגלל המיץ הנוסף מהם. השקפה זו בנויה על ויקרא יא, לח: „וכי יותן מים על זרע ונפל מנבלתם עליו טמא הוא לכם“. ז. א. כי נוזל (משקה) הנוגע בדבר מכשיריהו לטומאה. בדין זה קשור הכלל במכשירין א, א: „כל משקה שתחילתו לרצון אע"פ שאין סופו לרצון... הרי זה בכי יותן“. הלל, בכל אופן, החזיק בדעה, כי כשהענבים נבצרים באופן כזה (למרות שמייץ הענבים עצמו הוא „משקה“) אין כאן שום הכשר לטומאה כיון שלא היתה „תחילתו לרצון“ ואין זה נעשה בכוונה תחילה, וגם הבוצר אינו צריך למיץ.

הברייתא שם ממשיכה: אמר ליה הלל לשמאי מפני מה בוצרין בטהרה (בגלל [שאתה מחזיק בדעה] שהמיץ עושה את הענבים טמאים למרות שאינו דרוש) ואין מוסקין בטהרה (ואף על פי כן זה אינו חל על הזיתים)? כלומר, אין צורך למסוק זיתים בטהרה (בגלל [שלפי דעתך] הנוזל (המשקה) המטפטף בזמן המסיקה אינו דרוש לאיש ולכן ההלכה מויקרא יא, לח אינה קובעת). מיד א"ל (שמאי) אם תקניטני (בגורתך על כוונה) גזרני טומאה אף על המסיקה (אכריו גם על אותם זיתים שנטמאים על ידי הנוזל המטפטף מהם אע"פ שאין צורך בו).

הבדל הדעות או המחלוקת בין הלל ושמאי בנוגע לכוונה מוזכר כאן בענין קבלת טומאה או הכשר טומאה של דברים אשר אינם גמורים, ז. א. בצירה או מסיקה. מובן כשהדברים עומדים בשלב הגמר, וגמירת הענין מעידה על

מציאות הכוונה בפעולה, הרי אין ספק שלפי דעתו של הלל דברים כאלה כבר ודאי מוכשרים לקבלת טומאה²² כי הלא גמירת דבר היא ראייה לכוונה? זוהי הסיבה שדין הכשר טומאה נזכר כאן במשנה כלים בענינים הנוגעים לשליקת זיתים²³, או לצביעת בד, שהכוונה ברורה בהם לגמר פעולה (ואינה נוגעת בכלל לענין מסיקת הזיתים שעדיין פעולתה תלויה ועומדת ולא נגמרה)²⁴.

מנחם בן־סיגנאי בעדותו פירש שהכוונה לשמור את הנוזל מן הזיתים (כשהוא מתחיל לשלוק) היא שעושה את מוסף היורה כבר מוכשר לקבל טומאה אבל הדין הוא שונה כשהמדובר בצבע אשר אינו מבעבע מן היורה ואשר אין שום כוונה לאגרו. לפיכך מוסף היורה של צבעים שאין שם כוונה מיוחדת אינו נתון לטומאה.

מכירור דברים זה מסתבר שהיתה להלל ולמנחם גישה אחת מקבילה, מבוססת על עקרון הכוונה — בניגוד להשקפתו של שמאי בזה. שמאי הדגיש את המעשה ולא הכוונה. לכן יתכן שדעתו היתה שבמוסף היורה המעשה מוכיח להכשר טומאה, בפרט בכלי של צבעים שהוא בגדר „כל כלי אשר יעשה מלאכה בהם יטמא” (ויקרא יא. לב). ודעה זו היתה ההשקפה המקובלת בראשונה קודם „חלוף הדברים” שבא אחרי עדותו של מנחם בן־סיגנאי, שנטה כאן אחרי הלל. יתכן כי עקרון חוקי זה — ההדגשה על הכוונה — נובע ממחלוקת ה„סמיכה”, העקרון המוזכר במשנה חגיגה, כלומר שסומכים על דברי חכמים ולא על הפסוק לבדו.

ג

מפרשי התלמוד בהתבססם על משנה קודמת בכלים (ה, ד) המדברת על תנורי כפר סגנה²⁵ מזהים את סגנה עם סקני (בקרבת יפו) או עם סכנין (בגליל)²⁶, כתוצאה נחשב מנחם בן־סיגנאי לתושב אחד הכפרים הללו. כמו כן ראו המפרשים את מקצועו של מנחם כצבע אשר עדותו הבקיהא בנוגע למוסף היורה אשר לצבעים נתקבלה בבית־דין ועדות זו שללה את הדעות המקובלות עד אז, ואת התוצאות המבוססות עליהן בנוגע להכשר טומאה של מוסף היורה של צבעים.

היחסים הקרובים בין מנחם ובין הלל הנזכרים לעיל והסכמת שניהם לחוק היסודי של כוונה מניחים מקום לפירוש אפשרי נוסף של המושג „סגנאי”. אני מציע כי „סגנאי” היא צורה של המושג „סגן” שפירושו ראש, שר, משנה באחת המשרות (עזר)²⁷. יש עוד נוסח — „בן־סיגני”²⁸, ואפילו אם נקבל אותו אין קושי ואין מניעה להבנת הענין. מושג זה יתכן שגזור מהלשון היוונית συγγεveis שמובנה „דבר כצורתו ודמותו, דומה, קרוב או כמו שאר בשר”²⁹. בפרט, הבטויים syngeneis, philoi הם תארים ומונחים רגילים בטרמינולוגיה הטכנית והשימושית בשלטון וההיררכיה של הערכאות ההלניסטיים*³⁰ במובן זה התואר „בן־סיגני” מצביע על „הדמיון” או לקרבת השקפת־חכמים שבין הלל ומנחם, כפי שהדבר מתגלה בהסכמתם של שניהם בענין הכוונה המפורש לעיל. ועוד, תואר זה נותן תוקף לעובדה שמנחם היה סגנו, או אב בית־דין של הלל.

ד

דעה זו שמנחם בן סגנאי (או בן-סינגי) הוא מנחם האב"ד, מתחזקת על ידי התוספתא עדויות ג, א המבהירה את המשנה המובאה לעיל. בה כתוב (עם תוספת למשנה): "העיד מנחם בן סיגנאי שהוצבע על מוסף הירורה של שולקי זיתים שהוא טמא ועל של צבעים שהוא טהור שבראשונה היו אומרים חלוק הדברים וכשהושיבוהו בישיבה היו תמיהין עליו הכל. אמר להן כך וכך אם איני ראש לכל הבאים אחריי"¹⁹.

המלה "ראש" בה משתמש מנחם מראה בוודאי על מעמדו כאב"בית" דין*¹⁹. עובדה זו מתאשרת ע"י השימוש שם בפיסקא "כשהושיבוהו בישיבה". המלים הן אותן המלים אשר בהן משתמשת המשנה (ובחים א, ז וידים ד, א) לתאר את העלאתו של רבי אלעזר בן עזריה למשרת הראש ביבנה לאחר הגשת הקובלנא כלפי רבן גמליאל השני: "מעשה ביום שהושיבו ראב"ע בישיבה". כלומר שראב"ע נעשה ריש מתיבתא או אב"ד.

ה

הצהרתו של מנחם "אם איני ראש לכל הבאים אחריי" אולי היא מצינית תקופה נוספת בהתפתחות ההיסטוריה של הזוגות, מכיון שמנחם הסכים הסכמה גמורה עם הלל (כמוכח בהלכה היסודית של כוונה, אשר היא אחת מארבעה העקרונות שנקבעו על ידי הלל)²⁰ יצא ששיטת הזוגות — של מנהיגות הרוב והמעוט²¹, של פירוש קפדני או "דייקנות בפסוק" לעומת פירוש גרחב או "סמיכה" על דברי סופרים²², כלומר, שיטת הדעות המנוגדות כפי שנמצא במשנה חגיגה — כבר היתה נתונה בסכנה²³.

כנראה דעתו של הלל בסנהדרין למרות ענוותנותו היתה להכריע ולקבוע את דעתו בהלכה, ומכיוון שלמנחם לא היו דעות מנוגדות ראה את עצמו כאילו הוא מיותר והניח את משרתו. דבר זה יכול להתבאר מהטקסט בחגיגה: "הלל ומנחם לא נחלקו" כלומר — לא היו כבר שתי דעות מפולגות בסנהדרין, אבל אח"כ "יצא מנחם נכנס שמאי". כשעזב מנחם ונכנס שמאי למנהיגות בב"ד הוחזר הסדר של שני אגפים (הזוגות) והשקפותיהם והתנגדותם. עזיבת המשרה בסנהדרין ע"י מנחם מתוארת בצורה שונה בירושלמי מאשר בבבלי המובא לעיל והמזכיר את דעתם של אבוי ורבא. התלמוד בירושלמי עו, ד מביע דעה שונה:

לאיכן יצא? יש אומרים ממידה למידה יצא ויש אומרים כנגד פניו יצא הוא ושמונים זוגות של תלמידי חכמים מלובשין תירקי זהב שהשחירו פניהן כשולי הקדרה שאמרו להן כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלהי ישראל*²⁴.

פירוש הדבר שיצא ממידה למידה יכול להיות שמנחם שינה את דעתו או את אופן מדרשו²⁴ — ושדעתו כעת חולקת על זו של הלל והוא מסרב לסור למשמעתו. מכאן שהעזיבה יתכן שהיתה לא מתוך שביעת רצון (לפי דעה מוקדמת) אלא מתוך מרידה. יתכן כי מנחם אפילו השתוקק למשרה המכריעה.

העליונה שבסנהדרין, כמו שנראה מהערתו „כך וכך (אני נשבע) אם איני ראש לכל הבאים אחרי“, יש גם גירסא: „חבל שאיני ראש...“²⁶ אפשר שיש כאן רמז לשאיפתו לנשיאות.

הירושלמי מונה עוד דעה לגבי נטישת המשרה על ידי מנחם: „כנגד פניו יצא“²⁷, פיסקא זו מברארת כ„הפרזה בערך עצמו“ (גאות מנחם) או „מישהו התולק (התנגדות להלל)“²⁸. לפיכך אולץ מנחם לעזוב.

הביאור התלמודי שמנחם עזב בלווית תלמידים רבים לבוש מדי כבוד יכול גם להבהיר את המקרה. יתכן כי אחרי עזבו את הסנהדרין יצר מנחם לעצמו סיעת תלמידים או סיעה של חכמים אשר קיבלה את פירושו וקיבלה הדרכה מיוחדת ממנו וכפי הנראה סירבו להיות חלק מהסיעה המסורתית במפלגת הלל*²⁹. לפיכך הצהירו האמוראים כי מנחם ותלמידיו יצאו „לתרבות רעה“ (דעה נוטה לצדוקית), או שהם עברו מצורת „למוד אחת לשניה“, כלומר ממידה למידה בלימודם, ולכן „אמרו להן כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלהי ישראל“, כלומר, בהלכה המקובלת.

תשובתו של הלל להתנהגות מנחם ותלמידיו וסרבנותם או מרידתם היתה שבבגדי כבוד אין יתרון; לכן הוא אמר (אבות א, יג): ודאשתמש בתגא (הכוונה לבגד מיוחד כאות כבוד) חלף³⁰. כוונתו של הלל היא לומר שתקות מנחם ללבוש את לבוש המנהיגות toga שלא באה על סיפוקה, גרמה לו לעזוב את הסנהדרין, ז. א. „יצא מנחם“.

1

מצב זה יצר ללא ספק הפרעה במהלך הסנהדרין הגדולה בסוף ימי הזוגות. מרותו של הלל לא ניתנה להישבר בקלות. אולם עם כל זאת כדי לשמור על שוויון הכוחות בין שני האגפים היה צורך באדם חשוב ביותר שיהיה מנהיג הסיעה שכנגדה, בכדי להמשיך בסנהדרין את המצב אשר שרר מראשית הנהגתה של שיטת הזוגות. אז הציעו החכמים שעקביה בן מהללאל יועלה למשרת אב־בית־הדין, אבל הוא היה קשה כצור, עקשני ובשום אופן לא היה מוכן לקבל את פירושו והנהלתו של הלל — להיות נכנע לו — כפי שעשה מנחם לכתחילה, לעומת ההשקפה החמורה שלו, עצמו, בהלכה.

זהו המקרה המוזכר במשנה עדיות ה, ו מפי עקביה עצמו: „אמרו לו: חזור בך בארבעה דברים שהיית אומר ונעשך אב־ד לישראל“³¹. אמר להן מוטב לי להקרא שוטה כל ימי ולא ולהעשות שעה אחת רשע לפני³² שלא יהיו אומרים בשביל שררה חזר בו... אני שמעתי מפי המרובים והם שמעו מפי המרובים, אני עמדתי בשמועתי והם עמדו בשמועתן“.

שיטתו של עקביה היתה להחמיר למאד ודעותיו חמורות (פירוש קיצוני, ימני, שמרני ביותר). לכן טרב לקבל את משרת אב־ד על יסוד טענתו כי דעתו היא דעת רבים ולכן לא יסור ממנה גם בפני הלל. כתוצאה נעשה שמאי אב־ד, ז. א. „יצא מנחם נכנס שמאי“.

ז

אע"פ ששמאי היה מחמיר למאד קיבל הוא לרוב את מרותו של הלל. בעקרון הדבר התנגד הוא לדעתו של הלל בנוגע לחוק שכוננה קובעת את הדין. דעתו היתה כי מעשים בלבד מספיקים כדי להחליט איך לפסוק בכל מקרה. אולם מהיותו מחוסר כח והשפעה כדי לכפות את דעתו על הלל חיכה שמאי עד שתזדמן לו שעת הכושר שבה יכריעו דבריו. הוא לא נכנע בקלות כשם שמנחם נכנע.

לפי המסורת היתה לשמאי הזדמנות אחת להראות את כוחו ואף לכפות את דעתו על הלל וזהו במעשה טומאת הענבים במחלוקת „הבוצר לגת“. הלל קבל את פסק דינו של שמאי כמו שנמצא בברייתא שבת יז, א: „נעצו חרב בבית המדרש, אמרו: הנכנס יכנס והיוצא אל יצא. ואותו היום היה הלל כפוף ויושב לפני שמאי כאחד מן התלמידים והיה קשה לישראל כיום שנעשה בו העגל“. מעשה ולא כוונה היה העקרון הבסיסי לקביעת חוקים. היום הוא מתואר כיום קשה בסנהדרין והלל מתואר כאדם צייתן למדי³¹.

ח

הלל עם קביעת הכוונה על ידו כיסוד מכריע בקביעת חוקי החיים ניצח לבסוף ובכך נפתח השער להתפתחותה והתקדמותה של ההלכה והביאורים והפירושים המבוססים עליה. ההתנגדות בלשכת הגזית גופה „שמשם יצאה הלכה לישראל“³², רוסנה; לא היה עוד אף אב"ד³³. — הנשיאות (נשיא בלי אב"ד) נמשכה רק על ידי שלשלת בית הלל. כך דברי מנחם בן-סינגי: „אם איני ראש לכל הבאים אחרי“ אף הם מרמזים על מאורעות מאוחרים יותר — על תקופה שדעת המיעוט בבית הדין העליון של קביעת החוקים וההלכות בוטלה לגמרי. אחרי שנת 10 לספ"ה ועד תקופת רשב"ג השני לא היה אב"ד אחד אמין-כח שישמיע את דעת המיעוט או כל דעה חולקת בסנהדרין גופא. מזמן נצחוננו של הלל עד חורבן הבית ועד תקופת יבנה, ויכוחי ההלכה במשכו לא בסנהדרין, אלא רק בבית המדרש לפי קווי הוויכוחים של סיעת ב"ש וב"ה — עובדה הרומזת כי המחלוקת נתרבתה ככל שהתרבו תלמידי שני הבתים או תלמידי שני הכיוונים בפירוש ההלכה, והיינו מה שנרמז בירושלמי חגיגה עז, ד: „בראשונה לא היתה מחלוקת בישראל אלא על הסמיכה בלבד ועמדו שמאי והלל ועשאן אותן ד. משרבו תלמידי ב"ש ותלמידי ב"ה ולא שמשו את רביהן כל צרכן ורבו המחלוקת בישראל ונחלקו לשתי כתות אלו מטמאין ואלו מטהרין ועוד אינה עתידה לחזור למקומה עד שיבוא בן דוד.

בקבלת מרותו של הלל ע"י מנחם בפסיקת חוק הכוונה (ז. א. „הלל ומנחם לא נחלקו“) כפי שמוזכר בעדותו במשנת עדויות יתפרש גם הכינוי בן-סינגאי או בן-סינגי (סגן או συγγεveis) וגם הזכרת שמו של מנחם בנוגע להעלאתו כקובע בהלכה (שהושיבוהו בישיבה) והסיבה לנטישתו את המשרה בסנהדרין (יצא ממידה למידה וכו'). כל העובדות האלה מתאימות ביותר למאורעות הבאים אחריהם, כלומר, מעשה עקביא בן מהללאל ומעמדו

של שמאי אשר מלא את מקומו של מנחם כאב"ד. כך שמנחם ממשנה חגיגה הקשור באופן זמני לזוגות יכול להיות רק מנחם בן סיגנאי ממשנה עדיות.

ט

בפתרון שאלת "מיהו מנחם" עסק מחדש ב. צ. לוריא בסיני (כרך גה, אלול תשכ"ה). מסקנתו היא שמנחם זה יצא לעבודת המלך אנטיגנוס, המלך האחרון של בית חשמונאים. הוא חלק על הלל שקבל את גור־דין הורדוס ולכן יצא נגד לגיונות רומא והורדוס. הפרתים עזרו לאנטיגנוס.

ד"ר יהודה רוזנטל השיג עליו (כרך גה, כסלו תשכ"ה) ומקבל שמנחם הוא מנחם בן יהודה הקנאי מזמן מרד הגדול. הוא סומך את דבריו על מדרש בסוף שה"ש זוטא, הדרש את הפסוק "ברח דודי".

בתשובתו להשגות מחליט ב. צ. לוריא (כרך גה, טבת־שבט תשכ"ה) שהמדרש הנ"ל רק מחזק את השקפתו שמנחם יצא לעזרת אנטיגנוס, מטעם ש"ארחומו" הנזכר במדרש הוא "אחרימן" באמונת הפרתים.

על המדרש הזה כבר העיר הפורפ' שאול ליברמן בספרו "יוונית ויוונית בארץ ישראל" (תרגום, מוסד ביאליק תשכ"ג, ע' 138) ומביא הגירסא הנראית לו ביותר, בו מראה ש"המלה הסתומה 'ארחומו' אינה אלא 'ארתומי', היא רומא המופיעה בכתובת הנבטית". עם הוכחה זו מתבטלת דעתו של ב. צ. לוריא שלא שם לב לדברי ליברמן.

בהביאו את המדרש מחליט ליברמן ש"כל המאמר דן במאורעות מסוימים שאירעו בין היהודים לרומאים", אבל הוא מסיק שמלומדים יהודים כבר הכירו שהעובדות (יציאת מנחם ותלמידיו בגמרא חגיגה) מתייחסות למנחם בן יהודה ולא למנחם חברו של הלל, ורוזנטל כנראה מסכים לזה.

מי שדן במדרש זה יראה ברור עירבוביה רבה בו ושאין הוא מדרש

קדום:

(א) ענין "שמנה מאות תלמידים עמו מלובשים ב(ס)תרקי זהב" מיוסד

על הירושלמי חגיגה עז, ד.

(ב) הפיסקא "בימי מנחם והלל שנפלה מחלוקת ביניהם ויצא מנחם"

הוא ניגוד לגמרי למשנה "הלל ומנחם לא נחלקו יצא מנחם...".

(ג) ידיעת המאורעות מזמן המרד האחרון לקוחה מיוספיוס, וקשה לצרף

את דברי יוספוס אלה למאמר הירושלמי, שבא אך ורק לפרש את המשנה

שדן במעשה בן־זוגו ובן־דורו של הלל ולא בתקופת המרד. האם טעו אב"י ורבא

כל כך שצירפו תקופת הלל לתקופת החורבן ועירבבו שני מאורעות נבדלים

לגמרי?

למרות זה שליברמן צודק ש"כל המאמר דן במאורעות מסוימים", מוסבר

שהקטע: "ד"א כרח דודי, בימי מנחם והלל שנפלה מחלוקת ביניהם ויצא

מנחם הוא ושמנה מאות תלמידים עמו...". אין לו קשר עם מה שבא אחריו:

"ובא חנין בן מטרון ובעט בו יהודה אחיו של מנחם והרגו ועלה אלעזר

והתלמידים עמו והכה את אלחנן...". הא לחוד והא לחוד; הקטע הראשון

במדרש דן במעשי מנחם, חברו של הלל והקטע השני במעשי מנחם בן יהודה. א"א לצרפם לגוש אחד.

לפי זה ג"כ קשה לקבל דברי קלוזנר (הסטוריה של בית שני, ד, 149), שאומר „ומה שנוגע ליציאה לתרבות רעה, או שמונים זוגות תלמידים לבושים סיריקין קרוב לשער שנתחלף לברייתא זו מנחם שבימי-הלל במנחם בן יהודה בן חזקיה הגלילי, ראש הסיקריים בתחילת המרידה הגדולה שכבש את מצדה ובא לירושלים עם הרבה „תלמידים“.

בשאלת מנחם בן יהודה יש עוד להעיר שרוב החוקרים לא הבדילו בין הקנאים והסיקריים (ראה למשל דברי פרופ' ססיל רוט והשגתי Commentary, 12/64). הסיקריים קמו בשנת 6 בזמן ארכילאוס ונקראו גם בשם „הכת (הפילוסופיה) הרביעית“. הם לא השתתפו במלחמה אחרי שנהרג מנחם בן יהודה אלא התחבאו במצדה תחת הנהלת אלעזר בן יאיר. רק אחרי חרבן הבית קמו עוד הפעם להלחם נגד שלטון רומא עפ"י הפילוסופיה שלהם „שאין שלטון של אדם על אדם“ והתעוררו גם באלכסנדריה. במרד האחרון נלחמו לרוב „הקנאים“ תחת הנהלת אלעזר בן שמעון. פעולתם נזכרת רק בימי המלחמה הזאת. כשנשרף הבית פסקה לגמרי תעמולתם. לפי זה מבוטלת גם דעתו של דרנברג (משא א"י) שמנחם הגלילי קנאי היה.

הרבה חוקרים חשבו שמנחם זה הנזכר בחגיגה הוא מנחם האיסי הנזכר ביוספוס. י. יעבץ, אעפ"י שקיבל שמנחם היה בזמן הורדוס, העיר כבר שקשה לתאר איש-איסי כחבר בסנהדרין הגדולה, ול. גינצברג ג"כ אומר: שמנחם „עוב כת הפרושים ונתחבר לאסיים... ואין אני אומר שמנחם נמנה כבר איסי כשנתמנה אב"ד... שאין לעלות כלל על הדעת שהמשרה החשובה של אב"ד היתה ביד איסי“ (ע' „מקומה של הלכה“ על הלכה ואגדה, 27-28).

בנוגע לזיהוי עם מנחם, קרובו של הורדוס-אנטיפס (4 לפני הספירה) כמו שמוכר במעשה שליחים יג, א, כבר הראו רבים שיש ערבוביה במקור הנ"ל (ראה דרנברג שם, וגם Interpreters Dictionary of the Bible) וא"א לסמוך עליו.

לזהות מנחם עם „רבי מנחם“ ביזמא ד, ד המביא סדר היום בבית המקדש ג"כ א"א מטעם שהתנא נקרא בשם „רבי“. תואר זה ניתן לגברא רבה רק אחרי החורבן. יכול שהוא בן ר' יוסי בן חלפתא ונדוע גם בשם ר' מנחם סתימתא בימי רבי יהודה הנשיא (ראה מגילה כט, א, וגם היימן, תולדות התנאים III, 890). בזה גם נופלת ראיתו של ב. צ. לוריא שמנחם היה כהן, מאידך גיסא, אם נקבל שמנחם אחרי „יציאתו“ נטה לצדוקים יכול להיות שאמנם היה כהן, ולא איסי מטעם שהאיסיים לא השתתפו כלל בעבודת הקרבנות והלא זיהוי הכהנים עם הצדוקים הוא דבר ידוע.

מכל המלומדים שחקרו בשאלה זו רק אחד, ד"ר קמפף (מונטשריפט MGW v 1856), זיהה את מנחם במשנה חגיגה עם מנחם בן-סגנאי במשנה

עדיות, אלא שגם הוא סבר שמנחם היה איטי, ידיד הורדוס ושהוא גרם לפילוג פוליטי בסנהדרין. אע"פ שקדמני החכם הזה לפני מאה שנה, לא ירד קמפף לעומקה של ההלכה של מנחם בן־סגנאי ולא הסביר השוואת השקפות הלל ומנחם בכדי לפרש בדיוק את המאמרים: „הלל ומנחם לא נחלקו, יצא מנחם נכנס שמאי“ ולהבין בזה מקומם בהתפתחות ההלכה וערכה ההיסטורי של משנה זו.

ה ע ר ו ת

- (1) ראה סוף מאמר זה, חלק ט.
- (2) קדמוניות היהודים טו, י, ה (373'8), עיין VIII, 180, Loeb Classical Library (LCL).
- (3) מלחמת היהודים ב, יז, ח (433); ICL, II, 497.
- (4) ראה למשל, נגד אפי'ן, ב, 73.
- (5) ע' לעיל הערה 3. משערים שהמלה „חכם“ הוספה היא. בענין הקשר עם משנה יומא ד, ד (לפי דעת ב. צ. לוריא) ראה למטה, חלק י.
- (6) קדמוניות יד, ט, ה (172); ראה גם שם טו, ג, ה (370).
- (7) חיי יוסיפוס 191.
- (8) חגיגה טו, ב.
- (9) עיין בפירושו של תוספות שאנץ, עדיות ז, ח: „ושמא בהא תלוי הטעם דשולקי זיתים משתמשין בה וצבעים אין משתמשים בה.“ ע' גם מלאכת שלמה, ר' עובדיה מברטנורה, ותוספות יו"ט שנטים אחר פירוש הראב"ד, שם. הרמב"ם בפירוש המשניות, שם, מעיר: „העיקר אצלינו שאילו התוספות העושים מהם לפי שאנו צריכין להן לבשול היא טמא והנעשין על דרך הגוי התוספת על הצריך אינו מתטמא שו', תנור וכירים יותן טמאים הם וטמאים יהיו לכם וקבלנו בפירוש זה לכם שבצרככם.“ ע' גם פירושו של ת. אלבק, כלים ה, ה.
- (10) השוקל בהבנת „חלוף הדברים“ זה ימצא שאפשר שהרעות בענין זה תלויות בהדגשת הפסוקים בדין הכשר טומאה. לפי ויקרא יא, לג: „מכל האוכל אשר יאכל“ ההדגשה היא על האוכל (שמן) ולא על צבע; אבל לפי ויקרא יא, לב: „כל כלי אשר יעשה מלאכה בהם“, ההדגשה על הכלי. לכן לכתחילה דנו החכמים בהכשר טומאה לכלי, אבל אח"כ הרגישו דין אוכל. מנחם העיד שהאוכל מוכשר לטומאה, ולא הרגיש הכלי כמו שקבלו בראשונה. (11) ע' רבנו חננאל, שם, שנותן ג' סיבות לטומאתן; ע' גם תוספות, שם, ד"ה „גזרני“; וע' חדושי הרמב"ם לתלמוד (הוצאת אמ"ת, ירושלים, תשכ"ג), 19.
- פינקלשטיין (פרושים 1, 52) מעיר שהגזירה תלויה „בצורך ולא בטעם“ (necessity, not on reason) ומשער שב"ש הקילו בשמן של גליל אבל גזרו על ענבי יהודה (בסביבת בית המקדש). בית הלל נטו לעזור לכורמים ביהודה; לכן אמרו הבוצר לגת טהור (לא הוכשר). אם נקבל שהמחלוקת תלויה בענין כוונה יש בוודאי טעם לדבר. עיין גם ש. ז. ציטלין, י"ח דבר (בצרון, כרך ג' 244) איירסיון, תשכ"ד), 5.
- (12) עיין טהרות ט, ו: „זיתים מאימתי מקבלין טומאה משזיעו זעת המעטן אבל לא זעת הקפה (ז. א. א. בטל אלא בכלי בכדי שיתחממו) כדברי ב"ש . . . ב"ה אומרים משיתחברו שלושה זה לזה. רבן גמליאל אומר שתגמר מלאכתן וחכמים אומרים כדבריו.“ ראה גם שם, ט, ב: „והמוחל היוצא מהן טהור; נגמרה מלאכתן הרי אלו מוכשרין.“ ע' גם אלבק, השלמות למשנה כלים, 574: „והכול מודים שבגמר מלאכה הזיתים מקבלים טומאה אלא שב"ש מחמירים וסוברים שהם מקבלים טומאה משזיעו אע"פ שעדיין לא נגמרה מלאכתם.“
- (13) עיין תוספתא כלים א, ה: „מוסף היורה של שולקי זיתים טפחיים ואינו מטמא באויר אלא כנגד המוסף ומאימתי הוא טמא משיתחיל לשולקי.“
- (14) תנורי כפר סגנה. ע' מנחות ת, ו: וכפר סגנה בבקעה.

- (15) ראה ש. קליין, ארץ יהודה, 138, 232; מ. אביינוה, גיאוגרפיה היסטורית של ארץ ישראל, 136. עיין גם ט. רומאנוב, Onomasticon of Palestine, PAAJR7, New York, 1937, pp. 159-169.
- (16) ע' מ. יאסטרוב, ספר מלים, 955: סגן, סגנא, סגנאי.
- (17) ע' ו. ה. לוי, מתינתא ותלמודה דבני מערבא, (Cambridge, 1883).
- (18) ע' Liddel-Scott, Greek-English Lexicon, 8th Ed., p. 1443: $\sigma\upsilon\gamma\gamma\epsilon\nu\eta\varsigma$ — akin, cognate, of like kind, homogeneous
- (18*) ע' מלחמות I, 460 והערות ריינק, שם, LCL, 217; "advisers and attendants".
- (19) ע' ש. ליברמן, חוספות ראשונים II, 184. הוא מוסר כל הנוסחאות ומאיר ש.כך וכך" הוא לשון שבועה.
- (19*) הרבה מלומדים מקבלים שהתיאור "ראש" הוא עתיק וקדם לתיאור הרשמי "נשיא". ראה י. לוי, (MGWJ 4 (1855) "Die Presidentur im Synhedrium".
- (20) ש. ז. צייטלין, Intention as "Studies in Tannaic Jurisprudence: a Legal Principle," Journal of Jewish Lore and Philosophy I (1919), 297
- (21) ע' ספרי, הסנהדרין הגדולה (הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תשכ"א), 62.
- (22) ע' למשל, סנהדרין יא, ג: "חומר בדברי סופרים מדברי תורה".
- (23) ע' מאמרי "עקביא בן מהללאל: אור חדש על תקופתו" (בקובץ לכבוד א. א. ניומן, פילאדלפיה, 1962).
- (23*) ל. גינצבורג, "מקומה של הלכה" (בספר הלכה ואגדה, הוצאת "דביר"), 27 אומר: "והעיקר הוא כפי מה שנאמר בירושלמי תגיגה ב, כ — כפי הנראה הפירוש הוא לאחד התנאים". לפי זה המקור קדום הוא ולא של האמוראים כמו בבבלי.
- (24) ע' בכר, ערכי המשנה; וגם ל. גינצבורג, שם, 267 הע' 20: Lehrrichtung.
- (25) ע' לעיל הע' 19.
- (26) ע' פ' קרבן העדה על הירושלמי: "כנגד פניו יצא — שלא לרצונו הוכרח לצאת".
- (27) ע' פ' פני משנה, שם: ממידה למידה אחרת יצא והחליף במידה שהאמין בתחלה; כנגד פניו של הלל יצא.
- (27א) את זה כבר הביע א. ה. וייס (דור דור ודורשיו א, 62): "ועתה אפשר שגם מנחם ותלמידיו היו מהמתנגדים אשר מאנו לקבל הרחבת מדרש התורה".
- (28) ב. צ. לוריא ("מיהו מנחם", סיני, כרך ג"ה) מקשר מאמרו של הלל להתקרבותו של מנחם לאנטיגנוס. ברם, מכיון שכל המאמר משתלב במסגרת לימוד התורה מכירים אני בכל פרטיו את התנגדותו של הלל להנהגתו של מנחם, שחשק לכבוד "התגא" ונטה ל"מידה אחרת" בלימוד התורה:
- (א) מנחם ביקש לעלות ולהיות "ראש" — נגד שמה אבד שמה.
- (ב) מנחם לא הוסיף לכתחילה על השקפתו של הלל, אלא קבלה כענין רגיל, לכן — דלא מוסיף יסף.
- (ג) אח"כ יצא מנחם לתרבות רעה (לדעת צדוקיות) — ודלא יליף קטלא חיב.
- (29) קשה לקבל שהעניקו את המשרה לעקביא אחרי מותו של הלל (כמו שסובר א. פינקלשטיין, Akiba, 294). הפיסקא "יצא מנחם נכנס שמאי" מרמזת על הסדר של משרת אב"ד. רק בינתיים — אחרי יציאת מנחם — היתה שעת הבחירה ואז סירב עקביא לקבלה. אחרי מותו של שמאי האריך הלל ימים (ראה דעתו של ז. פרנקל, דרכי המשנה 41 על יסוד המוזכר בכיצה כ, א), ואז נהג הלל בנשיאות ללא שום אב"בית-דין. ע' שבת טו, א: "הלל ושמעון גמליאל ושמעון נהגו נשיאתן בפני הבית מאה שנה". ראה ספרי הסנהדרין הגדולה, 66; ומאמרי "עקביא בן מהללאל", 298.
- (30) בכתב יד מינכן אין המלה "מקום", ע' מאמרי, 296-295.
- (31) ע' ש. ליברמן, תוספתא כפשוטה, שבת, 15.
- (31*) ירושלמי סנהדרין יט, ג: "משם הלכה יוצאת ורווחת בישראל" וגם משנה סנהדרין יא, ב: "שממנו יוצאת תורה לכל ישראל".
- (32) ע' ספרי, הסנהדרין הגדולה, 79.

דפים מילקוט פאראפסיכולוגי

מאת אהרן צייטלין

א. זלמה ווינר, הרואה היהודית

למחקר הפסיכי מיסודם של האנגלים, זה שהפאראפסיכולוגיה הניסויית בתימינו רואה אותו (שלא בצדק) כראות אקדמה ואתחלתא גרידא, וכן לפולחן הספיריטי, קדמו הפנימאטולוגיה הגרמנית והמאגניטיות האנימאלית מיסודו של אנטון מסמר.

מדיעותיו ותורתיו של מסמר הושפע הרופא — והמשורר הרומאנטיקן — יוסטינוס קרנר. בשיר לזכרו של מסמר מתאר קרנר את קברו הבודד של האיש, שראהו גאון-עולם מגלה נצורות. לדברי בעל-השיר לא היה מספר הספרים בביתו של מסמר יותר משמונה: מסמר קרא ושנה בספר הטבע ולא נצטרך לספרים מעשה ידי אדם.

קרנר קנה את עולמו בספרו על פרידריקה האופה הסומנאמבולית (בלשון ימינו: מדיום), הוא הספר המופלא: הרואה מפריבורסט, שפורסם בשנת 1831. הוא אף הוציא "עלוני פריבורסט" (בלאטטאר אוס פראבורסט) וקבצים למחקר "החיים המאגיים והמאגניטיים" בשם: מאגיקון (בשנות הארבעים של המאה הקודמת). בצד תורתו של מסמר השפיעו עליו תיאולוגים נוצריים. במאמרו על פרידריקה-זלמה ווינר, עלמה יהודית שהפתיעה בכוחותיה המדיומאליים, עמל קרנר להשלים בין אדיקותו הנוצרית ובין הבחינה היהודית שבחוויותיה ה"סומנאמבוליות" של אותה צעירה.

בשנת 1837, שש שנים לאחר הופעת ספרו של קרנר על הרואה מפריבורסט, פירסם אחיה של הצעירה היהודית — אף הוא, כקרנר, רופא ומשורר — מ. ווינר שמו, ספר בשם: זלמה, הרואה היהודית. בדומה לרואה הגרמנית ידועת-החולי אף מחלתה של העלמה היהודית בת-העשרים מלווה היתה דברים מרעישים ומפליאים, שבאו לידי גילוי באמצעותה. בעצם לא מחלה היתה כאן, אלא אם כן אתה מחליט, שהמדיומאליות מחלה היא; עם זאת אין להתעלם מן העובדה שהגילויים גרמו סבל מרובה לגברת האופה, שנחקרה על ידי קרנר, ולעלמה ווינר, שאחיה רשם בדיוק ובפרוטרוט את כל המוצאות אותה במשך ארבע שנים: מקץ ארבע שנים שבה הצעירה והיתה כאחד האדם. טיפל בה רופא אחד, ברנד, ולא הועיל כלום, עד שבא רופא שני, ברייאר, שהתחיל לרפאותה בנוסח מסמרי-מאגניטי, והצליח לשים קץ לסבל — ולגילויים.

אחיה של הרואה היהודית, הד"ר מ. ווינר, רחוק היה מן האמונה, אבל הדברים שאירעו לאחותו ושהיה עד להם, גרמו לו שיהיה למאמין. בא קרנר ושואל שאלת-תם: יהודים — כלום גם הם עשויים לזכות באושר הרוחני העליון? הוא שואל והוא משיב (על סמך ספרו הנ"ל של הד"ר ווינר): הן;

הישראלי (ה"איזראאליטע") האמתי, משהוא נעשה "בן-חורין", אף הוא טועם טעמו של האושר הרוחני השמור לנוצרים. מה משמע בן-חורין? כשהאדם מתחיל להאמין אמונה ללא התחכמיות, כדרך שהילד מאמין.

מחויבותיה של זלמה, הרואה היהודית: הופעותיהן של רוחות מבקשות ישע ותקנה; תעלוליהן של רוחות תזויות המקימות מיני מהומה ובהלה ורעשי-לא-אנוש; עתים — קולות-לחש כשל חבר ישויות לא-ניראות; גילוי רפואות למחלות בשעת השינה ה"מאגניטית"; צר ומצוק וריחות של רקב ובאוש (ב' בשוא) מכאן, והופעתו של אחד גואל-מכל-רע מכאן, סבא צח-הזקן שראשו עטור תלת-ליכספ. עצם שמו מעיד על סמליותו: סימבולאריים. הזקן הנעלה מציל את הסומנאמבולית מידי אישונים זעירים, שחורים ורעיי-לב, הקוראים לו בשמות משלהם: עתים — לאריום, עתים — ללג (Leleg) או סימטון. הסב המושיע-ומגן אינו יהודי כשם שאינו נוצרי. קרנר מקשה: אותו זקן, אם עובד-גילולים קדום הוא, כלום מן הראוי שיהא פודה ומציל? מיישב הוא את תמיהתו בדיעה האומרת, כי בימים מקדם, לפני היות האלילות, שלטה בעולם האמונה באל יחיד. אין-זאת, הזקן ההוא בן-הקדומים לא עובד-גילולים היה, אלא אחד המיחדים שמלפני התפשט האלילות...

ועדיין קרנר תמה; שכן זלמה, משנעשתה סומנאמבולית גלויית-עינים ושיח-ושיג לה עם נשמות, לא נתקרבה כלל אל הנצרות, שהיא לקרנר אמונת האמת לאמיתה, ותהי להיפך: היא נתקרבה הרבה אל אמונת-עמה, אל היהדות וערכיה. מפרידריקה נעשתה זלמה, היינו שלומית, ובעד נשמות, המבקשות ריווח והצלה, מתפללת היא מתוך סידור, ועל העברית היא אומרת, שכולה מורכבת ממלים שהן כוחות, ושיש בה, בלשון-הקודש, שם אחד אדיר באדירים, נשגב בנשגבים, שם שלכוחו וגבורתו אין קץ (שם המפורש). אין קרנר יכול לוותר על "הרואה היהודית", ומצד שני צר לו שזו מחזיקה ביהדות, עם שהוא מודה, כי ראויה היא בשל כך לכבוד. סלקא אדעתך — רואה שכמותה ולא נתגלתה לה "האמת", שהיא, לדעת קרנר הנוצרי, האמונה שלו דווקא. סוף שהוא מחליט: אותה יהודיה, פרידריקה-זלמה ווינר, בעצם אינה רחוקה ממלכות-השמים, אלא שאינה יודעת, כי השם הנכבד מכל השמות הוא, כביכול, שמו של הנוצרי.

אגב, יוסטינוס קרנר המציא לעצמו שיטה של קוטביות אנאטומית: מערכת-המוחין במנוגד למערכת-הבטן. לימים החליף את השיטה והתחיל מעדיף את מערכת-הבטן, מחוץ התופעות ה"מאגניטיות", על מערכת-המוחין, אבל שכח להתאים שינויי-ערכין זה להגדרת מהותם — של היהודים. מה ענין יהודים לכאן? אלא בשעה שהעדיף קרנר את מערכת-המוחין יחס ליהודים עודף של "בטניות", והוכיח, כי לשם תיקון טיבעם "הכרסי" נתן להם משה חוקים של דיאטה מיחדת. כלום אין הדעת נותנת, כי היה עליו על קרנר לשנות דעתו על היהודים לאחר ששינה את טעמו באשר... למערכת-הבטן?

חוזר אני לספרו של ד"ר מ. ווינר. הספר על הרואה היהודית לא עורר תשומת-ללב של רבים, להוציא אנשים כקרנר, ואילו ספרו של קרנר על הרואה

מפריבורסט מוניטין יצאו לו בעולם. אפשר שגרמה גם ההדגשה בעצם שמו של הספר: זלמה, הרואה היהודית.

ב. צלמה של דז'יין אוסטין

פרופיסור לספרות היה וויליאם לייאון פלפס האמריקני, מבקר וחוקר שהירבה לכתוב על סופרים וספרים, אדם שניאות לאורם של גדולים ושל דומים לגדולים, נהנה מן הספר ונהנה מן החיים. חביב היה על שומעי לקחו — קראתי ספר שלם עליו שחובר בידי סטודנטית שלו לשעבר והספר שופע אהבה לרב ולסגולות-נפשו. חביב היה על קוראי ספריו ורצונותיו, מקובל על הבריות, בעל עין מסתכלת והומור של יאנקי בריא-החושים. חיוך טוב מרפרף בין שיטי האוטוביוגרפיה שלו, שיצאה בשנת 1939 בשם: אוטוביוגרפיה בצירוף מכתבים (Autobiography with letters). הנה הוא מספר על סיורו באירופה בשנת 1900, עשר שנים לאחר סיום ראשון. בלויית אשתו הוא בא לשמוע דרשה של כומר אחד מלומד, שאת ספריו בענייני מוסיקה היה קורא בנערותו. זעזורי האיש, מלוכלך מאוד, חיגר. גחלים הוא חותה בדרשתו על ראש הסינים, דורש מאנגליה שתנקוט פוליטיקה של יד חזקה וזרוע נטויה. רועם-זועם הגמד, נאפד בגבורה. פלפס אינו אומר כלום, אבל הניגוד בין דמותו של הנואם לבין רעמי-הגבורה של הדרשה מחייך לקראתך מתוך המתואר. מתאר הוא את ביקורו בפארלאמנט האנגלי, ושוב — שרטטים קלים אגב חיוך. מקבל הוא מיד פורטיסקו, איש המוזיאון הבריטי, איגרת-המלצה אל הספרן של בודליאנא באוקספורד, בריגש משונה בהליכותיו. אותו ספרן — מחייך פלפס — הציץ בי כאילו לא אדם אני, אלא דג. באוקספורד הוא נפגש עם מורפיל, פרופיסור ללשון הרוסית וספרותה. פלפס מציין: הוא קרא באוזנינו (כלומר, באוזני פלפס ורעייתו) תרגומים רבים מרוסית ושיר אחד משלו — שיר אל חתולו. ותו לא. החיוך מסתתר באותה קביעה קצרה: אל חתולו. והנה פגישה עם המלומד אלפרד ניוטון. הלה, שידע כי פלפס פרופיסור חשוב הוא, מופתע: מראהו של האמריקני כמראהו של תלמיד העומד לסיים. פלפס מופתע מצידו: מראהו של הפרופיסור האנגלי הוא כשל טיפוס „מלפני המבול“ ובלכתו הוא נשען על שני מקלות. בעיניו של הצעיר — הזקן זקן מדי, בעיניו של הזקן — הצעיר צעיר מדי. הומור של סיטואציה.

בדרך סיורו מעיץ פלפס בספרים יקרי-מציאות, קורא בכתב-היד של פפיס בעל היומן, מגלגל שיחה-בנעימים עם פרופיסור אחד על צ'וסר — זכיוצא בכך מעניונו והנאותו של פרופיסור לספרות. אבל לא מספרים בלבד נהנה פלפס. לזמן-מה יוצאים הוא ואשתו לגרמניה, רואים בפתיחת קברותיהם של מלכים ופלפס מוכיר בהנאה כי כמו עיניו ראה את טבעת-הספיר הגדולה של היינריך הרביעי. והנה נסיעה על נהר הרייין, אניית-הקיטור עוברת על פני בון, מן החוף נשקף להם לנוסעים בנין רב-מידות ועליו שלט: מירואה לנשים. גרמני אחד, הנוסע בלויית אשתו, תולה עינו באותו בנין ומודיע לו לפלפס הדעה רשמית כמעט: בבנין הזה מתה עלי אשתי הראשונה. לא יכולתי —

כותב פלפס — לומר לו: כמה זה מעציב, שהרי נסעה עמו אשתו השנייה; אבל מילה אחת עלתה בדעתי, שהיא מן המלים המועילות ביותר בלשון הגרמנית. נעניתי ואמרתי: זא? כלומר: באמת?

פלפס ואשתו חוזרים לאנגליה. נוסעים הם על אופניים שלהם, עוברים את גשר לונדון, מגיעים בלילה לרוצ'סטר. למחרת הם נכנסים אצל הכהן הול, מטיף אנגליקאני ידוע-שם. "פיללנו למצוא ספרים בתיאולוגיה, בפילוסופיה, בספרות. אבל מאות הספרים שבחדר — הנושא שלהם אחד היה: ספורט אתלטי".

לאחר שני שבועות של מסע-אופניים הגיעו למור-פארק ויצאו לסייר את מקום-מגוריו של יונתן סוויפט בשעתו. נסתבר שאותה אחוזת-ארץ חקר אמריקני אחד עשיר איש-קונטיקוט. הוא סיפר לאורחיו שהמקום טוב לצוד בו צייד. למשל, מדי בוקר הוא קם וקוטל להנאתו חצי-תריסר שפנים. "גוד שוטינג". סוויפט — מי הוא? מעולם לא שמע את שמו.

וכלום יותר פלפס על ביקור במקום שגר בו טניסון? שניהם, הוא ואשתו, יצאו לפארינגפורד וראו כמו עיניהם את המקום שבו חיבר טניסון את הפואימה שלו המפורסמת: Maud. שתי נזירות שהיו באותו מעמד סיפרו לפלפס: יום אחד (בשנות השמונים של המאה הקודמת) עמדו שתיהן והציצו לעבר פארינגפורד; והנה יוצא לקראתם איש גבה-קומה, בעל זקן, מקטרת בפיו, ומזמינן לביתו. מה פואימה מפואימותי — שואל האיש — מבקשות אתן לשמוע? "היינו מבולבלות; לא ידענו במה נבחר. עמד והקריא לפנינו כל Morte d'Arthur שלו. חזוייה עצומה".

כל אותה שעה לא פסק טניסון מלעשן. את העשן שלח ממקטרתו לתוך פניהן ממש, מבלי שהרגיש בכך, ובגלל אותה העשנה-לתוך-הפנים חלתה לאחר הפגישה אחת מהן. חיוך מסותר: הרי לפניכם המשורר המפורסם שאין לו בעולמו אלא הוא והפואימות שלו, הוא והמקטרת שלו, הוא ואפסו עוד.

מה טעם נטפלתי לפלפס ולאוטוביוגרפיה שלו? במה גדול ערכה של אותה אוטוביוגרפיה — והלא אינה אלא מעשי ידי אדם בעל בינוניות מן הסוג הנאה (יש גם בינוניות נאה ואפילו כישרונית), גבר משכיל וידען ופיקח על פי דרכו, אבל ללא אחרות אופיינית, ללא יחוד יצירתי? טעמי עמי.

לאחר תיאורים כגון תיאור הפגישה עם האמריקני הקם וממית חצי תריסר שפנים בכל בוקר מן הבקרים וכגון תיאור העלייה לפארינגפורד וסיפורן של הנזירות על טניסון ומקטרתו — מסופר באותה אוטוביוגרפיה מעשה מוזעזע, שאין פלפס הטוב חושד, כי שקול הוא כנגד כל האוטוביוגרפיה שלו, כנגד כל אותם תיאורים וסיפורים על טניסון, על טבעת-הספיר הגדולה של היינריך הרביעי, על הקריאה בכתב-היד של פפיס, וכו', וכו'. אותו מעשה מסופר כלאחר-עט. המעשה הוא בדויין אוסטין, מחברת-הרומאנים הידועה לתהילה בספרותה של אנגליה, ועניינו — — — אבל יבוא פלפס עצמו ויספר.

"דויין אוסטין — כותב הפרופיסור — הלכה לעולמה בווינג'סטור ביום 18 ביולי לשנת 1817; מקום קבורתה בבית-הכנסייה שבווינג'סטור ובסמוך

לאותה כנסייה נרחבת עומד הבית שדרה בו בחייה. — — — בוקר בהיר היה. בקשתי את אשתי שתצלם את הבית. מכוונת היתה המצלמה כלפי דלת הכניסה. הדלת נעולה היתה וכל נפש חיה לא נראתה בפתח או בסמוך. המצלמה השמיעה נקישתה. והנה הראה הצילום, לאחר שפותח, דמות אשה ניצבת בסמוך לדלת, לבושה שחורים. פירושו של דבר לא ידענו עד־מה. החלטנו איפוא לקרוא לאשה הלא־ידועה: רוחה של דזיין אוסטין. היום שקוף היה כדי כך, שכל פינה במרפסת ובדלת־הכניסה נתבלטה לעין. כמעט ואפשר היה לראות זכוב בעוברו. לא היה (מסביב) דבר; ממש לא כלום. ועם זאת — האשה בצילום.

פלפס — עובדה כהווייתה הוא מספר. לא ראתה העין נפש חיה מסביב, והבוקר צח והכל גלוי ומפולש, ואותה שעה ניצבת באי־רואים ליד הדלת אשה לבושת־שחורים: גילתה אותה — המצלמה.

צילום־רוחות הוא מן הדברים המפוקפקים והחשודים ביותר, אף חושפו בכגון כך מעשי תרמית (עי' ספרו של מילהולאנד: Beware of familiar spirits). אבל פלפס לא היה ספיריטיסטן מימיו. בצילום־רוחות לא עסק יאנקי שפוי שבשפויים זה, דבר אין לו עם רפאים והוא מספר ללא פירושים: כך וכך היה המעשה.

מניין באה אותה אשה, לבושת־שחורים, שהפרופיסור ואשתו „החליטו“ לקרוא לה כאילו בדרך־צחוק: הרוח של דזיין אוסטין?

בעל־דמיון יאמר, שדזיין עלתה מקברה בבית־הכנסייה הסמוך משהרגישה כי אדם שוחר זכרה ובקי ביצירתה הגיע לדלת הבית שגרה בו בחייה. נזכר אני, בהקשר זה, דבר שסח לי משורר אידי נודע. בצעירותו מצוי היה אצל מוסיקה. ערב אחד ישב וניגן משהו משל מלחין איטלקי שכוח. לילה והוא במיטתו נראתה לו דמות של אדם, שישבה על המיטה וכאילו ביקשה לומר לו משהו. למחרתו בדק ומצא את תמונתו של המלחין באחת האנציקלופדיות. התמונה הלמה את הדמות שראה אמש. כלום היה ברצונו של אותו מלחין שכוח להודות לאיש שפקד לטובה את מנגינתו?

אם כך אתה מניח, הרי שגם לאחר החיים על אדמות עדיין זקוקים אנשי־אמנות לתשומת־לבם של הבריות ולהכרתם... הוי, עלובי־עולם!

שירים

מאת ש. חלקין

א. קטע

שֶׁעָדוּ אֶתְחַבֵּא מִכֶּמֶחַ בְּלִי שְׁעָתָה, שְׂאִינִי עִמָּךְ.
שְׂאִינִי שׁוּב צוֹפֵה בְּחֶסֶח-מִכְּמֶנֶח, תְּמִיד לִי צִמְחָה
בְּהַרְהוּר כִּרְחֹק זֶה שְׁלֹו גַם מִשְׁחֵי מִרְיָאֲכֹרִי
וְחֹתֶמֶת בְּגִידֵיךָ שֶׁל מִינֵי שְׂמָמָה, פִּתְאֹם הִזְנִיחַ לִּי בִּי בְּרִי
גַם תְּמִים בְּלִי בְּלֹו בְּכָל זֹאת וְשִׁחֹר וְשׁוֹמֵעַ בַּקִּי תְּסַדֵּר
לְאַחֲרָי, לְרַחֹק לֹו עֲנִיָּה עֹלָמִית, אֲחֻבָּה וְנִדְרָסָה,
שֶׁעָדוּ אֶתְחַבֵּא פְּעוּרָג עַל אִימֵי מוֹל אֶבְלָה לֹא-יָנֵחַם —
פְּלִיאָה בִּי, בְּרִי לָהּ, אֲחוֹת לְגֹרְלִי, לְדוּי לֹא-יָרְחֵם ?

ב. בפתחבק

בפתחבק, על פר-הפנות,	וְדָר גַּם לִי, בִּי מִי דָעָה,
יחידית עמי היית,	עַתָּה קָמוּ נִסְחָה תְּגִיחַת אֶת שְׂמֵחָה
אחבתי אחת נכאכת.	בְּעֶרְפֶּל אֲדִישׁ וְנִבְה.
גבר במחנה אמל	לָנוּ, בְּמִתְחַבֵּא-מִסְּנוֹת,
מדד לו גכה הצולת,	בִּי מִי לְדַעַת הַשְּׂמֵחָה,
אישתה ארשה בערפיל.	מִה שְׂמֵחָה, אֲחֻבָּתִי נִכְאָכֶת.

ג. שנים יחדיו

אִישׁ לֹא יָדַע, בִּי הָיִי בָּאוּ אִי-פִעֵם שְׂנֵינָחֵם:
הֵם פְּעֻצָמָם לֹא יָדְעוּ מַעֲוֹלָם, בִּי תָם בָּאוּ
שְׁנַיִם יַחְדָּו.

שְׂמָמָה אֲמַת הָיָה, בִּי תוֹמָה בְּשִׁעְתוֹ בַּקִּי דִּפְסָח:
אֲשֶׁר הָאוּר בְּעֶרְפּוֹ שֶׁל הָאֲשֶׁל מִצִּיף
שְׁנַיִם יַחְדָּו.

שְׂמָמָה אֲמַת: עוֹרוֹנוֹ הוּא עִנְבֵי בְּרִכְתָּה
בִּת-הַרְבֵּעַ לְדִרְהָ-עֶפֶר. בָּאוּ בְּשִׂמְשׁ, בְּשִׁלְוֵי בָּח
שְׁנַיִם יַחְדָּו.

וְחֶסֶד מִכְּמַח בְּעֶרְפּוֹ שֶׁל הָאֲשֶׁל תָּאוּר
לֹא תִרְבֵּעַ לְשִׁנְנָה אֲנִישָׁה שֶׁל מוֹסִים
שְׁנַיִם יַחְדָּו.

איש לא ידע: נעקרו אשלים וּשְׁבִיחַ
 דבר-עפר שְׁתוּחָה, אם בְּכֵלֵל יִשְׁנֶם עוֹד
 שְׁנַיִם יִהְיוּ.

שני שירים

מאת גבריאל פרייל

<p>ב. שנה וְכֹסֶם-בְּקָר</p> <p>מִזְגֵּי-אֵוִיר זֶה מְשֻׁרָה שְׁנָה עַל חֲגוֹ הַמְּכַחֵל וְהַמְּסוֹס הַמְּבַחֵף כְּפָרֶפֶר. כְּמַחֲוֶה עֲצֵלוֹת נוֹשֵׁר אֲרֻצָּה הָאֶכִיב אֶת כָּל דְּבָרָיו חוֹרְדִים.</p> <p>נְעֻצְרוֹת רוּחוֹת כְּגַלְצָבָא בְּמַעְד וּבְפִדְחָם הַכְּסִפִּית קוֹמָאת וְשׁוֹמְעֵת.</p> <p>לְכַשְׁאֲתֵעוֹרֵר וְדָאִי אֲתִפְלֵל לְבָקֵר מֵאִיר עִם תְּלִכּוֹן חֲשׂוֹנָה שֶׁל כּוֹס קָלֵב, כּוֹס יוֹן.</p>	<p>א. נֹפֶסֶה שֶׁל שׁוֹרָה</p> <p>נָשִׁים רוֹשִׁים בְּאַלְף עֲמֻרוֹנוֹת פְּרָק־שְׁעָמוֹס אֶרֶךְ — לֹא פְמוֹנֵי הַאוֹמֵר לְמִצָּא בְּשׁוֹרָה תְּקַצְרָח פְּנִישִׁימָה רַכְבֵּי אִשׁ מְנַזְקִים כְּנַעֲשׁ עַל-יַד תַּחֲנֵחַ מְשֻׁלְגָת.</p> <p>יֵשׁ וּכְנוּף זֶה נוֹשְׁרוֹת מַלִּים כְּתַפּוּחִים אֲפִילִים כְּעֵץ זוֹכֵר שֶׁרֶשׁ כָּל תַּאֲוָה וְסִיב תְּבַבְעִים הַשְּׁרִים פְּרוֹיֵדִיו.</p>
--	---

וינה 1964

מאת ש. שלום

עיר יְלִידוֹתֵי בְּבָקֵר בְּסֻעוֹת —
 וְאֵנִי מְעוֹנָה יְרוּשָׁלַיִם.
 שְׁפַת יְלִידוֹתֵי עוֹלָמִי בְּחַ קְסוֹת —
 וְאֵנִי לְשׁוֹנֵי מְשֻׁמִּים.

הַפְּרָק הַנּוֹמֵי,
 הַחֲצָרֵן הָאֶבּוֹס,
 הַהִמּוֹן וְאֵנִי בּוֹ אַחֵר.
 הַחֲטָא שְׁחֲמָא גּוֹרְלֵי תְּכַמוֹס —
 וְאֵנִי בְּדָמֵי מְכַפֵּר.

גורע וזרח

מאת דליה רביקוביץ

הנהם עקשו
 פוחת וגורע
 נחר וְשומע
 נפסד וְנזל.
 ועם זאת
 אוילי ענני הנשם מצבים את קטנו,
 דומה שהוא גדל.
 הנזמה בטה פרושה על פני השמים.
 הנהם פוחת וְשומע,
 קאלו נתמטע,
 קאלו הוא נזל.
 אלה העננים הכבים
 שלחו בו רבבון.
 אכל, חפח רבע,
 מאחוריו
 עולה עגול חור,
 נהם מתצית מחלש
 לשעבר בשמים לפניו,
 זרח.

כל פננהר היו קורי השמים,
 אכה פולעת הפלטה.
 זה הנהם הגורע
 זה הנהם המושר.
 בוא ותפט בו, נפירי,
 ממיד הוא חור.

אין עבדים, אין מלכים

מאת יצחק זילברשלג

אין עבדים, אין מלכים.
הכל שווים, הכל אחים.

זה חוון הרוח הנם
בלב כל איש, בלב כל עם

על אף פגיעה, על אף כפייה
בציות תרבות ותעשייה.

ובל אחד אמלל עקשו,
כי מעצמו יצא ולא שבו

אל עצמו. כמין אורח
כל אחד בגופי ירח.

ומהי זו העכשוות,
אם לא בלימה ללא דמי ללא דמות?

ציור ממוזום

מאת יצחק פינקל

שמש מכהנת יושבת
על פנה ממוס-תפילון,
שגולש על עדרי צאן.
קורנים הם פגנה סקרנל
בעופם על אפר תבלבל.

סחלב סגול התפרח
בגן ערפלים מאנה;
שמש עברות פסי שחור,
נחה על עמוד לוליגי,
רועד בים זהב מקור.

ביאליק כנענה לחומרות מדקדקים

מאת יצחק אבינרי

מי שהכיר את ביאליק יודע כי משוררנו היה מגדולי המחמירים בלשון. יתר על כן: יותר משהחמיר על אחרים — החמיר על עצמו, ולא עוד אלא שאפילו בשיריו לא השתמש כמעט כלל בזכותו המיוחדת של המשורר: Licentia Poetica לא נמצא בשיריו אלא לעתים רחוקות מאד. לפעמים נזדמן לי לראותו מתנגד אפילו לדעתם של אלה שבקשו ללמד בפניו זכות על דבורים שהיו שגורים בפי ביאליק עצמו, ואעפ"י כן חשבם ל"שגיאה".

(א) מה קרה לך?

זכורני שפעם טילנו בתל-אביב ברחוב אלנבי, (זה היה כשנתים או שלש לפני מות ביאליק), והוא פגש אחד ממכיריו ושאלו:

"מה קרה לך?"

ותיכף, לאחר שגמר את שיחתו עמו פנה אלי ואמר:

— גם אני אומר "קרה לך". והלא שגיאה היא וצריך לומר "מה קרה?" הרגעתי את רוחו באמרי:

— לדעתי אין זו שגיאה. הלא גם בספר דניאל נאמר "את אשר יקרה לעמך".

ביאליק לא השיבני דבר. רגעים אחדים שקע במחשבות, כמהרהר על דיני אסור והתר, ועל תחומי שגיאות בלשון: עד היכן מותר, ומהיכן אסור... והרי בזה כמה דוגמאות מכתביו.

(ב) סביביו וסביבו

בשיר "זהר" אנו קוראים:

"וסביבו מת הים".

כן נאמר בכל המהדורות הקודמות עד האחרונה (משנת תרצ"ג), כי כולנו רגילים להשתמש במלה זו ביחיד: סביבי, סביבו וכו'. והנה בא מדקדק אחד והעיר שבתנ"ך השמוש העקרי הוא ברבים: סביבך, סביביו, וכו'. וביאליק שם לב להערה זו, כי במהדורת תרצ"ג נדפס:

"וסביביו מת הים".

וכל זה — בשעה שמשוררי ימי הבינים כבר כתבו "סביבו", ואפילו גדול הפרשנים בישראל, רש"י, כותב הרבה פעמים בלשון יחיד: "קושרים בגד סביבו", "נכרך סביבו", "לפי שהרים סביבה", מקהילים תלמידים סביבם". הקפדתו זו של ביאליק יש בה כדי להתמיה: הן לא רק עיני רואה היתה לו, אלא גם אוזן שומעת. ואין צורך להיות מהאסטניסים היתרים כדי להרגיש שמלה כגון "סביביו" אינה נעימה ביותר לאוזן: שלשה צלילי וו במלה אחת! כן, ביאליק נתן את צוארו בעול הדקדוק, ולא התעלם מדרישות

המדקדקים. אבל מענין הדבר שלא פעם, גם לאחר שתיקן ושינה — היה פורק מעליו את הכבלים, ובמקום אחר היה חוזר ומשתמש בבטוי הפסול לכאורה, חוזר וכותב כאשר עם לבבו, כמוכח מן הסעיף הבא.

(ג) מנבא

כולנו אומרים „לבי מנבא“, „הוא מנבא“ וכו', בבנין פיעל. והנה, אל המלה הכשרה הזאת יורים המדקדקים את חציהם זה שלשים שנה ויותר, והיריות אינן פוסקות עד היום: זה לא כבר ראיתי שוב באחד העתונים רשימה מיוחדת הבאה לאסור את „המנבא“. וכל זה — ללא הועיל. המדקדקים לא ישיגו כאן את מבוקשם. יתר על כן: ידעו נא שנמצא משורר אחד ש„הוסיף חטא על פשע“ כביכול, והשתמש כבר אפילו בבנין פועל: מנובא. והמשורר הזה הוא זלמן שניאור. בשירו „יש עם ולו מולדות“ נאמר:

„והעמיד זה פני לועז, יתנכר לאשר נובא“.

גור דינם של המדקדקים, האוסרים לומר „לנבא“ ודורשים לומר רק „להנבא“ או „להתנבא“ — גור דין זה לא השפיע עליו. אבל על ביאליק השפיע: במקום

„קטורת בוקר בראש הגגות

מנבאת תבשיל חם בסיר“ (משירי החורף)

נאמר במהדורות האחרונות:

„נבאת תבשיל חם בסיר“.

תקון כזה — „נבאת“ במקום „מנבאת“ — אינו אלא לפגם, ומובטחני שביאליק עצמו לא מצא בו קורת־רוח יתרה.

שני טעמים — פסיכולוגיים בעקר — הם שהולידו את המנבא:

(א) הצורה „נבא“ (נ חרוקה, ב דגושה וקמוצה) — אינה נוחה כלל, כי היא משתמעת לתרי אנפין, גם להווה גם לעבר. אם נאמר „לבי נבא“ (הנקוד כלעיל) לא נדע אם הכונה לעבר או להווה, מה שאינו כן „מנבא“.

(ב) מלים כגון נבאתי, נבאו וכו' — המצויות בתנ"ך — נראות כאלו מבנין פיעל הן, ולפיכך אומרים „לנבא“, „מנבא“, ואין לפסלן כלל, כי לשון חיה מתרחקת מכל צורה שיש בה כדי להטעות.

לפיכך אנו רואים שבהיות ביאליק חפשי לרוחו, ואין אימת המדקדקים עליו, הריהו חוזר וכותב „מנבא“, לאחר שכבר שינה ותקן במהדורת תרצ"ג. חדשים מעטים לפני פטירתו כותב ביאליק באחדים ממכתביו (מחדש ינואר 1934):

„לבי מנבא לי“, „אינני יכול משום כך לנבא“.

כמה אופיני הדבר הזה, וכמה יש בו כדי ללמד!

והנה דוגמה אחרת ממין זה:

(ד) נשאר חייב

הפעל נשאר משמש במקרא ובמשנה במובן שארית: נשארתי לבדי, נשארנו מעט מהרבה, וישארו שני אנשים במחנה, וכדומה. בעברית החדשה

משתמשים בנשאר גם במובן אחר: נשארתי בלא עבודה, נשאר עני כשהיה. המדקדקים קובלים על כך, כי נעלם מהם שבספרי ימי הבינים כבר רווח שמוש זה: בפירושו לפרשת בשלח כותב רש"י "התער נשאר ריק", וכן "נשארו רעבים", "תשאר חבית זו חסרה", "מים שנשארו מגולים בלילה", בקצור — ממש לעברית החדשה: "נשאר בעירום ובחוסר כל". וכן כתב ר' יהודה הלוי: "פשטה כסותה ולא נותרה ערומה".

אך כיון שגברו תלונות המדקדקים הקפיד ביאליק לתקן: ב"בעיר ההרחה"

במקום

"תשאר הצרה לדורות"

נדפס במהדורה האחרונה:

"תעמוד הצרה לדורות".

ובספורו "אריה בעל גוף" — במקום

"וישאר אריה כשהיה" —

"ויהי אריה כשהיה".

ובספורו "מאחורי הגדר" — במקום

"רוצה להשאר כך בזוית זו" —

"רוצה לשבת כך בזוית זו".

ההקפדה הגיעה עד כדי כך שאפילו במקום "לא נשאר להם אלא לדרוש"

(במאמר "הספר העברי") תוקן במהדורות האחרונות "לא היתה להם דרך אחרת

אלא לדרוש". ובמקום "לא נשתירה בו אלא האנחה היהודית והאוי היהודי"

(במאמר "שירתנו הצעירה") נדפס במהדורות האחרונות "לא עמדו בו אלא

האנחה היהודית והאוי היהודי".

שני התקונים האחרונים יש לראותם כנפתולי-לשון שלא הצליחו.

ובספורו "סוחר" הוכרח ביאליק לנהוג התר לעצמו, כי כן נאמר שם:

"נשאר חייב לו חצי שנה מזונות". על כגון זה נוכל לומר:

היד שאסרה היא היד שהתירה.

ה) הרגיש עצמו

גם הבטוי "הרגיש עצמו" נראה בעיני ביאליק כדבר אסור, והשתדל

להחליף הימנו. בספור "מאחורי הגדר" כתב:

"הרגיש נח את עצמו כמי שבא לתוך אייר אחר" ובמהדורות האחרונות

תקן:

"ראה נח את עצמו" וכו'.

וכן ב"ספיח":

במקום "והרגשתי את עצמי מיוחס" נאמר במהדורות האחרונות:

"וראיתי את עצמי מיוחס".

פתח של התר ל"הרגיש את עצמו" נשאר לנו ב"יום הששי הקצר", בו

נאמר:

"הסוסה הרגישה את עצמה בת חורין". כן, בפירוש: "הרגישה את

עצמה", ולא "ראתה את עצמה".

(ז) כל פעם

והנה דוגמה אופינית ומענינת ביותר. הבטוי השגור בפינו יום-יום „כל פעם” — אף הוא אינו כשר בעיני המדקדקים, כי לא מצאואו בספרותנו העתיקה. אשמים, למעשה, המדקדקים עצמם שלא יגעו לבקשו ולמצאו, ואשמים המלונים שלנו, הלקויים כלם בחסר. אך אם כה ואם ככה — הבטוי „כל פעם” הוכרו לפסול ואסור. ביאליק קיבל על עצמו את גזר הדין, והנה לנו דוגמאות אחדות של „מלחמתו” בבטוי זה (הדוגמאות לקוחות כלן מהספור „מאחורי הגדר”).

„סומך כל פעם שתי כפיו” — „סומך וחוזר וסומך” וכו’

„כל פעם יצא” — „פעם בפעם יצא”

„שולחת לו כל פעם” — „שולחת לו פעם בפעם”

„כל פעם הוא נכנס למחבואה אחרת” — „נכנס הוא ממחבואה למחבואה”.

וכל זה — בשעה שכבר בתלמוד נאמר „מברך על כל פעם”, ובמדרש תנחומא — „ואמר למשה בכל פעם”, ובפירש”י מצוי הרבה הבטוי „כל פעם”, כעדות הדוגמאות שהבאתי במלון הצרופים של „היכל רש”י”, וכן בכרך ג. האם לא נבוש למראה הקפדנות היתרה של מדקדקינו? וסוף דבר שביאליק עצמו לא עצר כח לעמד בגזרה זו, ואחרי הכל — הוכרח להשתמש ב„כל פעם”:

„סוטר לו כל פעם על לחיי עצמו” (מאחורי הגדר);

„כל פעם נתלוה עמו כצל עוד חזיון שני” (הספר העברי);

„כל פעם שנמצאה ספרותנו במצב דומה לשל עכשו” (הספר העברי);

„מציצים כל פעם בעין אחת לצדם של סוד החכמים והנבונים” (שירתנו הצעירה).

הנה כי כן נצחו מצוקי הלשון את אראלי הדקדוק...

אין להתפלא על כך. ונהפוך הוא: מובטחני שהרבה תקונים אשר קבע בכתביו, בעצת מדקדקים, אחרי-כן התחרט עליהם. הן כה אמר לי בר”ח אדר תרצ”ג, בטילו עמי ברחוב גאולה בתל-אביב:

„יש שאני עושה נחת-רוח למדקדקים, הנטפלים אלי בטענות הוקדוק

ודורשים לחקן ולשנות, ואני משנה משהו בכתבי. אך סוף-דבר שלא

פעם הצטערתי על כך”.

כבר פירסמתי את דבריו אלה לפני שנים רבות (בכרך ד של הירחון

„מאזנים”), ואני חוזר ומפרסמם שנית, לרוב חשיבותם. יש להודות לשר

הלשון, שלא תמיד נענה לתביעות המדקדקים. אמנם, מרובים תקוני ביאליק

בסגנון כתביו ממהדורה למהדורה, והרבה יש ללמוד מהם. אבל במה דברים

אמורים? בתקונים שעמד עליהם מדעתו ומרצונו, בלא כפייה מצדדים שונים.

ואלו התקונים שנראו לו כצודקים משום טענות מדקדקים, אשר שתו עליו,

הללו — לא פעם יצא שכרם בהפסדם, כי עפ”י רוב יש בהם לא הרחבת אפקים,

אלא — להפך — הגבלות וגזירות, שאין הסופר מוכרח לעמוד בהן.

על הפילוסופיה העברית העתיקה*

מאת ר"ר ישראל אפרת

נתבקשתי להעיר במלים אחדות כיצד הגעתי לידי כתיבת ספר זה ותשובתי בעל כרחי היא — על ידי תחושה הולכת וגדלה של שדה לא נחרש. חוקרים ציינו רעיונות מרומזים פה ושם בתנ"ך, כגון מציאותם או אי-מציאותם של מלאכים ומתווכים, סבלות צדיקים, אחריות פרטית או קיבוצית, הישארות הנפש; ואולם, מתוך תפיסה צרה וחונקת שהמקרא אינו אלא ספר דתי-מעשי, לא ניסה אף אחד להכניס רעיונות אלה ורבים אחרים בקשרים סבתיים-הגיוניים ומסביב לאיזה דחף מרכזי או נטיה מרכזית וכך לתפסם כאותה השקפה אחת ומקיפה שאנו קוראים פילוסופיה. הציפיה הספקולאטיבית היתה חסרה, ובינתיים יש ונתעוררה תהייה מהו זה שמיוחד לנביא זה או אחר. נדמה היה שכולם חזרו זה על זה ושקל היה לבחור בפסוק אחד שיעמוד כדוגמה לכל השאר בעזר ובהיקף, ואידך לא פירושא אלא כפל הדבר במלים שונות.

והתוצאה — השמטת התנ"ך מספר הפילוסופיה העולמית והחישוב של התחלת הפילוסופיה היהודית רק עם רב סעדיה גאון בימי הבינים וסיומה עם ר' משה בן מיימון ור' חסדאי קרשקש — וזהו הכל, כל תולדות המחשבה של עם רציני זה וכבוד הגות, ואף לא זכר על מה שהרה והגה דווקא בתקופתו היוצרנית ביותר, תקופת שבתו על אדמתו.

ואולם אם צדק ויליאם גיימס שכל אדם הוא בעל פילוסופיה, אולי שלא במפורש ושלא במודע, שמתוכה עולים כל הלכי-נפשו וכל פעולותיו, אז אין גם למנעה מסופרי המקרא. אמנם השיקול והטיעון חסרים, הסוגיה איננה, רק המסקנה; בראשית ברא, אף הרבה מדיטאציה פילוסופית טבולה ושקועה מתחת לשתי מלים קרות-זרזרות, שני צוקי קרחון שבהם מתחיל המקרא ומתחת לפסוקים רבים אחרים. אנו מוכרחים להניח מצד אחד שסופרים אלה שכולם חיו באותה סביבה טעונת מתח גבוה ושכולם התכוונו למטרה אחת מוסרית — היתה להם השקפה פילוסופית מרכזית במשותף, ומצד שני שהואיל ואין שני אנשים חושבים בדיוק אותה חשיבה והוגים עמוקים לא-כל-שכן — היו ביניהם בוודאי גם חילוקי דעות והתנגשויות. עלינו לנסות ולקרוא את המקרא מחדש מתוך הקשבה פילוסופית, או — אם תמצא לומר — פיוטית, כי הפילוסופיה איננה אלא שירת המחשבות כשם שהשירה היא מצעד דמויות מהורהרות. עלינו ללכת בעקבות המורה החסידי מקוצק שפירש האזינו השמים — הערט הימליש, האזינו שמימית.

או אז יתברר שבנבכי המקרא כולו ובספרות הבתר-מקראית מתחולל

* (עם קבלת פרס המועצה למען הספר היהודי באמריקה על ספרי האנגלי Ancient Jewish Philosophy בליל ל"ג בעומר תשכ"ה, 19.5.65).

מאבק בין שתי נטיות מנוגדות: אחת לרומם את האלהות לעילא מכל מגע אנושי, והשניה — למשכה למטה, להתקרבות ולהתגלות; אחת שלילית-ראציונאליסטית, והשניה חיובית-מיסטורית, מיסטורית כמו כל הרעיונות על קירבה אלהית אף גם מפני שאיננה סותרת את הנטייה הראשונה אלא מחייבת את עצמה באורח פאראדוקסאלי יחד אתה מתוך אף-על-פי-כן על-הגיוני נועז. ומאבק יסודי זה קובע את הדעות על בעיות שונות ומשתנות מתקופה לתקופה, כך שהמחשבה העברית העתיקה מתנועעת בקווים אליפטיים מסביב לשני מוקדים תמיד מתוך מתח דראמאטי, מתפרצת לפעמים מתוך משבר של נטייה אחת גוברת, כגון זה של ארבעה שנכנסו לפרדס, ומתחדשת בפילוסופיה היתודית בימי הבינים ובקבלה ובחסידות.

ובאתיקה המקראית אשר שם שררו חזרות וכפילויות, אותן קריאות נרגשות לעשות טוב ולהיזהר מרע, אנו רואים עכשו התקדמות ותכנית וגילויי-יחודה של ההשקפה העברית. כי כאן הנטייה החיובית-מיסטורית להתקרבות אלהית מוצאת ביטויה השלם ביותר ברגש של הזדהות מטפיסית בשעת כל הכרעה מוסרית — רגש שקראנו בשם אני-אנכי ושהוא הבסיס הפסיכולוגי לאותה הבטיחות וההרהבה שמאחורי ההכרזה „כה אמר ה'“. וכאן גם מתברר שהוגי ימי הבינים והרמב"ם בראשם נתנו למחשבה העברית לסטות מדרכה בזה שתפסו את האלהות באורח אריסטואי כשכל הנעלם במקום הטוב הנעלם או המוסריות הנעלמה, ולא טוו הלאה את החוט המקראי ולא הטביעו את חותם היהדות המקורית יותר עמוק במחשבה העולמית.

כזה הוא הספר — מאמץ לאגד ולקשר, לגלות אסכולות והתפתחות, ומתוך כך להבין, להבין, ואני מודה לשופטי שהביטו על מאמצי זה בעין יפה.

עם סגירת החוברת, נתקבלה הודיעה המצערת

על מות

משה שרת ז"ל

ממניחי היסוד למדינת ישראל וממנהיגיה הדגולים

עם שאר בית ישראל אכלה

מערכת „בצרון“

מהגיונותיו של רב צעיר ז"ל

מאת ד"ר גרשון א. חורגין

א

רב צעיר לא היה עוסק בתורה בלבד, אלא גם בספרות וענייני עיון. מטבעו חונן בכתר חוקר, בתפארת סופרים וכשרון של בעל מחשבות. תמיד הגיב לבעיות מחקר, לחוויות ספרות ולשאלות הזמן שעלו באופקי ישראל. הגיונותיו ביהדות מהזווים פרקי עיון האומרים: פרשני.

בדעותיו על היהדות נחשב רב צעיר על המשמרים שהמסורת היא נר לרגליהם. יש שהוא סוטה לפעמים מן הקבלה בפרטים רבים וחשובים⁽¹⁾. עיקר נכבד אחד עובר כחוט השני בכל דעותיו — אחדות התורה שבכתב ושבעל פה ואחדות הדת והלאומיות בישראל. עיקר זה מצוי ב"המשך הטבעי שמן התורה שבכתב לתורה שבעל פה ועל הקשר החי שביניהן למהות היהדות ולעיקרי השקפותיה על האלהות, העולם ועל התורה והמצוות"⁽²⁾. עיקר האחדות שבתורת ישראל היה סלע-המחלקות בישראל מימי בית שני ואילך.

חוקרים שונים מן הגויים ומעמנו מערערים על המסורת בישראל. הם מפרשים את היהדות כאילו היא עשויה שתי תורות הנפרדות ושונות זו מזו. לגבי דידם שתי דתות לישראל, "דת הנבואה" ו"דת יהודית". בין שתי הדתות הנשענות על שתי תורות קיים חיץ המפריד ומבדיל בין שתיהן. לכן באים החוקרים האלה לידי מסקנה שאין המשך ואין אחדות בין שתי התורות. "דת הנבואה" או "דת ישראל". לפי בעלי המשנה הזאת דת בית ראשון היא דת הנביאים שחותמה האוניברסליות הגמורה הרווחת בה. שעריה של יהדות זו פתוחים לרווחה לכל באי עולם, לכל הגויים. עיקר חשוב ביהדות הזאת היא התורה שבלב, הכוונה, המצפון, הרצון הטוב. ביהדות זו קבוע המוסר שיסודותיו נעוצים ברעיון של תיקון העולם בצדק המוחלט והשלום הנצחי בין לאומים. לפי השקפה זו לא בא ישראל לעולם אלא לעשות גרים, להיות לאור עמים ולמלא תעודה נשגבה בתולדות השלמתן של המין האנושי. ישראל הוא עבד ד', שליח לגויים לבשר את הבשורה לעמים ולמדינות. עד קצווי ארץ, על דבר אחדות הבורא ורוחניותו המוחלטת. הנביאים עמוס, מיכה, ישעיה וירמיהו היו נביאי האוניברסליות והם שעשו פירסום לרעיון הזה בעולם. המרכז ביהדות היא האוניברסליות והוא נעתק ע"י הנביאים מן הכלל אל הפרט. מן השבט והעם אל היחיד. הבעייה היסודית ביהדות האוניברסלית הזאת היא בעיית הצדק החברתי, קיום הרע בעולם שנברא ע"י שופט כל הארץ, "מדוע דרך רשעים צלחה, שלו כל בוגדי בגד". יהדות זו אהבת גרים ואינה מרחיקה זרים הנלווים אל ד'. תקוות היהדות הזאת תתגשם באחרית הימים שאז יכירו וידעו כל באי עולם את שם ד' ומהרו אליו כל הגויים.

שונה מיהדות הנביאים היא היהדות של בית שני ואילך הקרוייה בפי החוקרים הנ"ל בשם "דת יהודית". יהדות זו, לפי דבריהם, פנתה עורף לאידיאלי הנביאים וחזונם לאחרית הימים. היא מחתה מספרה את האוניברסליות וכלל-אנושיות שהם יסודות "דת הנביאים". ה"דת היהודית" קרעה את יסודותיה בפארטיקולריות, או צימצום לאומי בלבד. יהדות זו סגרה את שעריה בפני באי עולם ודרשה ש"גרים קשים לישראל כספחת". היא אסרה על הגויים לנהוג כמנהגי ישראל. גוי שומר שבת מתחייב בנפשו וכו'. צימצום זה של היהדות לפי חוקרים אלה, זמנו מימות עזרא הסופר ואילך. הוא והבאים אחריו נראים כאילו דחו את היהדות הנבואית וקבעו את פולחן הקרבנות כעיקר חשוב בעבודת הבורא. את מקומו של אלהי ישראל ירשה התורה ביהדות הזאת: "הלואי אותי עזבו ואת תורת שמרו".

החוקרים מסבירים את הופעתה של "הדת היהודית" בהתפתחות שחלה בה יד מקרים שונים שהניחו את חותמם עליהם, מקרים כמו: גלות בבל, המגע עם הפרסים ויתר העמים השונים שישראל גלה למקומם. כל ההשפעות שבאו מהמגע עם העמים השונים עיצבו את רובה של התורה שבעל פה, שהיא יסודה של ה"דת היהודית". רב צעיר דוחה את הדעות האלו שהן בעצם פרי משפט קדום של הגויים שחיבתם לנצרות ושנאתם ליהדות קלקלו את שורתם. מדרכם של החוקרים הסוברים שאין אחדות או התמשכות הדעות ביהדות, להבליט את הסתירה שבין רעיון האוניברסליות ובין הצימצום הלאומי, או הפארטיקולאריות. הם אומרים שהנביאים שנשאו את דגל האוניברסליות, הטיפו לטישטוש הגבולים בין עם לעם וביטול יחודו הלאומי של עם ישראל. האוניברסליות, גורסים חוקרים אלה, מבקשת גאולה לנפשו של כל יחיד ויחיד, בלי הבדל בין אומה ולשון. היא שואפת להפוך את כל העמים לכלל אנושיות אחת. רב צעיר אינו רואה סתירה כל שהיא בין האוניברסליות ובין הפארטיקולאריות. הסתירה מדומה היא ואינה קיימת. לאמיתו של דבר, אומר רב צעיר, צימצום והרחבה, פארטיקולאריות ואוניברסליות שבדת ישראל הם שני פניה של היהדות ההיסטורית. בכל מקום שאתה מוצא הרחבה ביהדות שם תמצא גם את הצימצום.

רב צעיר מערער על ההשקפות האמורות בשל חוסר יסוד לסברותיהן מצד אחד ומיעוט הבנה וקוצר עיון בדברי הנביאים מצד שני. הקורא בדברי הנביאים, בלי משוא פנים לנצרות, יווכח שרעיון האוניברסליות שבהם אינו מכוון לטישטוש גבולות עמים או טמיעתם קצתם בקצתם. כל שכן שלא עלה בדעת הנביאים להטיף לביטול יחודו של עם ישראל. ישעיה מתאר את החומר מגזע ישי, ש"שפוט עמים רבים ויוכיח לגויים עצומים עד למרחוק". מיכה אומר שהגויים "ילכו איש בשם אלהיו" וכו'. שום נביא אינו מבקש לביטול ישראל כגוי אחד בארץ (?). כל דברי הנביאים על התחברות עם ישראל לעמים הם רק על דרך המליצה. בכלל היו הנביאים נוטים אל הפארטיקולאריות כשם שנטו אחר האוניברסליות (?). הם הדגישו בצידה של האוניברסליות את לאומיותו המיוחדת של עם ישראל. ענין זה חתר ונשנה בדבריהם של כל הנביאים עד

מלאכי¹). האוניברסליות היהודית לא ביקשה לא להשתלט על עמים זרים ולא לכבוש ארצות לא לה. במהותה היתה האוניברסליות היהודית מוסרית שביקשה להפיץ מעינותיה חוצה ולהשפיע מדעותיה על כל באי עולם. מטעם זה היה מן הצורך על עם ישראל להיות נבדל משאר העמים בכדי שנושא הרעיון האוניברסלי לא יאבד ולא יתבולל בין העמים. שאם יאבד — יאבד הרעיון עמו. הנביאים, סובר רב צעיר, צימצמו את הדת בגבולותיו של הלאום היהודי בכדי שתעמוד בטוהרה ובמקוריותה. מכאן ההרכבה של האוניברסליות בפארטיקולאריות המצוייה בדת ישראל. כל המעיין במקורותיה של היהדות ימצא שאוניברסליות ופארטיקולאריות אחוזות ושלובות ביהדות עוד בקדמות ימיה²).

גם בין חכמי המשנה והתלמוד יש למצוא הדים לדברי הנביאים. חז"ל, שהם יורשיהם של הנביאים, מרימים על נס את קדושת ישראל מצד אחד ואת הרעיון של תיקון העולם כולו מצד שני. הפארטיקולאריות היהודית מצאה את בטוייה בתחום ההלכה שהיא מטבעה צרה, לאומית ומצומצמת. כל מגמותיה של הלכה וראש כוונתיה להפריד בין ישראל לעמים. מקומו של רעיון האוניברסליות הוא באגדה, שהיא יסוד מוסד למוסר היהדות. הפארטיקולאריות שבתורה שבצ"פ קובעת ש"ישראל חביבין למקום אפילו כשעובדים עבודה זרה"³; "אלהים אני לכל באי עולם, אף על פי כן לא יחדתי את שמי אלא על עמי ישראל"⁴. כנגד הפארטיקולאריות העושה את עם ישראל חטיבה אחת ומיוחדת בעולם, מצויים מאמרי חז"ל רבים המדברים בשבת אומות העולם. חכמי התלמוד ייחדו לגויים שבעה נביאים. יש שדרשו שאיוב מחסידי העולם היה. אומות העולם מתקיימות מפני שיש ביניהן ל' צדיקים. כך דרשו חז"ל את הפסוק: "דודי ירד לגנו לערוגת הבשם — אלו ישראל. לרעות בגנים — אלו אומות העולם. חמשה צדיקים עמדו לעולם: נת, שם ועבר, אשור ואברהם". חז"ל לא צמצמו את הודה של רוח הקודש לתחום ישראל בלבד. אדרבא: "רוח הקודש שורה על הכל, בין שהוא ישראל ובין שהוא גוי, בין שהוא איש או אשה, עבד או שפחה. הכל לפי המעשה שעושה כך רוח הקודש שורה עליו"⁵).

את הרעיון האוניברסלי שבתורה שבעל פה, מסיק רב צעיר מדברי חז"ל על הגרים. לפי חכמי התלמוד חשובים הגרים ככהנים ולוויים. לעתיד לבוא עתידים גרים להיות כהנים בבית ד'⁶. חז"ל דרשו על רחב הזונה שקמו מזרעה כהנים ונביאים. נכרי העוסק בתורה הריהו ככהן גדול. ההתגלות בהר סיני היתה בארבע לשונות. כל דיבור שיצא מפי הגבורה נחלק לשבעים לשון. למה ניתנה התורה במדבר דווקא? משום שהמדבר, כמו הים, הפקר הוא והוא בבחינת ארץ בין-לאומית. אילו היה מתן התורה בארץ ישראל היו אומות העולם אומרות שהתורה היא של ישראל בלבד ואין להן חלק בה. מכיון שהתורה ניתנה במקום הפקר כל הרוצה לקבל יכול לקבלה⁷. מכל המובא בזה יש לראות, עין בעין, ש"דת יהודית", או התורה שבצ"פ, אינה נופלת במעלת האוניברסליות שלה מ"דת הנבואה" של בית ראשון. כל הבא להפריד בין שני מיני יהדות אינו אלא משבש את ענין השתלשלות הרעות ביהדות, ופוגם באחדות הטבעית של יהדות כל הדורות.

ב

יש חוקרים המערערים על אחדות התורה. הם מסבירים אותה כענין שהתפתח ע"י תערובות חוץ של השפעות תרבויות נכריות. יש שמפרשים את תורת ישראל כתוצאה של תנאים חיצוניים, היסטוריים, חברתיים, כלכליים ומדיניים. רב צעיר נוקט בדעה שבתורה לא חלו השפעות נכר יסודיות. תנאים חיצוניים אינם בהכרח מניעים מכריעים בעיצובה של התורה. את התפתחות התורה וענפיה השונים והגורמים שגרמו להתפתחות זו, מבקש רב צעיר ב"רוח ישראל" היוצרת ערכי תרבות בכל דורות קיומה של האומה הישראלית. רב צעיר סובר כרנ"ק שכל אומה ואומה חוננה מטבע ברייתה ברוח משלה, או סגולות וכשרונות. המולידים את תרבותה, חוקיה ומשפטיה. רוח זר הוא כעין הענין האלהי שהטביע את חותמו על הערכים השונים שיצר עמנו.

יש חוקרים בתורה המבקשים לעמוד על סיבת מציאותם של כיתות ובתי מדרש שונים בין חכמי התלמוד. הם סוברים שהכיתות ובתי המדרש האלה באו לעולם בשל מאבק מעמדות שהיה קיים בישראל, כמו מעמד אצילים ושועים ומעמד דלת העם. רב צעיר רואה את צמיחתן של כיתות ועלייתם של בתי מדרש שונים בין חכמי התלמוד כהוויות ששרשן ברוח העם, בפנימיותו ולא דווקא בסיבות ומניעים חיצוניים. הנחתו היסודית של רב צעיר גורסת שתורת ישראל מקורית היא ונובעת מעצמותה של האומה², אם קיים קו שווה או דמיון בין תרבות ישראל ובין עמים אחרים הרי יש להבין תופעה זאת על דרך האווירה התרבותית השוררת בכל תקופה ותקופה בתולדות המין האנושי. אווירה תרבותית זו משותפת לכל העמים. היא רווייה רעיונות ויחסים נפשיים של התקופה המדוברת לגבי אלהים, האדם והחברה. רעיונותיה של תקופה מקיפים את העולם כולו וגורמים לאומות החיות באותה התקופה הנהגות והשקפות חיים ידועות. מטעם זה, יש לומר שבכל מקום חזמן שמצויים מנהגים, הליכות, השקפות הדומים לשתי אומות אין משום כך לחרוץ משפט שאומה פלונית השפיעה על אומה אחרת. יש ענפים ביהדות שדרך התפתחותן שונה מדרך ההתפתחות של ענפים דומים להם אצל אומות אחרות. כשם, למשל, שהחוק הרומאי לא קיבל את השפעת החוק היהודי בדבר שמיטת כספים, או החוק בדבר עבדים, שלא תרדה בהם בפרך, כך גם כן לא קיבלה היהדות את החוק הרומאי הפוסק שהמלווה יכול לכבוש לו את הלווה לעבד כשאינו ידו של האחרון משגת לסלק את חובו. חיי העבד, למשל, לפי החוק הרומאי, היו תלויים לגמרי, לשבט או לחסד, ברצון אדוניו. לגבי המשפט הרומאי מותר להמית את הילדים הנולדים חלשים וכו'. לעולם יהיה כלל זה נר לרגלינו, אומר רב צעיר, חוקי עם ועם נובעים ונולדים ממקוה רגשותיו והשקפת עולמו. כעם כך משפטי וחוקותיו. כך היא גם צורת ממשלתו המוסדות השונים התלויים בה. מכאן השקפתו של רב צעיר על תורת ישראל, ש"אין בה מטע זר ולא השפעה חיצונית חשובה שעיצבה את דמותה". תורת ישראל חותמה אחדות, מפני שכולה חוצבה ממקבת בור אחד.

ג

אחדות התורה מופיעה באור בהיר בשתי נטיות שתססו בה תמיד, המקבילות לשני פניה של היהדות, האוניברסליות והפארטיקולאריות. שתי הנטיות הללו הן הרוחנית והמדינית. הנטייה המדינית תלתה את קיום האומה בחיים המדיניים והאזרחיים ובהצלחת הקנינים הגשמיים והיעודים המדיניים. שאיפה זו חתרה להתנחלות איתנה בארץ טובה, חמדה ורחבה. היא ביקשה להתגונן בפני אויב וחתרה לכונן את עמידתה של המדינה ברשות עצמה כגוי איתן שלא יבוא צר ואויב בשעריה. ההשקפה הרוחנית, מורה רב צעיר, תלתה את עיקר קיומה של האומה בחיים המוסריים והתפתחות הכוחות הרוחניים שלה. שאיפתה של השקפה זו היא לא לרדות בעמים אחרים, שעם ישראל יגיע למעלת ממלכת כהנים וגוי קדוש. מגמתה של נטייה זו, לתקן עולם במלכות שדי ולהעביר ממשל זדון מן הארץ¹⁹). שתי ההשקפות הללו מובאות כבר, לדברי רב צעיר, בתורת משה. היעוד הרוחני אומר: „ונתתי משכני בתוכם“; „יקימך ד' לעם קדוש וראו כל עמי הארץ כי שם ד' נקרא עליך“. היעוד המדיני בתורה מביטיח אושר ארצי: „ונתתי שלום בארץ ורדפתם את אויביכם“. „ונתנך ד' לראש ולא לזנב“; „יתן ד' את אויביך נגפים לפניך“.

המלכים, הסגנים והאצילים וכל בעלי ה"יש", כלומר העשירים ורבי המלוכה שהם בעלי הרכוש, היו ממחזיקיה של ההשקפה המדינית שבהצלחת המדינה ושלומה תלוי הצלחתם של בעלי המעמד הרכושני. כנגדם הנביאים ובני הנביאים שהיו מבעלי „האין“ החזיקו בנטייה הרוחנית. הם שאפו להפוך לכל העמים שפה ברורה ולקרוא כולם בשם ד'. הם ראו את הצלחתה של האומה „לא בחיל ולא בכח כי אם ברוח“. הם הלכו לאורו וחמומו של האידיאל שבעתיד תתרומם היהדות בכוח המוסרי על כל העמים אשר יאמרו: „לכו ונלכה אל הר ד' בית אלהי יעקב“. מטעם זה לא היה שלום בין הנביאים והמלכים. הנביאים שמחו על מפלתם של האחרונים. הנביא בישראל היה גם נביא לגויים ולא נביא לישראל בלבד. חלק חשוב של דברי הנביאים מוסב על עניניהם של אומות העולם. הנביאים כמו עובדיה ויונה נתנבאו לגויים בלבד. תכלית הנבואה וראש תעודתה להתקומם כנגד הזדון ועיוות הדין שנעשה תחת השמש. הם ביקשו וחלמו על עולם של משפט, חסד ושלום. החיים המוסריים של האומות נגעו בלב הנביאים כחיים המוסריים של עם ישראל.

הנבואה והנביאים בישראל תמכו את יסודם בהשקפת עולם רוחנית. הנביאים, כנראה העדיפו את ערך המוסר על המצוות המעשיות. הנבואה מתנגדת לעבודת ד' שהיא „מצות אנשים מלומדה“. ריב להם עם העם שהם „מרויבי מעשה ומיעוטי כוונה“, על אשר „בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו בל עמו“. הנביאים קראו תגר „על רוב זבחיכם“ והכריזו שהבית היה „למערת פריצים“. דווקא המלכים והשרים שקדו על קיום המצוות מפני שהיו נוטים אחר ההשקפה המדינית. הם ביקשו לקיים את החגים ועשיית קרבן פסח, ובכלל „ללכת אחרי ד' לשמור מצוותיו ולהקים את דברי הברית“. היסוד המדיני גבר בישראל מסוף ימי בית ראשון ונשלם, כנראה, בימות עזרא ונחמיה. שתי הנטיות הנזכרות

היו נאבקות זו בזו בזמן הבית הראשון והבית השני. בדברי חז"ל משתקפות שתי השאיפות בכל חריפותן.

כל המבקש למצוא סתירה ביהדות בשל שתי הנטיות האמורות אינו אלא טועה. לפי גירסת רב צעיר, שתי השאיפות האלו לדבר אחד נתכוונו, היינו לחיזוק האומה וביסוס קיומה. בזמן שהשנים היו כתיקונן והעם ישב בשלום על ארצו היו שתי ההשקפות מתנגשות ונלחמות זו בזו. כל אחת מהן ביקשה להשתלט בחיים. אבל בשעת חירום נעשתה מלחמת שתי ההשקפות חריפה וחמורה. ירמיהו בעל הרוחניות עומד כצר בפני השרים והסגנים העוינים אותו מפני שהוא "נופל אל הכשדים". בימי בית שני חלה התנגשות זו בין המלכות לבין הפרושים שרובם ככולם היו רוחניים. אוהבי השלום, בזמן החורבן טוענים שחסד עדיף מזבח. הם מתנגשים עם הקנאים שהם בעלי המדיניות. עם חורבנה של המדינה מתקרבות שתי ההשקפות היריבות זו אל זו. הרוחניים שדרשו תורה לשמה מתפשרים עם בעלי הדעה האומרים "כל העוסק בתורה בלבד כאילו אין לו אלוה, אלא תורה וגמילת חסדים"¹⁴. ברוחניות בלבד לא יקום עם. נחוץ לטעת את התורה המעשית כדי שהאידיאלים הרוחניים יכנסו לדמה ולגופה של האומה. על ידי מעשים בכל יום יגיעו לאומה מחשבות טהורות ומידות טובות. כשפסקה הנבואה מישראל ונדם קולם של הרוחניים הקיצוניים, כמו הסופרים ואנשי כנסת הגדולה ואחריהם חכמי המשנה והתלמוד שחברו וליכדו את הרוחניות עם המדיניות עם שהיו לבשר אחד¹⁵). היהדות שהתפתחותה מימות הסופרים ואנשי כנסת הגדולה, הרכבה היא ומיוזג של ההשקפה המדינית עם ההשקפה הרוחנית.

ד

בספרות העברית החדשה הופיעו פרושים ליהדות שמגמתם להפר את האחדות ההיסטורית של תרבותנו. ויכוח חשוב וסוער קם בין "הישן" ו"החדש", בין "הזקנים" ובין "הצעירים". "הצער היהודי" ו"הקרע שבנפש" הטילו מבוכה בלבבות. יש שדרשו את היהדות כעשויה משני מיני ערכים שאין המשך ביניהם ולא כל שכך שאין דביקות ביניהם, "ערכים לאומיים" ו"ערכים עממיים". "הערכים הלאומיים" נוצרו בזמן בית ראשון ונעשו לקניינם של עמי התרבות. "הערכים העממיים" נוצרו בגלות ונשארו בתחום ישראל לבד. הם לא השפיעו על העולם שמחוץ לגדרה של היהדות¹⁶. בדעות אלו רואה רב צעיר את בכואהם של חכמי הנוצרים המבדילים בין דת הנביאים לבין תורת הפרושים. היהדות מעור אחד היא אף-על-פי שעברו עליה גלגולים שונים, כמו מיהדות התנ"ך ליהדות של המשנה וממנה לתקופה האלכסנדרונית, לתלמוד, למדרש, לפילוסופיה ולשירה של ימי הביניים; ומהן לקבלה, לפלפול, לחסידות ולספרות העברית החדשה. אמנם תקופה אחת שעברה על היהדות אינה דומה לתקופה אחרת השונה ממנה. אף-על-פי-כן נשמה אחת תוססת ומפעמת בכל תופעותיה של היהדות. נשמת האומה הישראלית, "רוח האומה".

ביהדות רואה רב צעיר לא רק דת, אלא גם תרבות יהודית. הדת שלנו אינה דת במובן המקובל, הדת היא דת יהודית, דת של עם ישראל. יש בימינו

השואפים לבנות את "הבית השלישי" על פי צורות שאולות מן החוץ. לנגדם ישנם יהודים המבקשים לכוון מדינה יהודית על פי יסודות הקבלה. הדרך הראשונה מובילה אל לאומיות בלי יהדות. השנייה ליהדות בלי לאומיות. כל בעל שכל ישר וכל מבין בתולדות עמנו והשתלשלות הרעיונות שחלו בו יכיר, אם לא נשתבשה דעתו בקנאות דתית או מפלגתית, שהיא מכת אומתנו מאז ומקדם, שאי-אפשר להציב גבולים: עד כאן יהדות, מכאן ואילך לאומיות. הדת והלאומיות בישראל ירדו כרוכות ושלובות עוד מבראשית תולדותינו. היהדות, סובר רב צעיר, היא תופעה מיוחדת בתולדות האנושיות. אין לדון את דברי ימי עמנו מגזירה-שווה של דברי ימיהם של עמים אחרים. לאומה הישראלית שביל היסטורי מיוחד משלה. יש הבדל בין ישראל לעמים. דתו ולאומיותו הן שתיים שהן אחת. הפרדת הדת מהמדינה טבעית היא לגבי אומות העולם, אך לא בישראל. אומות העולם נתקמו כחטיבות לאומיות בלי דת מיוחדת. דתם של עמי אירופה ורוב עמי אסיה אינה משולבת בתולדותיהם. על פי רוב הגיעה הדת לעמים האלה כאסופת חוץ שהובאה אליהם ע"י חרבו של הכובש. בעמנו, אומר רב צעיר, אין גילויים לאומיים שנתגבשו קודם לגילוי הדתי. מטעם זה לגבי אומות העולם הדת והלאומיות הן חבילה שעשויה להיפרד. המסורת מספרת "שקיים אברהם אבינו את כל התורה כולה עד שלא ניתנה". לפי המסורת, מניח רב צעיר, התקיימו צורות קדומות ופרצופי חיים לאומיים עוד לפי מתן תורה, שהיו דומים ברובם לצורות שנקבעו בתורה ונחקקו כחוקים דתיים. דת ישראל אינה אסופת חוץ לגבי עם ישראל. דתנו, אומר רב צעיר, נובעת מפנימיות הלב של עמנו וממעין רגשותיו ושאירותיו. דתנו גדלה על ברכי האומה והתפתחה יחד עם האומה הישראלית. לגבי אומות העולם דתם היא חידוש. לגבי ישראל היא גילוי, גילוי התביעות המוסריות שהיו צפונות באוצר נשמתה של אומתנו".

רוח התורה היתה מרחפת על האומה קודם שניתנה. אפילו לגבי אלה החולקים על המסורת וטוענים ש"התורה לא ניתנה לעם", אלא הורתה ולידתה "מן העם", מחוייבים, לפי רב צעיר, להודות, כבעלי המסורת, שהתורה היתה תורת חיים בפי העם והעם חי לפי התורה זמן רב לפני שהתפרסמה באומה. אם נסתכל בתווייה של החיים הדתיים של עמנו וננתח את השכבות הפנימיות שלה, נמצא "שהחומר הקדמון של ההויה של החיים הדתיים נברא כולו מעצם לאומי".

ההסטוריה של עמנו עטופה וכרוכה כולה בדת. ספרותנו רווייה דת. גדולי האומה, מנזיגיה ודבריה היו דתיים. המכבים, שאנו מיחסים להם כוונות לאומיות, היו בעצם לוחמים קנאים לשם הדת. כל התלאות, הרעות וההריגות הנוראות שמצאו את עמנו היו בשל הדת. הרוח החיה בספרות שלנו היתה דתית. מכאן שיש לשים לה יד ושם במדינת ישראל שאורה לא ידעך ונרה לא יכבה.

במרכזה של דת ישראל עמדה תמיד ארץ ישראל שהיא הבמה ההיסטורית שעליה עתיד להתגשם החזון הגדול שעליו נשאו הנביאים את משאם. כל היצירות הגדולות שיצרה אומתנו ספוגות "אוויר ארצה" של ארץ ישראל ולא נוצרו אלא בזכות העבר שלה ובכח העתיד שבה. מכאן שאין להפריד בין

הדבקים, בין דת ישראל ובין לאומיות ישראל התלויה בארץ ישראל¹). לאומיותו של עמנו היתה תמיד דתית ודתית-לאומית. כל הכופר באחת מהן, פוסק רב צעיר, כאילו כפר בשתיהן. אחדות ישראל והתורה מוצאת לה הד בתפילותינו. על האחדות הזו כוננה היהדות את אשיותיה עד הזמן החדש, שמאז חל שינוי במהלך הדעות בעמנו. כיום ישנם יהודים דתיים שאינם לאומיים. יהודים אלו חונים על שני מחנות: החרדים והקנאים המקיימים את כל מצוות התורה והריפורמים החונים על דגל הדתי כפי תפיסתם הדתית. שני מיני היהודים הללו עומדים בקו ישר עם הנצרות שהתפתחה בעירעור היסודות שעליהם התבססה היהדות ההיסטורית. ישנם יהודים ממין אחר המודים בלאומיות ועוסקים בהקמת המדינה במסירות נפש ובלב שלם, אבל מתיחסים באדישות לדת ישראל שהיא כמו זרה להם לגמרי. יהודים אלו לא ירדו למשמעותה המלאה של לאומיות ישראל. מבחינה היסטורית אין מקום ללאומיות מחוץ למסגרת של דת ישראל. הצד השווה בשתי הנטיות הנזכרות לעיל היא ביטולה של ההתמסכות של עם ישראל ומרד בעברה של האומה שבו תקועים שרשי חייה. האמת היא שאין אומתנו אומה אלא בדתה ובלאומיותה המיוחדת לה²).

בהגותו של רב צעיר משתקף צד חשוב של מאבק הדעות בישראל בימי קדם ונפתולי הנפש של דורותינו. הלאומיות והדת אינן עולות בד בבד במדינת ישראל. קשה וחמורה היא המחלוקת הגוררת בעקבותיה בהלה והמון נבוכים. מקומו של רב צעיר הוא בין המורים שקמו לעמנו בכל דור ודור.

הערות

- (1) תולדות ההלכה, כרך ראשון, חלק א', ניויורק, תרצ"ה, ע' V, VII, 335.
- (2) שם עמוד 255.
- (3) שם, ע' 259.
- (4) שם, ע' 260.
- (6) מלאכי ג, א.
- (6) התלמוד, בדפוס אוניברסל, ורשה, תרע"ב, ע' 14—16.
- (7) קדושין ל"ו.
- (8) מכילתא, שמות, כ"ג, כ"ז.
- (9) תולדות ההלכה, ע' 309.
- (10) מכילתא, משפטים, כ' כ"ב.
- (11) שם, שמות כ'.
- (12) התלמוד, ע' 19.
- (13) שם, ע' 15; תולדות ההלכה, כרך א', ע' 308.
- (14) עבודה זרה, ל"ז.
- (15) התלמוד, ע' 21.
- (16) יוסף קלוזנר, יהדות ואנושיות.
- (17) בשערי ציון, ניויורק, תרצ"ז, ע' 89.
- (18) שם, ע' 136.
- (19) חבלי גאולה. הוצאת ועד היובל, ניויורק תש"ט, ע' 111—119; 269—270.

„אחד הפרושים“ כינוי של ר' חיים טשרנוביץ?

מאת א. ר. מלאכי

מאמר קטן „למען האמת“ שנדפס ב„המליץ“ (שנה ל"ה, גליון 235; כ"ג מרחשון, תרנ"ו), מעמידנו על כמה פרטים במצב ה„פרושים“ והמוסרניים בקובנה באמצע שנות התשעים. המאמר נדפס במדור „עזרת סופרים“ כמאמר ראשי בראש הגליון, כתוב בידי „אחד הפרושים“ — חתימת הסופר בסוף המאמר. תוכנו של המאמר — פולמוס, יותר נכון: תגובה למאמר „לשאלת הרבנות ברוסיה“ לאבגד האדרעי, שנדפס ב„תלפיות“ של לזיקירוחמזון — זה המאסף עב-הכרס שיצא בשנת תרנ"ה בכרדיטשוב ושימש מטרה לחצי מבקרים וסיפק בזמנו חומר לפיליטוניסטים.

כיום ידוע שאבגד האדרעי הוא כינוי של א. דרויאנוב, אבל בעת שהמאמר נתפרסם לא ידעו את שם הסופר המסתתר בכינוי זה. בחתימת אבגד האדרעי נדפס ב„ממזרח וממערב“ של בריינין (חבורות א, ב) מאמר גדול „לעץ טאָלסטאָי ודיעותיו“, שעורר רושם, ויהלל בבקורתו על „ממזרח וממערב“ (ב„המליץ“ לשנת 1895). ערער על מאמר זה מבחינה יהודית, וביחוד תפס את בעל המאמר על התחלתו: „רבתי! שחזתי חוץ הריני מכניס לעזרה: דעות סופר אירופי, שאין להן שום יחס וקשר עם היהדות והיהודים, בתור יהדות ויהודים, לעזרת הספרה העברית“. וחשד את בריינין שהוא בעל הכינוי „אבגד האדרעי“.

המאמר „לשאלת הרבנות ברוסיה“ אם כי נדפס בתרנ"ה, נכתב בתרנ"ג. והסופר הציב לו או את הרבנות למטרת-חייו, כפי שהוא כותב במאמרו. הוא ניסה לעורר מחדש את שאלת הרבנות שבראשית שנות התשעים כמעט שירדה מעל הפרק. לפובליציסטיקה העברית ניתנו ענינים אחרים לענות בהם: חבת ציון ולאומיות, הישוב הישן והחדש, ארץ-ישראל וארגונינה, ושאלת ההגירה מרוסיה בכלל. מצב של בינים שרר אז בין הרבנים והמשכילים. לא הרגיוז הראשונים את האחרונים, וכאילו נתנו יד איש לרעהו, הרבנים כתבו על חשיבות מצוות ארץ-ישראל, חיבת ציון והרעיון הלאומי, המשכילים הטיפו על המאור שבתורה והיופי בדת המסורתית. פה ושם אמנם נגע סופר בשאלת הרבנות, ואבגד האדרעי אחד מהם. מזויין „בחבילות חבילות של פקטים ומעשים“ יצא לדון בשאלה זו ומסקנותיו היו — לפי דבריו — „פרי הסתכלותי ולמודי לדעת את החיים הפנימיים והחיצוניים של ראשי עמנו — כמו שנהגו הסופרים לכנות את הרבנים בזדון או בשגגה, ודע תדע חביבי הקורא, כי כותב הטורים האלה הוא איש שהציב לו את הרבנות למטרה בחיים וממילא תבין גם מבלעדי אני, כי כיון שהרבנות נוגעת אלי הרבה מאד, לא הנחתי אף את החורים והסדקים היותר קטנים שדרכם יכולתי להציץ ולראות מכל הנעשה בבית רבנינו ופרנסינו,

ומה שעניי ראו ולא זר אותה ספרתי ואותה אספרה לך עוד בדברי הבאים.“
 בפרק מיוחד במאמרו זה דיבר על האכסניות של תורה ברוסיה —
 הישיבות בוואלאזין ובקובנה ובערים אחרות, ותיאר את תלמידי הישיבות
 והפרושים בקובנה, תשוקתם לתורה ולהשכלה, כשרונותיהם והתמדתם; הליכותיהם
 עם הבריות ונימוסי דרך-ארץ שלהם; תיאר בצבעים שחורים וביקר קשה את
 הנהגת הישיבות.²

קרוב היה אז דרויאנוב לברדיטשבסקי, עמד תחת השפעתו ורושם
 מאמריו ב„המליץ“ וב„הכרם“ על ישיבת וואלוזין, ומושפע היה גם מבריינין;
 עמד עם שניהם בחליפות-מכתבים וגם ציטט ממכתביהם במאמרו. ובציטטות אלו
 היה משום אזהרה לצעירי ישראל ברוסיה שלא יגלו למקומות תורה ומדע באשכנז.
 הוא גם יצא במאמרו נגד טיפוס רב משתלם בבתי המדרש לרבנים באשכנז,
 כגון זה של הילדסהיימר בברלין או הסמינאר בברסלוי. הוא הוכיח שמחובת
 רב ברוסיה להתכונן לכהונתו דווקא ברוסיה ולא בחוץ-לארץ, ויצא בהצעה
 שחברת „מפיצי השכלה“ תשתדל לתקן אחת הישיבות הקיימות, להנהיג בה סדר
 ומשטר ולהכניס בה שינויים לפי רוח הזמן וממנה יצאו רבנים מוכשרים
 וראויים מכל הבחינות לעמוד בראש העם.

על מאמר זה באו תגובות חיוביות. כותב מידד (י. ח. רבניצקי) במכתב-
 הבקורת שלו על „תלפיות“, ב„פרדס“ (כרך ג', ע' 213-214), שהמאמר כתוב
 „בטעם הגון ובעט סופר היודע מה מגמת פניו ומבין להביע את דבריו באופן
 שיבינום גם אחרים — — — הדברים בכלל אינם חדשים — — — אך צדק
 בעל המאמר באמרו כי דברים כאלה, אף-על-פי שישנים הם לא אבדו מאומה
 מערכם וראויים הם להשמע“. גם י. ח. טביוב ציין את המאמר הזה לטובה
 בבקורת על „תלפיות“³, באמרו: „המאמר טוב מאד, ועוד יתר עז לו כי הוא נכתב
 בידי „רב“ המסתתר בשם אבגד האדרעי“.

יש להעיר, שאבגד האדרעי הטעים כי הפתרון לשאלת הרבנות תלוי
 ברבנים עצמם, „ובלעדיהם לא יוכל להעשות דבר“, כי העם הולך קדימה ועל
 הרבנים לצאת חלוצים לפניהם, להסתגל אל המציאות ואל תנאי החיים החדשים.
 את תמצית דבריו מסר גם טביוב בבקורתו.

הד למאמר „לשאלת הרבנות“ מוצאים בפרק השני של המאמר „הוד
 רבנות“ לראש תמרת („אחד הרבנים המרגישים“)⁴. הוא חתום עליו תמרות-
 אש, וכגחלי אש רותחים הם דבריו על ירידת הרבנות בליטא ובפולין. בפולסין
 דנורא ממש הצליף את הרבנים בהאשימו אותם שהם שהביאו למצב זה שהוד
 הרבנות נהפך למשחית. הוא הראה על כמה סיבות שגרמו לירידה זו, והראה
 על הנגעים — מחלוקת, ריבות ומדנים בין הרבנים והקהל ובין הרבנים עצמם;
 פרנסים בלתי הגונים וגם העדר ידיעות חיצוניות של רועי העם. הוא גם תלה
 את הקולר בתנאי הזמן, והציע הצעות לתקן את המצב, אבל תרופה נכונה לא
 נתן. הוא כותב: „ואמנם לא אפונה אף רגע כי אין כח ביד קבוצת חכמי
 התורה לשרש את המחלה מעיקרה, לרפא את גו הרבנות רפואה תמה וברה
 כרפואת „נעמן“ מצרעתו, כי השתובבות הרבנות קשורה במצב החיים. אין הרימה

מפסיד הבשר, כי-אם בשר מעלה רימה. לא מתי מספר הגלויים שבמחנה השחיתו את דרך הרבנות, אבל מצב החיים תתן לרבנות צורה זו.

כמילואים למאמרו „הוד רבנות“ הוא מאמרו הקטן של הרב ר' יהודה ליב דון יחיא הרב דשקלוב¹⁾, שבו הוסיף על הסיבות לירידת הרבנות שמנה רא"ש תמרה, גם זו שגדולי הדור מרבים לסמוך לרבנות צעירים שלא שימשו, ואין גם כרצונם להמשיך את לימודם „ולהשתלם מאד בידיעת התורה“, כי-אם ישנו להם איזו דרשות והזורים על ערי ישראל „ובפוס ממלל רברבן ולשון מדברת גדולות יקנו את לבות ההמון אשר לא ידע להבחין ערך איש וידיעתו בתלמוד“, ובערמתם זו או במחיר — בכסף שמפזרים לראשי-הקהל יתמנו לרבנים, וכך מורידים את מצב הרבנות, הוד הרבנות נהפך למשחית וכבוד התורה מחולל... תגובה שלילית למאמרו של אבגד האדרעי הוא המאמר „למען האמת“, שהזכרתי למעלה. זו היא תשובה חרוצה שנתן „אחד הפרושים“ לבעל המאמר „לשאלת הרבנות ברוסיה“ בדבריו על ה„פרושים“ בקובנה.

בעצם לא דן בעל „למען האמת“, לא יתוכח עם אבגד האדרעי ולא יתפלסם עמו, כי-אם מבטל אותו ומערער את יסודו, באמרו:

„בשאלה הזאת כבר טפלו במדה מרובה כזאת, שאי אפשר עוד לסופר להשמיע בה איזה דבר חדש שלא קדמוהו בו פלוני ואלמוני — מצד אחד, וכן הנקל לגבבא בה דברים ולהאריך הדבור בה, יען חומר רב כבר מוכן ועומד בספרים ומאמרים שונים וכלום אין הסופר חסר אלא הורקת דברים מכלי לכלי. הסופר האדרעי לא גלה בה גם כן כל חדש ואך „קמחא טחינא טחין“. אף כי נחוץ להודות, את רובי דבריו כשהם לעצמם, יהיה אומר כן מי שיהיה, ראויים לשום לב להם, אבל בדבר אחד חטא, וזהו בדבר החדש האחד שנמצא במאמרו שלא קדמהו אדם בו. בדבריו על הישיבות הגדולות אשר בארץ רוסיה, הוא מדבר גם בישיבת קובנה, ומשתדל לתאר אותה בצבעים בולטים, מעוררים גועל נפש, ולא חש ולא מרגיש, כי בכואו ללמד ונמצא למד, שאיננו יודע במחילת כבודו אף ידיעת ברי-בירב דחד יומא מכל אשר בישיבת הפרושים פה ותליא תניא בדלא תניא והאמת נעדרת שגם הכשיל את הרבים, כי בא החכם בעל „ההשקפה על הספרות העברית“ שבוואסחאד השבועי מיום השמיני לחודש אַקטאָבר שנה זו, בהשענו על דברי האדרעי, והולך ומשחיר את פני הלומדים בקובנה כשולי קדירה בדברים שאין בהם בהפרושים אף מקצתם.“

מחריפות הלשון, הריתחה וההתרגזות מכירים כי היטב חרה לו להסופר הפרוש על אבגד האדרעי, שדבריו נגע באיִתָּה פצע, ובצבעיו השחיר אותם ועשאם לבטלנים מבלי עולם. אין הסופר הפרוש מעמיד את עצמו כשליח ציבור, אבל נראה שלא על כבודו בלבד, כי-אם על כבוד חבריו הפרושים יצא להגן ולהוכיח כי לא כן הוא כאשר יספרו ויכתבו עליהם, והתמונות שצייר בעל המאמר לא נכונות הן, הוא פרוש שכבר נסמך לרבנות, אשר על התורה בקובנה יושב „ונהירין לו כל שבילי הפרושים כשבילי עיר מולדתו הקטנה“, רוצה להוכיח עד כמה אי-הבנה שורר בנוגע לפרושים, ועד כמה מגיע בלבול-המרשגים כשבאים לכתוב עליהם. ולשם האמת הוא בא במאמרו לתת מושג נכון מהפרושים כמו

שהם "עתה, אחרי השינוי לטוב שנעשה בנוגע לפרושים פה מלפני שש שנים — למען האמת". המחבר הדגיש את המלים למען האמת, ובלי מרכאות כפולות, והוא שם המאמר.

הסופר מצטט את דברי אבגד האדרעי בענין המוסר ש"כנגע צרעת דבק במנהלי הישיבה ויתנגעו בו כל בניה", ועוד כמה שורות בשייכות לנגע המוסר יביא ואומר: "ממשעות דברי האדרעי יוכל הקורא להוציא משפט, כי יש פה ישיבה", כלומר, בית רחב ידים, בו ישבו עשרות אנשים על התורה והעבודה, וראשים לה ובאלה כפי שאנחנו רגילים להבין תחת השם "ישיבה", אבל באמת אין הדבר כך". והוא מסביר שבקובנה אין כלל ישיבה "במובן הרגילי", כלומר: בית מיוחד עם ר"מ מגיד שיעורים, אלא אברכים-הפרושים, הפורשים את עצמם לתורה ומתעדים לרבנות, באים לקובנה "לשם התמיכה הניתנת מן הקופה" לפרנסת נשותיהם, והם יכולים ללמוד בכל בית מדרש שירצו, ואם לא ימצא לו מקום באחד מבתי המדרש בקובנה יכול לבחור לו עיר אחרת, קרובה או רחוקה מקובנה, ולשבת שם באחד מבתי-המדרש "ורבני המקומות ישימו עין רק כי הפרושים שבמקומם לא יעשו מלאכתם רמיה", וישקדו על התורה עד שיוכלו "לעמוד על המיבחן לקבלת סמיכה" לפני ר' יצחק אלחנן. הוא מוסיף לומר: "הרי שאין פה כל מקום לאיש לעבודת מוסרית והטיה לצד ידוע, כאשר חש האדרעי, אחרי שכל אחד אדון לעצמו".

תשובותיו-הסברותיו מחולקות לשלושה סעיפים — ראשי-פרקים ומסומנים: א, ב, ג. הראשון הוא על-דבר אי-מציאות ישיבה בקובנה, שמסרתי למעלה. בשני יוכיח שאין שום קשר בין הפרושים ללימוד המוסר, היסוד לחרדת אבגד האדרעי. הוא כותב בנידון זה: הפרושים הנהנים מהקופה, ובעלי המוסר המה מתנגדים זה לזה בתכלית כאש ומים, או חיים ומות, בלי הגומה! ומספר שמיום שהנהגת הכולל יצאה מידי ר' יצחק בלאזר, ובאה לידי חתנו של ר' יצחק אלחנן, סאלצאוסקי, "אין זכר למוסר בין הפרושים". שניהם — ר' יצחק אלחנן וחתנו — מתנגדים לבעלי המוסר ועיינים אותם, ולא רק מתנגדים, "אדרבה, — ממשיך הסופר הפרוש בסיפורו ומעיד — באוני שמעתי ושמעו גם אחרים אזוהרה לפרושים, לבלי יהיה כל מגע ומשא עם בעלי המוסר מבלי עולם, כי כל באי שעריהם לא ישובו לאור באור החיים". כהוכחה לדבריו הוא מזכיר את כתבי-הפלסתר הרבים שחתנו של ר' יצחק אלחנן היה מקבל יום-יום מהמוסרניים "שתקעו אהלם בס[לובודקה] פרור ק[ובנה] על חדלו מתמוך בידם בכסף, כאשר הסכינו לקבל מאת בן שיטתם מהרי"ב".

בסעיף השלישי יקנא את קנאת הפרושים שאבגד האדרעי עשה אותם לבטלנים וחשוכים, וכה יאמר: "הפרושים היושבים על התורה והעבודה בזה אינם נופלים בדעת העולם והיותו על כל פנים מאיזה בטלן אדרעי שכלה כל ימיו בבית המדרש ואין לו כל "דמות ודיוקן" מיוחד שעליו מרעיש האדרעי את העולם, פה כל החפץ קורא ב"דברי ימי ישראל", קורא בספרים חיצוניים, מתלמד לרצונו גם ידיעות הנחוצות לו למען יעמד אחרי זמן על המבחן, בהיות רבים מהם חפצים להיות גם רבנים מטעה"מ, ואין מוחה בידם. כל אחד חפשי

במעשהו, ובלבד שלא יט, כמובן, מדרך הישר ולא יהיה בעל דורפרצופין". הוא מרים על נס את סבלנותו של ר' יצחק אלחנן — מה שידוע ומפורסם מכבר, ומציין שגם חתנו הוא בעל השכלה אירופית, קרא הרבה בספרות העברית והרוסית, ואיננו כלל מן הבטלנים, והוא מעודד את כל בעל כשרון ומסייע בידו להיות איש בעל בינה ודעת ולא פרוש כסיל בחושך הולך".

כוונת הסופר הפרוש במאמרו היתה "להרים חטאת אשר טפל האדרעי עלינו — הפרושים — שלא בצדק", כפי שיאמר, להוכיח זאת באותות ובמופתים ובעובדות שנודע לנו רק ממאמר זה. אולם בסוף מאמרו נגע גם בשאלת הרבנות בכלל, והדגיש שאינו רואה עצה ותחבולה לפתור שאלה זו "באופן הדרוש לפי צרכי הזמן הזה ומשאלות החיים", כל זמן שלא יתוקן מצב הפרושים בייחס היראים והחרדים אליהם, ואימת צבועים לא תהיה עליהם לרדפם עד חרמה אם רק יגעו בעץ הדעת. הוא כותב: "האיש החפץ להחשב בין היראים לא יעז לתת יד לזה שריח ההשכלה נודף ממנו מעט, כי יש עין צופיה וקול מכריז על כל מקרה שלא יקרה. ביחוד תשים העין הרעה הזאת שמות בינינו הפרושים, אשר חובתנו להיות יראי אלקים מרבים. נגע הצרעת הזה, הדבוק בגוף העדה הקובנאית, נעלם מכל וכל מעין האדרעי, אף כי נראה הוא יפה לעין כל. חובשי בית המדרש שנגעה ידו בעץ הדעת, ורוצה שוב להשתדך הרי פתקיה אוילים יקדמוהו; פרוש שהציץ אף כי יצא בשלום, ואך איננו מנענע בראשו להלו, הרי כל השערים נעולים בפניו, ואל מטרתו לעולם לא יגיע; האיש הזה הוא אמנם מתנגד גדול לבעלי המוסר, אבל הוא מקריב אש זרה, אש קנאת הדת, על מזבח לב האברכים המתעתדים להיות רבנים, בהיותם בקרב הימים לגבורי חייליו והוא מפקדם; הוא מוכה את הרבים וביחוד אותנו, חובשי בית המדרש, אם בכבודו ובעצמו או על ידי שלוחיו, בקריאת ה"חבצלת" היקרה ומאמריה המחוכמים מעשי ידי הנערים השוטים הידועים", ואנחנו — אין פוצה פה ואין דובר דבר נגדו, כי מה אנו ומה כוחנו כי נצא לפגוע בו תחלה? הן מוראו ופחדו על פני רבים!"

אינני מביא את המשך דבריו שגילה בהם טפח וכיסה טפחיים, אבל בדבריו אלה ובשורות שלאחריהם הודיע שמץ מסבלות הפרושים מהאיש שכיסה על שמו, והוא ר' יעקב ליפשיץ, ומביא את שורות הסיום: "הנה מכת הפרושים והאדרעי לא ידע!"...

יש ערך למאמר זה כחומר לתולדות ה"פרושים" בקובנה באמצע שנות התשעים, שאז היתה ה"לשכה השחורה" מיסודו של ר' יעקב ליפשיץ בתקפה ומצודתה פרושה על ה"פרושים" לקרבם ולרחקם, לנשואם ולהשפילם; ועברו גם מלחמות חשאיות וגלויות בין ה"פרושים" והמוסרניים, שעדיין לא עזבו את שדה המערכה; התרוצצות ומאבקים, השמצות בכתבי-פולסטר והכאות-אגרוף, זו "מכת פרושים", הכאות בלשון והכאות ממש, ש"אחד הפרושים" התאונן ורמו עליהן, והוא גם נתלה במאמרו של אבגד האדרעי להודיע את צערם של ה"פרושים" ברבים ולעורר את דעת-הקהל על תעלולי הקנאים ומצב הפרושים מבחינה זו. מפני זה קבע עורך "המליץ" את המאמר בראש הגליון. במאמר ישנם גם כמה

פרטים בלתי ידועים ממקורות אחרים. יש גם להעיר שאין בעל המאמר מזכיר כלל את „כולל הפרושים“, שם שיצאו לו אז מוניטין בעתונות, ובמאמר זה איננו במציאות.

מי הוא „אחד הפרושים“? מהרצאת המאמר נראה שהכותב הוא אדם נאור, משכיל ובעל כשרון ספרותי, בעל עט שנון ופולמסן. הכינוי „אחד הפרושים“ אנו פוגשים רק פעם אחת, על מאמר זה. וודאי שמאמר זה לא היה היחיד והאחרון של הסופר. קשה לנחש ולקבוע את שמו בבירור, אבל יש לצאת בעקבות המאמר ואולי נכיר את חותמו של בעל „למען האמת“. הפכתי והפכתי במאמר ואחרי עיון באתי לידי השערה שבכינוי „אחד הפרושים“ הסתתר ר' חיים טשרנוביץ. ויש כמה סמוכין להשערה זו. בהרצאתו וסגנונו, כשרון ההסברה ושנינות הפולמוס של „אחד הפרושים“ יש משהו מרב צעיר הפובליציסטן במאוחר.

מלבד ר' חיים טשרנוביץ, אין למצוא בין „פרושים“, בזמן פירסום במאמר ואחרי עיון באתי לידי השערה שבכינוי „אחד הפרושים“ הסתתר ר' מספר באחד מפרקי זכרונותיו. באבטוביוגרפיה שלו¹) מזכיר טשרנוביץ שני „פרושים“ שהתרועע עמיהם בקובנה, והם: רא"ש תמרת ור' חיים פישל אפשטיין, אבל אין להביא אף אחד מהם בחשבון כמתברר המאמר. הראשון, הלא דן על מצב הרבנות אגב הגבה דרך-אגבית על מאמרו של אבגד האדרעי, מתוך גישה אחרת, במאמרו „הוד הרבנות“, שהבאתי למעלה. נשימתו העצורה במאמריו הנלהבים וסגנונו הנוער כאש ומלא זעף ותוכחה, כל כך שונה מסגנון „אחד הפרושים“, שיש בו משלוות-הנפש והבטיחות של הכותב, אידיום תלמודי ותבלין של הומור. באותה שנה פירסם תמרת מאמר בכמה המשכים ב„המליץ“, בחתימת „אחד הרבנים“, שבו נלחם לחיבת ציון, והרגיז מאד את החרדים, ורי"מ פינס הגיב עליו ב„חבצלת“. וגם ממאמר זה מוכח שהוא איננו בעל המאמר „למען האמת“, שכפי הנראה הוא „ראשית אונו“ של הסופר, ולתמרת כבר יצאו מוניטין כסופר.

טשרנוביץ הכיר את תמרת, אבל לא נודמן עמו בתדירות, כי לא למדו בבית-מדרש אחד. ממאמריו הראשונים של תמרת ב„המליץ“ (בלי הכינוי „אחד הרבנים המרגישים“) נראה שעזב את קובנה זמן מועט אחרי בוא טשרנוביץ לשם. עם ר' חיים פישל אפשטיין כבר למד רב צעיר ביחד. הם דרו בחדר אחד, והוא מספר עליו: „נוסף על למדנותו היתה בו במקצת גם השכלה ידועה והיה מתידד ביחוד עם אחי שמואל, כי היה צעיר ממנו בשנים“. רבי-צעיר מזכיר לטובה את ספרי שאלות-ותשובות שרח"פ אפשטיין חיבר בימי שבתו באמריקה, ואומר עליהם ש„כתובים בסגנון נאה ומודרני ובחריפות רבה ובהבנה לרוח-הזמן“, אבל בהיותו פרוש בקובנה לא כתב מאמרים, אם כי פרסם שיר ב„הפסגה“ של ר' הלל דוד טריוואש הרב דוילקי.

מכיוון שאין לייחס את כתיבת המאמר לרא"ש תמרת ולרח"פ אפשטיין, וזה שמלבד טשרנוביץ אין למצוא „פרוש“ שהיה מסוגל לכתיבת המאמר יש משום חיזוק להשערה שהמאמר חובר בידי ר"ח טשרנוביץ.

ועוד: באבטוביוגרפיה של רב צעיר אנו מוצאים כמה השוואות לדברים שבמאמר "למען האמת", כגון: "ישיבת הפרושים לא היתה דומה לשאר הישיבות שבעולם, שהיו להן ראשי-ישיבות ומשגיחים על סדר הלימודים על פי שיטה ידועה ועל-תכנית מסוימת, אלא כל אחד למד כרצונו במקום שלבו חפץ ואיש לא השגיח עליו אם הוא בא לבית-המדרש או אינו בא" וכו'. או: "בשעה שבאתי לקובנה היו עדיין גחלים עוממות של אש-המלחמה ב"בעלי-המוסר" בקובנה. "בעלי-המוסר" בקובנה עזבו את מערכת המלחמה כמעט בלי התנגדות, כי אימת ר' יצחק אלחנן היתה עליהם".

מהמאמר ב"המליץ" מורגש שכותבו היה קרוב לר' יצחק אלחנן וחתנו וגם ר"י ליפשיץ הכיר ועמד היטב על טיבו. את ר' יצחק אלחנן יזכיר בדחילו, וקורא אותו כמה פעמים רבינו, וכך יתחיל רב צעיר את פרק זכרונותיו על ר' יצחק אלחנן: "וכל השנים מיום שזכיתי לשמש את הגאון ר' יצחק אלחנן ז"ל ועדיין פרצופו הרוחני עם תואר פניו המאירים עומד לנגד עיני כמו חי היום". ובאותו פרק זכרונות וגם באוטוביוגרפיה הוא נותן כאראקטריסטיקה מצויינה — תיאור אמנותי של ר' יעקב ליפשיץ "איש ערום בדעות ופוליטיקן גדול, שהיה נקרא בשם הכינוי ביסמרק היהודי".

בזכרונותיו של רב צעיר אפשר למצוא עוד איזו הוכחות לחיזוק השערת, אבל במאמר "למען האמת" אני מוצא כמה סתירות לבעלותו של טשרנוביץ על המאמר. הוא אומר שם: "אנכי כמוסמך זה שנים אחדות, ויושב על התורה פה קובנה זה שנים אחדות". כפי שמסר לי רב-צעיר, ואנכי רשמתי בתאריכי חייו ב"פרי עץ חיים" למד בקובנה בשנות תרנ"ה-תרנ"ו, ונסמך לרבנות מר' יצחק אלחנן והר"מ ר' משה דנישבסקי מסלובודקה. וזה סותר באמת את כל בניני. אבל ב"פרקי חיי", כותב רב-צעיר: "לאחר חתונתי נסעתי על פי עצת זקני לקובנה לישיבת "הפרושים" של ר' יצחק אלחנן ז"ל "להשתלם בהוראה". הוא התחתן בשנת תרנ"ג, ו"לאחר חתונה" משמע חדשים אחדים אחרי הנישואין, ולא שתי שנים. בתרנ"ד פירסם רב-צעיר כתבה מדרוי (בחתימת "גר ותושב"). ואולי פקד בינתים את ביתו ושב לקובנה. יתכן גם שדברי "אחד הפרושים" שזה שנים אחדות שנסמך לרבנות ויושב על התורה בקובנה, נאמרו כדי לחזק את הרושם.

אני מוצא סתירה גם בזה, שאשתו של רב-צעיר, הדסה ע"ה, היתה בתו של ר' אפרים פישל קיסן בדרוי, וקרובה לדרויאנוב, שאביו ר' אליקום היה רב בעיר זו. טשרנוביץ ודרויאנוב היו ידידים עוד בנעוריהם, הכי תמצא שיכתוב עליו בלעג ובביטול? באבטוביוגרפיה¹⁰ הוא מזכיר שהתרועע עם דרויאנוב, וכותב: "שהיה כבר אז ידוע בכינויו הספרותי, אבגד האדרעי". אבל בכינוי זה חתם דרויאנוב ראשונה¹¹, על שני מאמריו ב"ממזרח וממערב" וב"תלפיות", והם נדפסו בעת שטשרנוביץ כבר היה בקובנה. ודרויאנוב עדיין לא היה כלל ידוע בכינוי זה. ראיה לדבר: שיהל"ל חשד בבריינין שהוא בעל הכינוי. גם לטביוב ורביניצקי בבקרתם על מאמרו ב"תלפיות" לא היה אבגד האדרעי שם ידוע. אני רוצה לשער שטשרנוביץ התרשם מהכינוי אבגד האדרעי אחרי שדרויאנוב נתפרסם כסופר, ונודע בכינויו זה החתום על מאמרו "אד"ם הכהן

בתור משורר שונדפס ב„השלח“, מאמר ספרותי שעשה רושם והתחשבו בו. וברקמת האבטוביוגרפיה של רב-צעיר נרשם המאוחר על המוקדם, כאשר יקרה באבטוביוגרפיות ובזכרונות בכלל. גם מדברי רב צעיר (באבטוביוגרפיה ב„בצרון“ אותו עמוד) נראה שלא ראה או את „ממזרח וממערב“.

הוא כותב: „דרויאנוב היה מחסידיו של טולסטוי וגם היתה לו ידיעה רחבה בספרות הגרמנית, ואתו יחד החלתי לקרוא את שפינוזה. ביחוד את „המסכת התיאולוגית-הפוליטית“ שלו, ולאחר הקריאה היינו משוחחים ומתפללים הרבה על שפינוזה ויחסו ליהדות“. וב„ממזרח וממערב“ הלא נדפס מאמרו של דרויאנוב על טולסטוי שחתום עליו אבגד האדרעי. לא הזכיר רב-צעיר את המאמר כי לא ראה את „ממזרח וממערב“ בהיותו „פרוש“ בקובנה ולא ידע אז שאבגד האדרעי הוא כינויו של דרויאנוב.

איני קובע מסמרות. כל מה שהעליתי הוא בגדר השערה. אבל יש יסוד לחיזוק השערת. ואם באמת „אחד הפרושים“ הוא כינויו של ר' חיים טשרנוביץ, — „למען האמת“ הוא מאמרו הפובליציסטי הראשון של רב צעיר (בלי להביא בחשבון את הכתבות האחרות שפירסם ב„המליץ“ משביו ודרויו).

הערות

- (1) ישיבת חאלוין כבר נסגרה או בגזירת הממשלה, והוא זיכר עליה — נפי שכותב בהערה — „כעל דבר שישנו עוד במציאות אף כי נסגרה הישיבה הזאת מטעם הממשלה“.
- (2) „המליץ“ שנה ל"ה, גליון 216 (ל' תשרי, תרנ"ו).
- (3) שם, גליונות 36, 38, 60, 61 (ל' שבט; ב', כ"ט אדר; א' ניסן, תרנ"ה).
- (4) „לשאלת הרבנות“, „המליץ“, שנה ל"ה, גליון 72 (י"ד ניסן, תרנ"ה).
- (5) ר' יצחק בלאזר.
- (6) „החבצלת“ הירושלמית שבאותו זמן נלחמה נגד אחד העם וחובבי ציון, והלשכה השחורה בקובנה הפיזה אותה בין הפרושים.
- (7) „בצרון“ שנה י"ב, כרך כ"ד, חוברות ה', ו' (ניסן, אייר, תשי"א), ע' 12-16, 80-75.
- (8) „מסכת זכרונות“ (לפרצופו של ר' יצחק אלחנן ז"ל למלאת חמישים שנה לפטירתו), „בצרון“ שנה ז', חוברת ז' (ניסן, תש"ו), ע' 11-1.
- (9) „מסכת זכרונות“, „בצרון“ שנה ב', חוברת ג' (כסלו, תש"א), ע' 161-155.
- (10) „בצרון“ שנה י"ב, כרך כ"ג (כסלו-טבת, תשי"א), ע' 181.
- (11) דרויאנוב התחיל לכתוב בתרנ"א ב„המגיד“ הברליני של פוכס, ועל מאמריו (אחד מהם, בקורת על „נאד של דמעות“ לר' יצחק יעקב ריינס ו„שלומים לריב ציון“ לר' יהודה ליב יסו) הוא חתום בשמו המפורש. אין עתה „המגיד“ לפני לראות אם נמצא מאמר שלו בחתימת „אבגד האדרעי“.
- (12) כרך ב', חוברת ז' (ניסן, תרנ"ו), עמודים 48-42.

זכרונות על רב צעיר

מאת ד"ר כ. צ. גולדברג

התוודעתי לד"ר חיים טשרנוביץ (רב צעיר) מיד כשבא לאמריקה בשנת 1923, ולא היו ימים מועטים וההיכרות הפכה לידידות, שנתקיימה כל השנים שחי באמריקה.

ההיכרות עם ד"ר טשרנוביץ השתלשלה ממורשה משפחתית. ד"ר טשרנוביץ הכיר יפה את שלום עליכם ובארכיון של האחרון שמורה תמונה משניהם, שצולמה כשהודמנו יחד. בשנות 1912-1914 חי ד"ר טשרנוביץ בגרמניה ולמד באוניברסיטות ברלין ווירצבורג ושם הוכתר בתואר דוקטור למשפטים על יסוד מחקרו על התפתחות השולחן ערוך. באותו זמן ישבה משפחת שלום עליכם בשווייצאריה וד"ר טשרנוביץ היה בא שמה לבקר את בתו הבכירה, שלמדה שם באחת האוניברסיטות. נוהג היה ד"ר טשרנוביץ לבקר את שלום עליכם וכך הלכה ידידותם ונתהדקה. הם השתייכו לאותה משפחת-סופרים אינטימית — שניהם היו מקורבים ביותר לסבא מנדלי, רבניצקי, ביאליק, דרבנוב, וכמו־כן לבן-עמי ואברהם אליהו לובארסקי, ששלום עליכם ציין אותו ב"חיי אדם" כ"אבי אבות הגוטע ברידער". הוא היה היחידי ששלום עליכם דיבר אליו בלשון "אתה" והוא שסיפק משרה לאחד העם בבית ויסוצקי (לובארסקי היה מקורב לוויסוצקי ולאחר מכן עמד בראש הסוכנות לחברת התה באמריקה). כמו־כן התיידדו בני משפחות שלום עליכם וטשרנוביץ באירופה, ביחוד

רב צעיר עם שלום עליכם בשנת תרע"ג—1913

הנשים. לכן כאשר באה משפחת טשרנוביץ לאמריקה היה זה בעיני בני משפחת שלום עליכם כאילו עצמם ובשרם הגיעו הנה. בכל שנה ביום הזכרון לפטירה, שנשמר במשפחה בהתאם לצוואה, היה ד"ר טשרנוביץ בא למסיבות-הזכרון ומקריא סיפור משלום עליכם. הוא היה קריין טוב אלא שבזמן ההקראה היה פורץ בצחוק רם, עד שהיה צריך לחזור ולקרוא את הקטע המצחיק שנבלע בגלי הצחוק.

אשר לעצמי, הנה עלי להודות שהשם רב צעיר לא היה בשבילי לכתחילה כי אם שם בלבד. ידעתי שהשתתף ב"השלח" בעריכתו של אחד העם וכתב על השולחן ערוך, ושבישיבת אודיסה, שעמד בראשה, נימנו בין המורים ד"ר יוסף קלזנר וח. נ. ביאליק. אולם את ספריו לא קראתי. הלכתי על כן לספרייה ועיינתי בספריו, הצאתי ברשמי המסע שלו בארץ ישראל, שביקר בשנת 1911 ופירסמם ב"העולם", וכן גם שמתי עין בחיבוריו "התלמוד" ו"שעורים בתלמוד". קיימני שיחה ארוכה על ימי העבר ועל תכניותיו להבא. פירסמתי אז ב"טאג" מאמר מקיף, שבו הצגתי לפני הקהל היהודי באמריקה — המאמר הראשון שנכתב עליו, דרך אגב, בארץ זו. מאז כתבתי תמיד על ספריו החדשים שהוציא כאן, והוא השמיע באוזני דברי מחמאה, שחזר והשמיעם לתלמידיו במחלקה, שרשימות-הביקורת שלי הן הטובות ביותר. לא שנפתיתי להאמין שהתכוון מבחינה מדעית ומומחיות אלא שהוא עצמו היה סופר מצויין והיתה לו נטייה לסיפורת. (הוא חטא בכתבת סיפורים. עדות לכוחו בסיפור הן רשימותיו "מתוך ספר הזכרונות של רב זקן", שניתפרסמו ב"בצרון" לאחר מותו). ולכן עשתה עליו רושם ההערכה שתפיסתה תפיסה כוללת של סופר סתם, מאשר הביקורת המדקדקת היבשה של מומחה לדבר.

הכרך הראשון מספרו "תולדות ההלכה", שהופיע בשנת 1934, שלח אלי ד"ר חיים טשרנוביץ בכתובת זו שהיא אופיינית לו:

לידיד היקר, דר. בן ציון גולדברג:
כאטש אפילו א גרויסער אידישיסט,
און אפשר א שטיקעל באַלשעוויסט,
אַבער אויסגעצייכענטער קאַלומניסט
און פאַרט אונוערער אַ העברעאיסט —
באהבה והוקרה

חיים טשערנאוויץ, ז' שבט, תרצ"ד.

בקשר להוצאת החיבור הגדול הזה, כדאי אולי לספר דבר שרק מעטים יודעים עליו ושהוא אופייני לרב צעיר וסביבתו בארץ הזאת. ד"ר טשרנוביץ הוזמן לאמריקה על-ידי רבאי סטיפן ויין, למכון היהדות שלו שהקים כאן וששיווה לו אופי מיוחד משלו. ד"ר ויין, שעשה לעצמו שם כמנהיג יהדות אמריקה והתנועה הציונית, ושתפס עמדה חשובה גם בחיים הכלליים, לא ביקר בבית מדרש לרבנים. הוא היה ממוצא גזע רבנים מפורסמים בהונגריה, נכדו של יוסף הירש וייס

מערלאו וכן לאהרן ויין, שהיה רבאי בהיכל "רודף שלום" והובא לכאן כשהיה בן שנה. כאן למד באוניברסיטה של קולומביה ואת ידיעותיו ביהדות רכש מאביו וממלומדים אחרים באותו זמן כמאכס ל. מרגולית, אלכסנדר קאהוט, גוסטאב גוטהייל באמריקה ואדולף יילינק בווינה.

לא היה לו שום שייכות לשני בתי המדרש לרבנים, הקונסרבאטיבי והריפורמי ושניהם לא היו מקובלים עליו ביותר. אעפ"י שהיה בעצמו רבאי ריפורמי, ובתחום זה אף קיצוני, היה באותה שעה יהודי לאומי נלהב וציוני, בזמן שהריפורמים עדיין היו מתנכרים לציונות. בית המדרש לרבנים הקונסר-באטיבי, מאידך, היה בעיניו אדוק יתר על המידה, וכן גם רחוק מן החיים היהודים בתווה. לכן יצר סמינאר ליהודים מכל הזרמים, שיסודו ידע היהדות ולא יראת שמים וויקתו להווה זיקה חיה. בין התלמידים היו גם אברכים אדוקים חובשייכיפה וכן גם צעירים פורקי עול מצוות. רב צעיר עצמו השמיע שעורים בתלמוד במסגרת היסטורית-חברתית-תרבותית, כשם שעשה בחיבוריו, והיה חובש כיפה בשעת מעשה. בדרך כלל לא חבש כיפה. ללימוד העברית משך ד"ר ויין את היוצרים בלשון העברית, משוררים עבריים, וכן גם את הפסיכולוג והפיזיולוג העברי, ד"ר ניסן טורוב.

המישרה במכון רבאי ויין סיפקה לו לד"ר טשרנוביץ פרנסה בכבוד באווירה נאה ונוחה. הוא נעשה מיד אישיות מרכזית בקרב התלמידים. אולם אווירה זו היתה שליווה ושטחית מדי משימצא בה עניין. בין התלמידים לא היו למדנים גדולים ולא ראי המכון כראי הישיבה באודיסה. חוץ מזה, היה ד"ר טשרנוביץ תמיד איש החברה והוא לא מצא את מקומו בחברה המסויגת שלנו. לכן ביקש לפרוץ דרך המסגרת הצרה שלו ולצאת אל המרחב.

קודם כל, אמר לבצע את ה"מאגנום אפוס" שלו, עבודת חייו, תולדות ההלכה והפוסקים; נוסף לכך רצה ליצור במה בחברה היהודית, והוא הירחון, ושלישית שאף למישרה באוניברסיטה העברית בירושלים, שהיה ראוי לה מכל הבחינות. ושלושה נימוקים לדבר: קודם כל היקף ידיעותיו ומחקר חלוצי זה שחקר את התלמוד ובארו לא כיסודות ארכיאולוגיים, אלא כזרמי-חיים יהודים נצחיים. ושנית, זיקתו במשך תקופת-חיים ארוכה לרעיון הציוני, ונסיונו להתיישב בארץ, זמן רב לפני שחשבו על כך כמה מן המשוררים העברים והמנהיגים הציוניים. ושלישית, הסכם מפורש, הזמנה מהנהלת האוניברסיטה העברית, עוד בשנת 1924, לשבת בקתדרה לתלמוד והמשפט העברי. לשם כך הניח הגביר ממוסקבה, גרץ, פטרונו של רב צעיר, קרן מיוחדת. רב צעיר קיבל את ההצעה, אולם הדבר לא יצא לפועל. העניין נידחה ולא נתגשם. עתה, כשכל אלה שהיה להם שייכות לעניין הם כבר בעולם האמת, כדאי שמישהו שמכיר יפה את הפרשה, יבארנה באר היטב. הדבר הטיל צל בחיי רב צעיר. במשך זמן מה נישתבשו בשל כך היחסים בינו לבין חיים וייצמאן. (כאן פעלה כמריכת העובדה שביחס לאנגליה נטה רב צעיר יותר אחרי דעתו של ז'בוטינסקי מאשר לזו של וייצמאן). בשנים האחרונות נתפייסו השנים. את שתי שאיפותיו הראשונות הספיק רב צעיר לבצע.

הוא עשה ימים כלילות לגמור את יצירת-היסוד שלו והוא היה מאושר כשידידים טובים הראו עניין לסייע לו בהוצאת החיבור. אז הגה מישוהו רעיון גדול ליצור קרן דמיונית ולהוציא את כתביו של רב צעיר בעברית ובאנגלית, וד"ר טשרנוביץ היה צריך להתמכר לדבר, ליסוד הקרן, כלומר להיפגש עם תומכים ומעריצים.

כדי לבצע את הרעיון היה ד"ר טשרנוביץ מוכן להתפטר ממשרתו במכון ויז ולהקדיש את כל עתותיו למפעל. אשתו הדסה, שהיתה מעשית יותר, התנגדה לדבר בכל תוקף. אולם פעם התלהב ד"ר טשרנוביץ מן הרעיון, עד שכתב ושלח את אגרת-ההתפטרות שלו לד"ר ויז. לאחר המשלוח סיפר על כך לאשתו הדסה.

היא נתרעשה מאד. היא הבינה, שחשוב יותר שרב צעיר ישב בשלוה ויגמור את עבודתו, מלהסתבך במפעל, המוגד-ושאנו. אין לדעת עדיין מה הן ההצלחות הצפויות מן המפעל, וכאן מישרה של כבוד ולא מעט חכמים גדולים בתלמוד היו קופצים על מישרה פנויה זו. היא סיפרה את הדבר לד"ר ניסן טורוב והוא נזדרז ועשה מעשה.

למחרת בבוקר, לפני שד"ר ויז בא למשרדו, השכים ד"ר טורוב והופיע שמה והוציא את אגרת-ההתפטרות של ד"ר טשרנוביץ. ד"ר ויז לא ידע מכל העניין. ד"ר טשרנוביץ חיכה לתשובה מד"ר ויז, או שציפה שוימינו למשרדו וישוחח עמו על כך. הוא התפלא שד"ר ויז אינו מגיב על מכתבו כל-עיקר. בינתיים נתקררה התלהבותו של ד"ר טשרנוביץ והוא הרזה בדבר, שמא צדקה בכל זאת הדסה ומאד שמח שד"ר ויז אינו מגיב למכתבו.

מן התכנית הגדולה הזאת לא יצא דבר, אולם כתביו ראו אור. הדבר יצא לפועל הודות לוועד היובל, שנימינו עליו שמואל כץ, ישראל מץ, שניאור זלמן אש, שמחה זאב וזלמן ויצחק פינקל. הם שהוציאו את חיבורי היסוד של ההלכה והפוסקים, וכמו-כן את שני ספרי זכרונותיו של רב צעיר, שנתן בהם תיאור מזהיר משני דורות אישים יהודים באודיסה («חכמי אודיסה» ו«פרקי זכרונות»).

אשר לייסוד ה«בצרון», ודאי יספרו עתה לרגל יובל הכ"ה אחרים, שעבדו עמו במישרין ויודעים עליו יותר ממני. עלי רק להעיר כאן, שלא בנקל עלה הדבר לייסוד את ה«בצרון» ועוד קשה מזה לבססו. יודע אני כמה צער ספג רב צעיר ממנו — לי נודמן להשתתף בפגישת ארוחת-צהריים בין רב צעיר וש. ז. זאלצמאן בעניין זה — אך גם מנת-הנחת היתה רבה.

בעצם הדבר היה רב צעיר מספר שנשבה בין אנשי המדע ופובליציסט שצלל בים החקירה. הדבר שעשה עלי רושם ביחוד היו גופים-מזגו ועליותו. התעניינותו באנשים ויחס הוקרתו למין האדם. החוק היהודי נתמזג אצלו עם כלל חוקי כל הזמנים והעמים ומושג החוק היה בעיניו ראי החיים. זרם החיים פלט הכל וסחף הכל ולאור תהליך זה תסתבר ותובן ההווה

בכבלי־ידדות

(שרטוטי-חמף לדמותו של רב צעיר ז"ל)

מאת שמחה זאב זלצמן

במאמרי הראשון שפירסמתי לפני שנים ב"בצרון" "לדמותו של רב צעיר", השמעתי בדברים שאינם משתמעים לשני פנים, שלא באתי להעריך את אישיותו הספרותית של רב צעיר, שהערכה ספרותית אינה ממקצועי. זאת עשו ויעשו אנשים המוכשרים לכך. שרטטתי שם קווים אחדים לא על איש התורה והמדע, אלא על האיש בין אנשים, על האיש שבפרק זמן קצר אחרי בואו לניו יורק השתלשלו בינינו קשרי ידידות, שבמרוצת הזמן התפתחו לאהבה ואחוזה, הוקרה והערצה מתוך הדדיות גמורה. על כך מעידים יותר מששים מכתביו, שיכולתי לצטט מכל אחד מהם כמופת חותך על קשר אמיץ שנוצר בינינו. אולם אטו כי רוכלא ליחשוב וליזול". די להביא רק מלים ספורות משלושה מכתביו. במכתבו מיום כ"א תמוז תרצ"ט כתב: "יש כאן רק יחידי סגולה. אחד מעיר ושניים ממשפחה שיש אלוהים בקרבם וזיק של אהבת היהדות וספרות ישראל עוד בוער בלבם. ואני אומר אם שניים הם — ר' שמחה זאב זלצמן מהם הוא".

במכתבו מ' 8 במאי 1944 :

"כמותו ירבו בישראל וגם כבודו יודע ומרגיש בודאי עד כמה אני מחבב ואוהב אותו כאח לדעה ולצרה".

במכתבו מ' 20 בדצמבר 1944 :

"מאד מאד הייתי נרגש מן הצעתו הנדיבה שחץ מנדיבת לב ראיתי בה גם דביקת־נפש אלי ואהבה ואחוזה שאמנם היתה ידועה לי תמיד".

ומותר הוא להגיד שרב צעיר בעל אופי חזק היה ורחוק מלחלק מחמאות ריקות, אם כי שיבחני יותר מכפי שאני ראוי.

לכן הודות למגע אישי קרוב עמו כל השנים, הכרתיו לפני ולפנים, וראיתי את עצמו מוכשר לעזור לקורא לתפוס נכונה את אישיותו ואצילות נפשו, את יחסו החם והתנהגותו האדיבה עם ידידים משותפים. עמדתי במאמרים שלי על לבטוי הגופניים והגפשיים של האיש, ששרשו היה נעוץ בעולם הישן ושמו היה גודע לתהילה ולתפארת בכל ארצות אירופה, לפלס לו דרך בארץ נכריה. ציטטתי מכתביו להראות ששיבתו בארצות־הברית היתה שרשרת של אכזבות. אכזבה שלא נתמנה לפרופ' באוניברסיטה העברית בירושלים, אכזבה שמשאת־נפשו היתה כל השנים לעלות ארצה, ולא אסתייעה מילתא.

(המשך בעמוד 135)

חיים טשרנוביץ המורה

מאת ד"ר שמואל מ. בלזמנפילד

כמעט כל ימי שבתו בארצות-הברית, כיהן „רב צעיר“ כפרופיסור לתלמוד ב„מכון ללימודי הדת“ מיסודו של ד"ר ס. וייז. אחת המגמות החשובות של המכון היתה הכשרה לרבנות, אך תוכן הלימודים, סגל הפרופיסורים ורוח המוסד היו שונים בהרבה מבתי המדרש לרבנים הקיימים בארצות-הברית.

שם המכון כשלעצמו מעיד ששם את הדגש בלימודי דת ישראל במובנם הרחב, ולא דווקא בחינוך לקראת הרבנות. זאת ועוד: בזמן שכיום אין לשער מוסד רבני בלי כיוון אורתודוכסי, שמרני או ריפורמי, הרי „המכון ללימודי דת“ שאף להגיש לתלמידיו ממיטב הירושה הרוחנית והתרבותית של היהדות, מבלי לכוף עליהם השקפות או חובות כיתתיות. גישה זו נבעה מהשקפתו הלאומית-ציונית של ד"ר וייז, שלמרות גישתו הליבראלית לגבי ענייני פולחן, היה כולו חדור אהבת-ישראל לכלל-ישראל בלי הבדלי דעות ושאיפות. כיוון שבתי המדרש לרבנים התחילו להתגבש בשנות העשרים ככתתיים מובהקים, מצא וייז לנחוץ ליצור מוסד ללימודים יהודיים גבוהים שיהיה פתוח לכל דורשי תורת ישראל כהכשרה לרבנות אורתודוכסית, שמרנית או ליברלית, או לשם חינוך ומחקר יהודי בכלל.

לגישה זו היו גם נימוקים מוסריים פדגוגיים, היינו: שאין זה מן היושר לכוון צעיר לכיתה דתית יהודית מסויימת, מבלי שיתחקה ראשונה על שרשי היהדות על כל גילוייה והתפתחויותיה עד שיגיע לדעה ולשיטה המתקבלות על דעתו ורוחו. אכן, „המכון ללימודי דת“, שימש לא רק כמוסד רבני, אלא כבימה לחכמי ישראל על כל זרמיהם והשקפותיהם. די להזכיר שמות מורים ומרצים במכון כמו: ישראל אברמס, איתמר אלבוגן, שלום בארון, צבי דינזדרוק, ניסן טורוב, נפתלי טור-סיני, דוד ילין, גרשון שלום, שלום שפיגל ודומיהם, כדי להיווכח כמה רחבה ועמוקה היתה יריעת הלימודים והכיוונים הדתיים, הלאומיים והאוניברסליים במוסד זה. השאיפה לרב-גוונות כלל-ישראלית זו גרמה לדרישה שד"ר טשרנוביץ יסופח לחבר המורים במכון. זכורני שד"ר וייז לקח דברים גם עם תלמידיו על הצורך שתלמיד חכם מסורתי ממדריגה גבוהה יתרום מתורתו וחכמתו ללימודי הדת ובד"ר טשרנוביץ הוא מצא גם את „הרב“ בעל המסורת הרבנית עמוקת השרשים וגם את ה„צעיר“ — במסכת דעות והשקפות בתנועה הציונית והתחיה העברית.

חבר מורים מטון זה משך גם תלמידים משכבות שונות: מבתי אולפן אדוקים, מוסדות ליברליים, מאירגוני נוער ציוניים ודורשי חכמת ישראל בלי

השקפות כיתתיות, פוליטיות או חברתיות מסוימות. ביניהם היו תלמידים בעלי השכלה כללית גבוהה, אבל בלי ידיעות ממשיות ביהדות וגם כמה חניכי ישיבות ומוסדות חינוך עבריים מעולים. לא קל היה לראש הישיבה באודיסה בעבר להסתגל "לתערובת" שומעים ממין זה, ולא פעם היינו עדים להשתפכות נפש ודברי געגועים של ד"ר טשרנוביץ על תלמידיו המובהקים מאודיסה שהיו לתפארת לחמת ישראל. אכן, למרות פרינו המחקרי והספרותי הגדול לא מצא "רב צעיר" את סיפוקו הרוחני ב"מכון", כי לא כרוב חבריו הפרופיסורים, היה הוא איש החברה והחיים, ובניו-יורק לא מצא את האווירה ולא את האישים והתלמידים אותם ידע בימי "תור הזהב" שלו באודיסה. לנו הקרובים אליו, היה נדמה שאילן גדול נעקר משרשיו, והקרקע הצחיחה של יהדות אמריקה לא יכולה להזין את רוחו התוסס ואת אישיותו הדינמית.

אבל מה שלא עלה בידי פרופ' טשרנוביץ להעניק לתלמידיו מתורתו התלמודית, השיג "רב צעיר" כסופר ומורה מסור. גם אלה מתלמידיו שלא היו מוכשרים ליהנות מתלמודו, היו תחת קסם אישיותו. קומתו הזקופה, הדרת פניו, עיניו הפיקחות שגשקפו מהן חן והומור סימלו בעיניהם בחיים את האישים הדגולים בתרבות ישראל עליהם קראו ושנו, מהלל עד ח. נ. ביאליק ומרבי עקיבא עד אחד-העם. עם חבורת התלמידים שבמחלקות המתקדמות התנהג ד"ר טשרנוביץ כרע וידיד; שמח בשמחותיהם, הצטער בצערם וגם השתדל לשתף אותם בפעולותיו הספרותיות והציבוריות.

ועתה כמה "סודות מן החדר": כשנכנס הרב למחלקה, ורק פתח את פיו, אפשר היה לנחש מה יוסיף לשיעור הקבוע בתלמוד. כשהיה נרגש ונרגו, ידענו שיתקף את בריטניה והציונים הנשמעים לה על בגידתה במשפט הבינלאומי ובעם ישראל, או ישפוך קיתון של בוז ומרירות על מאמרו הפרונוצרי של שלום אש או איזה בר-פלוגתא אחר. וכשהיה במצב רוח עליו, ידענו שישמיע בודאי פרטים על פגישתו ודיונו עם אלברט אינשטיין, או על "שאלה" שקיבל מפרופ' ג'ורג' פוט, מורה מהארוארד בעל הספרים הקלסיים על "היהדות", או שאלה שקיבל ממלומד לא יהודי אחר שהיה בה משהו מהמבדה. לפעמים יפנה לתלמידיו: "בחורים" (boys) באיוו הברה עלי להרצות היום? אשכנזית או ספרדית? וכולם יענו: אנגלית. אז יביט סביבו בעינים שוכבות-מחייכות, ויפתח בספרדית, כיוון שלא היה רגיל בהברה זו, יעבור לאשכנז-ספרדית, בדברים מהולים בביטויים באידיש, ברוסית, בצרפתית, ויסיים בצחוק, באנגלית, תלמידים רשלנים שלא הכינו שיעוריהם וידעו את "חולשותיו" של הרב ל"זכרונות", השתדלו להיחלץ מן המיצר באיוו שאלת "תם" על מנדלי, ביאליק או אחד-העם, ומיד שקע הרב בזכרונות שנמשכו עד סוף השעור וה"פרשעים" נחלצו "מצרה". ברור שהשיעור בתלמוד יצא הפסדו בשכרו בלימוד פרק בתולדות התחייה העברית מאחד ממחולליה הדגולים, ששום מורה אחר לא יכול להקנות באותה התרוממות הרוח והחן האישי כפי ש"רב צעיר" עשה זאת בזכרונותיו. אכן, כשקראנו דבריו אלה אחר כך בספרו על "חכמי

אודיסה", אמרנו: לפעמים מגלגלים זכות גם על ידי "חייב", כי מי יודע אם לא שאלות אלה של ה"שקצים" (כפי שכינה אותם הרב בחיבה) בשיעורים בתלמוד, שימשו גירוי לתרומה ספרותית-היסטורית זו.

אסיים בנימה אישית. הדוקטוראט הראשון שהעניק "המכון ללימודי הדת" בעד עבודת מחקר, במשך עשרים שנות קיומו, היה בתחום הלימודים של הד"ר טשרנוביץ. אשרי שזכיתי לקבל תואר זה מידי.

בכבלי ידידות / סוף מעמוד 132

מאמציו העל-אנושיים להוציא את ה"בצרון" כמעט בידים ריקות, ללא תמיכה ראוייה לשמה מבחוקי הביאו אותו לפעמים קרובות לידי יאוש גמור. הוא תלה כל תקותיו ב"בצרון", שיירש את מקומו של "השלח". הוא השקיע בו כל כוחותיו והביא קרבנות לשם קיומו.

הוא התאכזב מרה בהנהלה הציונית שהבטיחו לסייע לו בסכום ניכר ולא קיימו את הבטחתם. הוא היה מלא זעם על ה"הסתדרות העברית", שמתעטפים באצטלה דרבנן ומטפטפים שמן זית, ולמעשה אינם עושים כלום. הוא היה מאוכזב מעורך "הדואר" וחבריו שעינם היתה צרה ב"בצרון".

אין פלא איפוא, שלפעמים כשל כוח הסבל, וכשהתעטף עליו לכו הוא התמרמר על המתימרים באהבתם ומסירותם אל השפה העברית והתרבות העברית, שלא נקפו אפילו אצבע קטנה לבוא לעזרתו. הזכרתי כל זה בכרי להגיד, כי מאחר שאין רצוני להכניס את ראשי בין הרים גדולים, להעריך את יצירותיו הספרותיות של האי גברא רבא, שהאיר עיני רבים בהלכה ופוסקים, ועל מידותיו וארחות חייו, ועל התנהגותו המוסרית והחברתית כבר דיברתי באריכות בשני מאמרי הקודמים, לכן אסתפק הפעם בהדגשת-יתר את הקווים האופייניים בדמותו של החכם כפי שהכרתיו בימי שבתו באמריקה.

ומעניין לעניין באותו עניין. זוכרני איך פעם נתגלגלה השיחה ביני ובין רבי-צעיר על רמתו הספרותית של "בצרון" והוצאותיו על שכר סופרים, והוא אמר לי כי כאחד-העם בשעתו כעורך "השלח", כן הוא עובר מתוך הקפדה יתירה על כל מאמר ומאמר הבא אליו מחבריו הסופרים לשם פירסומו ב"בצרון". אם המאמר מוצא חן בעיניו הוא מניחו במגירה, ולמחרת הוא מוציא ועובר עליו שוב מתוך תשומת-לב מיוחדת, עד שאין עוד כל צל של ספק שהמאמר ראוי לפרסום. ומטעם זה אמר, שהוא מבכר לשלם שכר-סופרים, ככל אשר יושת עליו, בעד מאמרים משופרא דשופרא, מלמלאות עמודי "בצרון" בקש וגבבא שמציעים לו בחצי חנינם.

מאור לבבות

(מאוצר פינקס)

מאת שניאור זלמן אש

עוד בימי ה"ירוקים" שלי כשנקריתי בקירבת הספרייה העירונית, היושבת ברחוב ארבעים ושתיים בניו-יורק רבתי, לא החמצתי שעת הכושר והאושר לבקר את ידידי ה"צנא מלי ספרי" — הד"ר יהושע בלאך זכרוננו לברכה. ביום בהיר אחד כשנכנסתי למחלקת השפות השמיות, שבה היה הד"ר בלאך המפקח, מצאתיהו במצב רוח מרומם. על שאלתי, מה קרה? ענה לי: חורייה מיוחדת במינה היתה לי הבוקר, כשהזמינו אותי הרבאי סטיפן ווייס ופרופ' וולפסון להשתתף אתם בוועידה, לקדם את פני הסופר הגדול הפרופ' חיים טשרנוביץ, העומד להגיע לניו-יורק עם משפחתו. מאושר הייתי להיות אחד מהחוט המשולש הזה, לברך את אחד מגדולי הדור בברכת: "ברוך הבא"!

השעה שיחקה לי להזדמן עם הפרופ' חיים טשרנוביץ בבית נדיב העם ר' שמחה זאב זלצמן ורעייתו העדינה מינה.

המארחים שקראו את האסיפה השתייכו לוועד הנאמנים של בית המדרש למורים הרצלית, היושבת בניו-יורק, מצבו הכלכלי של המוסד הנ"ל היה טעון תיקון. רב צעיר היה ראש המדברים באסיפה זו. הוא פתח בזו הלשון:

"חברים לדעה ולמעשה. ראיתי מעשה ונוכרתי בפיט הידוע: כל עיר ועיר על תילה בנויה ועיר אלוקים מושפלת עד שאול תחתיה! דברים אלה יפים לגבי בית מדרשנו למורים — הרצלית. הגג של הבנין תלוי כמעט על בלימה ואבן מקיר תזעק לבדק הבית. המורים והתלמידים סובלים מפאת הקור והרטיבות. הם יושבים עטופים מעילי-חורף. הכסף אזל ואין לאל ידו של הגזבר לסלק את המגיע למורים על חשבון משכורתם. בית ספר זה זקוק לעזרתכם, עזרה ביד רחבה ולב נדיב. למצוה גדולה תיחשב לכם להטות שכמכם ולתרום מכספכם למצוא בשבילו בנין אחר שיהיה מסוגל וראוי לשכן את המורים והתלמידים. תהי התורה נלמדת מתוך רחבות ולא מתוך דחקות. התחייבות רובצת על כולנו להוציא את ההרצלית שלנו מאפילה לאורה!"

בדברים אלה סיים רב צעיר את נאומו.

עצם הופעתו, ביטחוננו העז וחוסן אמונתו שנבעו מישותו, עשו רושם על הנאספים. בנשף זה נתארגן ועד של אישים-נדיבי-עם האומרים מעט ועושים הרבה, ומצרפים מחשבה למעשים טובים ופוריים.

לא עבר חודש והוועד הצליח לקנות בנין נאה הנשקף על גדות נהר "הודסון", שהוא כיום ביתה של הרצלית.

מיום האסיפה שנתקימה בבית זלצמן, נתקשרה הידידות ביני ובין רב צעיר. הוא היה נכנס ויוצא בביתי ואני הייתי מבאי ביתו. בנשף אחד נודמנתי לביתה, מצאתי אנשים חשובים מעולם הספרות והמדע, שבאו להשתעשע בשיחות חולין שלו.

הרעייה של פרופ' חיים טשרנוביץ הנעימה לאורחים והגישה "כיבוד" ותה כיד הטובה של אשת חיל שכמותה. הגברת טשרנוביץ הצטיינה בשכלה הטוב, בטוב טעמה והליכותיה הנעימות.

רב צעיר ישב בראש השולחן. השיחה נתגלגלה על חוברת ה"בצרון" שעמדה להופיע לכבוד יום ההכרזה של הקמת מדינת ישראל. רב צעיר אמר: — הנה נתגשמו לעינינו ובחינו דבריו המפורסמים של הד"ר תיאודור זאב הרצל זכרנו לברכה: "אם תרצו אין זאת אנדה".

המארח החשוב ביקש מן המסובים הצעות כיצד להפוך את המימרא של ד"ר הרצל שתתאים למצב החדש של האומה, כלומר: כיצד עלינו לנעוץ יתד בקרקע המדינה שלעולם לא תמוט. נשמעו נוסחאות להצעות שונות. אחדים אמרו שדברי הרצל מעכשיו והלאה צריכים להיחשב כאנדה שהיתה למציאות. הפכו והפכו, כל אחד הציע דברים משלו, סוף סוף נימנו וגמרה, שתופיע החוברת של ה"בצרון" בזו הלשון: "האנדה היתה למציאות" ! רב צעיר הסכים לכך ואמר: "אני אוהב אנדות בתנאי".

— באיזה תנאי? — שאלתי.

— בתנאי — השיב לי, שתתגלגלה לענינים "שרירים וקיימים". — הרגשתי איך שרב צעיר היה כל ימיו נטוע ועומד מוצק על קרקע המציאות. הוא לא היה אף פעם כדרך משכילים רבים שהציצו ונפגעו. הוא הציץ, אבל עשה פרחים ופירות שהם נכסי רוח באוצר ספרותנו. הוא לא עמד "על פרשת דרכים" ולא שאל שאלות "לאן?"

פעם בבוקר אביבי ישבנו על ספסל המדרכה באטלאנטיק סיטי. הרוח שנשבה מהים היתה צחה ונעימה. כחולים היו שמי השמים. השמש כבר יצאה מנרתיקה והציפה את משברי האטלאנטי בקרני אור יקרות. המשברים רצו אצו הנה והנה, נסוגו אחור, שוב באו והתנפצו אל החוף. מענין לענין נסכה שיחתנו לפרשות חייו של רב צעיר. בקשתיו לספר עמי על המשרה הקשה שהטילה עליו ממשלת הצאר — לבאר לתלמידיו סוגיות התלמוד בשפה הרוסית. לא זה בלבד, אמרתי, שכל בחור מאנשי הישיבה הוצרך להיות בקיא בסוגיות המסובכות של הגמרא, אלא גם נדרשו ממנו ידיעות והבנות בשפה הרוסית? "כן כן, ידידי", ענה לי בן שיחי, "המשרה ששמו על שכמי היתה באמת קשה ומסובכת, אך, דינא דמלכותא דינא, ואין מנוס ממנו. מוטלת היתה החובה עלי להוציא את גירת מושל העיר אודיסה, טולמאטשוב, לפועל ממש; אחרת ארבו לי, לתלמידי ולקהילה ככלי נחושת ועבודת פרך בסיביריה!"

השם טולמאטשוב ניצנץ במוחי כחלום נכמס. אנב אורחא, סיפרתי לרב צעיר, שבנדודי ביאפאן נקריתי עם רשע זה. מצאתיהו עומד בתור בשורות התמחוי, לקבל ספל מרק מידי יהודיה. צורר היהודים הזה היה לבוש סמרטוטים ומראהו היה רצוף ושבור. הפליטים שנמלטו אתו יחד מהטירור הבולשביסטי, הכירוהו, ורצו לשסע את הרוצח לגזרים, אך השוטרים היאפאניים התערבו והצילו אותו מידם. כששמע רב צעיר את השם טולמאטשוב ומה עלתה לו, הקרינו פניו ובתפילה דקה על שפתיו אמר: "כן יאבדו כל אויביך ד'". ראיתי

גם סימני עצבות בעיניו. אמרתי, "רבי ומיודעי, רואה אני, ששם הרוצח הזה גרם לך עגמת נפש, מה טעמו של דבר?" — "כנים דבריד, ידידי, שם הרשע הזה שהציף את חוצות אודיסה בדם אחינו, לא רק נוסך עצבות ברוחי, אך גם מדריך את מנוחתי, ובדידי היה עובדא, ומעשה שהיה כך היה:

"בזמן שהייתי הרב דמתא וראש הישיבה באודיסה, היה רשע זה מושל העיר. יהודי צעיר גילוח היה בעיניו כאחד מה"קראמאלה", היינו מהפכן, המורד במלכות... כמנהיג של הקהילה, היתה אז ידי עם ראשי הקהל המשכילים. בכל כוחי נלחמתי לקיום הנהגתם, כי ידעתי את טעמה ונימוקה של הממשלה בצדדה ב"זכות העם" כביכול, עד שקראני פעם הרשע לבוא לפניו הוודיעני, כי צר המקום באודיסה לשנינו, היינו לו בתורת "גראדונאטשאלניק" (מושל העיר) ולי בתורת רב. לפיכך חייב אחד מאתנו לפנות מקומו. הואיל ומקומו היה מבוצר יותר משלי, שומה היה עלי לסלק עצמי מאודיסה..."

נהגתי מאד מהשעות שביליתי במחיצתו של רב צעיר. הייתי מלא התפעלות מן הזקן-הצעיר המופלא, שאתו שיחק לי הזול להתידד ולהיות לרעים נאמנים. הזמן שביליתי במחיצתו היה לי לאושר, לברכה ולקורת רוח.

לעתים קרובות היו רב צעיר ורעיתו העדינה מכבדים אותנו בביקור בביתנו. משנכנסו, נתמלא הבית מזויו של הזוג המופלא. אווירה של דרך ארץ ותורה השתררה בדירתנו. מיד עם בואו לביתי, היה נמשך רב צעיר, כאבן השואבת אל ארונות ספרי. "בכל בית שספרים טובים מצויים בו" אמר רב צעיר, "שם אני מרגיש כבן-בית". פתחנו בלי משים בשיחה על הספרות העברית החדשה וההשפעות השונות שחלו בה.

משתוקק הייתי לשמוע מרב צעיר חוות דעתו בפרשה מעניינת זו. בלי היסוס כלשהו פנה אלי ר' חיים ואמר: "חבל, ידידי שספרותנו העברית החדשה, קיבלה את השפעתה מהספרות הרוסית והגרמנית ולא מהלשון האנגלית ותרבותה. השפות הראשונות, יש בהן הרבה מן הרגשות וזועזועי לב מרעישים יותר מדי. ה"נברוזה" שולטת בהן בכל המובנים. לא כן הספרות האנגלית, שיש בה הרבה מישוב הדעת, משכל הישר, מן המתונות ועל כולם — ה"דיפלומטיה". אומתנו שהיתה עד הנה פזורה על שבעה ימים ולפני עינינו קמה לתחייה, זקוקה להשפעות כאלו הנובעות ממעייניה המתגברים של הספרות והתרבות של בריטניה..."

בהזדמנות אחרת הפליגה שיחתנו על סמיכות הפרשיות בין השירה לחזון ולנבואה. אמרתי לרב צעיר, שלפי דעתי יש משוררים מבני העלייה, אשר חוננו מטבע ברייתם ברוח חזון ונבואה, כגון לרמונטוב, פושקין, ביאליק ואחרון אחרון חביב עלינו, ר' יעקב כהן. השתדלתי לתת טעם לדברי בהוכחות ומופתים, אך רב צעיר דחה את דברי ואמר:

"חזון ונבואה הם מלי דקדושא. רק נביאים שחזו מחזה אל ושגתמנו לנביאים בחסד עליון, רק עליהם יאמר, שהם בעלי חזון ונבואה". רב צעיר הוסיף: "מיום שנסתלקו חגי, זכריה ומלאכי, פסקה הנבואה, לא רק מישראל,

אלא גם מאומות העולם. לכן כל הקורא את המשורר, יהי הגדול שבמשוררים, בשם חזקה או נביא, אינו אלא מזלזל ברוממותם של נביאי האמת.
גברה הידידות ביני ובין רב צעיר, כשנודע לו שמקום מולדתי היתה העיר אמטשיסלב פלך מוהילוב. בחיוך אושר שרחף על דלת שפתיו אמר לי ר' חיים: אם כן, ידידי, הרי מחותנים אנחנו. לא זה בלבד שבאמטשיסלב יצאתי מים על ידיו של ר' הלל ומידיו קבלתי סמיכת הרבנות שלי, אלא גם כשהייתי כבר באודיסה שיחקה לי השעה להיפגש עם עוד בן-צעיר מפורסם שלך — שמעון דובנוב, גדול ההיסטוריונים שלנו.

רב צעיר הוסיף לספר עמי: „כשנתמנית לראש ישיבה באודיסה דרשה הממשלה ממני תעודת מורה של בית ספר גבוה המתאים לקורס של גימנסיה בלי השפות הקלסיות. מכיון שבאודיסה לא היה כל כך קל לעמוד במבחן הגמנסיה, יעץ לי דובנוב ללכת לאחת הגימנסיות בעיר קטנה בפלך בסרביה, שאחד מן המורים בגימנסיה שם, סמיונוב שמו, היה לפנים תלמידו של דובנוב. ר' שמעון נתן לי מכתב המלצה אל סמיונוב וביקש ממנו להקל עלי את הניסיון. התפלאתי על היחס האדיב שהיה לי מצד מורה רוסי ששמו סמיונוב, שם רוסי טהור, שקירבני בשתי ידיים והראה לי אותות חיבה מיוחדים. בחזירתי לאודיסה סיפר לי דובנוב מי הוא סמיונוב זה, שלא רצה בתחילה לגלות לי שהוא בנו של דודי ר' קלמן איזראליטן. דובנוב סיפר לו במכתבו מי אני, שאני שאר בשרו, אבל הלה עשה עצמו כאילו לא ידע, כי התבייש בפני. מסיפורי זה אתה רואה עד כמה יקרה לי עיר מולדתך, ידידי, שגידלה בנים מפורסמים, בני עלייה כר' הלל, ששמו נתפרסם במרחבי אירופה כגדול בתורה וחשוב בעיני המלכות. כדובנוב, שהיה לא רק חוקר והיסטוריון, אלא גם בעל רגש ונפש פיוטית, שחי חיי עמו, חיי נדודים וגלות, ומת עם בני עמו, מות קדושים“.

רב צעיר היה המורה והמחנך בספרות העברית החדשה, הוא האיר את תלמידיו באור חכמת-תורתו בכשרון הוראה בלתי רגיל. הוא האציל על ידידי משפע עושר נפשו. הוא היה איש רעים להתרועע, נעים ונחמד לבריות. קשה לי להאמין, שחמש עשרה שנים עברו מיום הסתלקותו מאתנו. כל ישותי עדיין מלאה מרב צעיר החי והתוסס. קולו הנעים עוד מהדהד באזני. חשבתי: טוב היה לו החלטנו לגמול לו אחת מני אלף בעד כל ההוד וההדר שהעניק לנו, לא בתהילות ותשבחות, אלא במעשה. הבה נטה נא שכם להוציא את ה„בצרון“ מאפילה לאורה, כי לו הקדיש ר' חיים טשרנוביץ חלק חשוב מתוו, והוא ה„בצרון“, משמש כיום מצבת זכרון נצח לזכרו הטוב.

יום אחד נודע לי שידידי הגדול מוטל על ערש דווי. עליתי אצלו פעמים רבות במשך ימי מחלתו לבקרו ולשאול לשלומו. את ביקורי האחרון לא אשכח. זה היה במוצאי שבת, שעות אחדות לפני מותו, אשמורות עיניו היו סגורות, אבל רוחו היתה ערה בתוכו. הוא דיבר על מדינת ישראל ועל העתיד היפה הצפוי לה. „ארצנו“ אמר: „תהא תל תלפיות לגוי כולו“!
לא יספתי לראותו, המות הפרידנו. „חבל על דאבדין ולא משתכחין“!

מחודש לחודש

סטריט בין ואשינגטון, מוסקבה ופקין, על כל הסתירות, הניגודים והסיכור כים, המלווים התמודדות זו, באסיה בכלל ובמזרח התיכון בפרט. אם בעבר היתה אמריקה מעוניינת בשמי-רת "הסדר והשקט" במזרח התיכון ואילו רוסיה היתה מתחממת לאורו של הסכסוך הערבי-ישראלי, אך נמנעת מללבות את אש הסכסוך, עד כדי תבערת מלחמה ממש, העלולה להוליך למלחמת עולם שלישית, הרי מעכשיו נתווסף גורם שלישי, סין העממית, שלא בוש להודות, כי גם על סכסוך ישראל-ערב חלה ההשקפה "המהפכנית" של מאו טסה טונג, שכל המקדים במלחמת-שיחרור הרי זה משובח. מכיוון שלפי ההשקפה של פקין עמי ערב הם במחנה המהפכני, וישראל — במחנה ה"אימפריאליסטי", ברור, כי "אין מקום לפשרה בסכסוך ישראל-ערב" — כפי שהצהיר צ'ו אן-לי עם ביקורו בדמשק, בראשית יוני ש. ז. — וכי "ממשלתו חתנת לכל נסיון למצוא פשרה כזאת".

באותו מעמד הדגיש צ'ו אן-לי, כי "פקין דחתה הצעות ישראליות חוזרות ונשנות לכינון יחסי ידידות", משום שישראל היא "יצור האימפ-ריאליזם ואינה זכאית להיקרא בשם מדינה". גם אם נקבל את ההנחה, שדברי צ'ו אן-לי באו בעיקר לשם גינויו של נאצר, בשל סירובו לתמוך בעמדה הסינית, שאין להרשות לרו-סים להשתתף בוועידה האפריקנית-אסייתית השנייה באלג'יר — הרי אין ספק שהעמדה המלחמתית של דמשק נגד ישראל חופפת את העמדה הכללית של סין העממית, כי העולם בשל למהפכה כללית וכי המזרח התיכון יכול וצריך לשמש בהקדם אחד ממוקדיה הראשיים של מהפכה זו. נאומו של נאצר בוועידת הפיסגה הערבית, שבו ביקש להסביר, כי עדיין אין השעה כשרה למלחמה נגד ישראל, ודאי שלא מצא אחזק קשבת בפקין, וגם התלונותו על מר גורלו

איבה ללא רקע

איבה של סין העממית למדינת ישראל מניין? לכאורה אין סיבות היסטוריות או גיאוגרפיות, שאלות מיעוט יהודי, או מסורת כלשהי, שתחייבנה איבה למדינת ישראל מצד סין, אך עובדה היא, כי הסינים, בכללם אף אלה של צ'יאן קיי שק בפורמזה, עשו את חשבונם והחליטו, כי טובת ענייניהם דורשת תמיכה במדינות ערב.

היו זמנים, בתקופת ירחי הדבש של ידידות ישראל-בורמה, בהם נעשו נסיונות לקיים קשרים דיפלומטיים ולטפח יחסים תקינים עם פקין. אחד החלוצים בשטח זה היה שגריר ישראל בבורמה דויד הכהן, שבספר זכרונותיו התלונן על מה שהתנח והוחמץ בתחום זה מהצד הישראלי, בעטיו של משרד-החוץ. אך ספק הוא, אם פעולה דיפלומטית, ולו גם נועזת, יש בה כדי לשנות מהלכה של ההיסטוריה, בשעה שמהלך זה נקבע על ידי גורמים, שהם מחוץ לתחומי השפעה של מדינה כמדינת ישראל. הכרת ישראל בסין העממית לא הביאה לידי חילופי נציגות בין פקין וירושלים. אבל גם אם היו הדברים מגיעים לידי כך, לא היה זה משנה ולא כלום מבחינת התמורה העצומה שחלה במדיניות-החוץ הסינית, מיום שזנחה פקין את דרך הדר-קיום בשלום (דר-קיום אמיתי, או למראית עין) של הרוסים עם אמריקה והעולם המערבי, בסוף שנות החמ-שים, והחלה להטיף בגלוי להכרחיותה של ההתמודדות עם "האימפריאליזם והקולוניאליזם האמריקני" ולעידודן בפועל של ככל המהפכות ביבשות אסיה, אפריקה ואמריקה הלאטינית.

המתחרה השלישי

הקרע שנגלע בין פקין ומוסקבה היה מחוייב המציאות, ומשעה שנגלע — חדל המזרח התיכון לשמש ברומטר ל"מלחמה הקרה" בין המזרח והמערב ונהפך לברומטר להתמודדות התלת-

בהשתתפות הרוסים בועידה, בפרט שראש ממשלת הודו, ל. ב. שאסטרי, עושה מאמצים נמרצים בכיוון זה. אמנם, סילוקו של בן-בלה מן השלטון באלג'יר על ידי שר-ההגנה ה. בומדיין שינה את פני המערכה עד כדי כך, שעדיין לא ברור, בשעה ששורות אלה נכתבות, אם הועידה תתקיים בכלל במועד שנקבע לה. על כל פנים עובדה היא, כי מסעו האחרון של צ'ו אן-ליי באפריקה לא זכה להצלחה יתרה, וכי רק מדינות אחדות, כמו טאנזאניה, נקטו בקו הסיני. רוב שליטי אפריקה אינם משתוקקים למהפיכה בשלוש היבשות, שמטף לה צ'ו, כי אם לביסוס שלטונם העצמאי. כשהכריז צ'ו בטאנזאניה, כי "סיכוי המהפכה באסיה, אפריקה ואמריקה הלאטינית הם מצויינים", שאל דובר הממשלה בקניה: "לאיזו מהפכה הוא מתכוון? אנו מתנגדים למהפכות בקניה, בין מבפנים ובין מבחוץ... ואמנם, זוהי עמדת רוב ממשלות אפריקה ככולן.

פתיון לנאצר

אבל גם אם נאצר הכויב ויאכזב את סין העממית בכמה מן העניינים שיהיו נידונים בועידת אלג'יר, אין פירושו של דבר, שמדינאי פקין לא ינסו שוב ושוב ללכוד במצודתם בעניין שהוא ראש מאויזי ושאליו הוא משתוקק ביותר: הלא הוא עניין הידע האטומי המלחמתי. ביאנאר ש. ז. חתמו סין העממית ומצריים הסכם לשיתוף פעולה מדעי וטכני לוגי בין שתי הארצות אחרי ביקורה של משלחת מדעית סינית בקאהיר. בהסכם נכללו סעיפים סודיים. עכשיו נמסר ברדיו קאהיר, כי "משלחת של מומחי אטום מצריים תצא בקרוב לפקין כדי לדון על הדרכים לשיתוף פעולה בין שתי המדינות בחקר האטום". פיקן למדה מן הנסיון, כי אין מוסקבה מוכנה למסור את סודות הפצצה האטומית למדינה אחרת. שיתוף פעולה בתחום "פיתוח מדע האטום" עלול לשמש פתיון ראשון במעלה בידי סין העממית לרכישת לב השליט המצרי, בפרט שאין רוסיה מוכנה ללכת בדרך זו, עם כל ידי-דוטה לנאצר.

נאצר עלול להסתייע בסין העממית גם לשם פיתוח טילים, כהמשך למאמצייהם הבלתי-מוצלחים של הטכ-

נתימן לא הגבירה שם את תהילתו כמהפכן-לוחם אמיץ לב. לעומת זאת מצא צ'ו אן-ליי בסוריה ממשלה, הטוענת למלחמה נגד ישראל לאחת, וגם מכריזה על סוציאליזם שמאלני. משל נאצר, הטבוע בחותם ה"בעת".

הבסיס — סוריה

לאור העמדה הזאת, תוכן נכונותה היתרה של פקין לתקוע במזרח התיכון יתד נאמן, ולמצוא לעצמה ארגון, או ממשלה, שישמשו כלי-שרת בידה למטרותיה. תחילה נאחזו הסינים בשוקיירי וב"חזית השיחרור" של הפליטים הפלשתינאים, שבא לייצג בפניהם. אחר כך עשו חשבון, כי לא די בארגון שכזה, שאינו בסופו של דבר, אלא עושה-דברו של נאצר, וכי דרושה להם ממשלה ערבית המוכנה לילך בקו ההלכה והמעשה הקיצוניים. ממשלה כזאת מצאו בדמשק, והם רואים כעת באנשי ה"בעת" משענת עיקרית למדיניות הסינית במזרח התיכון. ברור, כי גם פעולות הטרור של "פתח", המבוצעות דרך גבולות הירדן והלבנון בחסותם של השלטונות הסוריים, זוכות לברכת פקין. ההבטחה שניתנה לאחמד שו-קירי בפקין, כי אנשי "חזית השיחרור" יקבלו מסין "עזרה בנשק, במימון ובהדרכה צבאית" כוחה יפה, כמובן, גם לגבי אנשי "פתח" ומרכזם הסורי. (בראיון שנתן צ'ו לכתב השבועון המצרי "אל מוסאור" סיכם את העמדה הסינית כפרו-ערבית מוחלטת ואמר, כי "ממשלתו מוכנה לתת לערבים כל מה שיבקשו". הוא הזכיר לכתב השבועון, כי בזמן ביקורו של שוקיירי בפקין הובטח לו, כי "ארגון השיחרור הפלשתינאי" יקבל את מלוא העזרה.)

אם סוריה היא הבסיס העיקרי לפעילות הסינית במזרח הקרוב וצ'ו אן-ליי סבור, כי הוא יוכל לעשות הון מדיני בין עמי ערב בהופיעו כ"תנא דמסייעא" לגנרל אל-חפיז הסורי, אין זאת אומרת, כי סין העממית החליטה לנטוש את מצריים לחלוטין ולהתיימש מנאצר ומדיניותו הנייטרליסטית. נוכח סירובו לתמוך בפקין בעניין אי הזמנתה של רוסיה לועידת אלג'יר.

קרוב לוודאי, כי הסינים כבר השלימו עם העובדה, שרוב משתתפי "ועידת באנדונג השנייה" יתמכו

גם ההתנגדות העזה להשתתפות הרו-
סים בוועידת האפריקנית-אסייתית
מבוססת על ההנחה הגזענית, שאין
הרוסים אסייתים כי אם בני אירופה
ואילו השטחים האסייתיים שבידיהם
— גזילת העמים האסייתיים היא,
ובראשם — סין, גם הסירוב להגיע
לכלל הבנה כלשהי עם שליטי מוסקבה
הנרכזים והדגשת הטענה, כי "יורשי
כרושצ'וב הם בוגדים כמותו" מחזר
קים את ההנחה הגזענית, שעליה
מתבסס המארכסיוז הסיני מיסודו
של מאורטסה, ושלפיה יש לראות
בפקין ולא במוסקבה את מרכז
המהפכנות בעולם, בפרט — מיום
שמת סטאלין.

דומה, כי בפקין החליטו, שאם
ממשלת סוריה היא המתאימה ביותר
לשמש ככלי-שרת אנטי-אמריקני
במזרח התיכון, הרי נאצר הוא
המדינאי המתאים ביותר להיות נקנה
כשוחד הידע האטומי לעתיד לבוא.
הפעולה לפי שני קווים מקבילים
אלה מבטיחה לפקין אחיזה ממשית
במחנה הערבי הקיצוני וגם הנייט-
ראליסטי-למחצה, והופכת את סין
העממית לגורם שלישי חשוב במזרח
התיכון, שאין ישראל יכולה להתעלם
מהשפעתו המזיקה.

גורם זה כבר היה מיצר מזמן
צעדיה של ישראל באפריקה וכל שכן
— באסיה. לאחרונה שמענו, כי
טאנזאניה הסתלקה מתכנית-אימונים
של צנחנים בעזרת מומחים ישראליים,
בשל לחץ סיני, בעקבות ביקורו של
צ'ו אנ-ליי, אין זו אלא דוגמה קטנה
אחת מרבות להתנגדות ללא סייג,
שמגלה בזמן האחרון סין העממית
לישראל, גם אלה שרואים התנגדות
זו כשנאת חינוס שהזמן גרמה —
יודו, שאך טעות היא להתעלם ממנה

ומכל האיומים הכרוכים בה.
אלא שאין רע בלי טוב, וייתכן,
כי העמדה הסינית הקיצונית לגבי
סכסוך ישראל-ערב היא שתמריץ את
רוסיה לשנות במידה מסוימת את
הקו כלפי מדינת ישראל, כפי שמנבא
כתב "לה מונד" במוסקבה, ולקרוא
למדינות ערב להשלים עם קיומה של
ישראל ולפתוח במו"מ על שלום, גם
אם אין לצפות לשינוי אוריינטציה,
מותר לקוות, כי צעד כזה יתרום
להפגת המתוחות באיזור בעוד מועד.

י. מיזשאל

נאים הנאציים בעבר, בדרך זו ינצלו
הסינים את היוקרה שרכשו בארצות
ערב לאחר שני הפיצוצים האטומיים
בסינגאפור, הם אינם מתעלמים מן
העובדה, שהשליט המצרי מבקש לנצל
את עזרתם לא לצרכי המהפכה אלא
לצורך המלחמה בישראל. אבל הם
מניחים, כי כל דרך המרחיקה את
נאצר מהשפעת ואשינגטון ומתלות
גמורה במוסקבה — תירצה. אין
הסינים יכולים להתחרות באמריקנים
מבחינת הושטת סיוע בצורת עודפי
מזון בעשרות מיליוני דולארים, ואין
הם יכולים להתחרות ברוסים מבחינת
משלוחי הנשק והציוד המלחמתי
הסובייטי. אבל הם יכולים לפעול
בהצלחה בתחום שבין האמריקנים
ובין הרוסים אינם מתחרים בו.

סכנה לעולם

גם אם נקבל את ההנחה, שיחס
האיבה המוחלטת לישראל בא לה
לסין העממית, מתוך שיקולי ריווח
והפסד מדיני, נוכח קולות הערבים
בא"ם ובזירה האסייתית-אפריקנית,
ומתוך מגמה להפריד בין הערבים
ובין "יורשי כרושצ'וב, שהם רביזור-
ניסטים כמותו", לא נוכל לישב את
השאלה המתעוררת בדבר תוצאות
השיתוף האטומי עם מצריים וסכנותיו
לעולם. אם סין העממית תקבל עליה
להיות שושבינם של עמי אפריקה
ואסיה בדרך "קלוב האטומי", מתוך
שיקולי תועלתיות מדינית, שוב לא
תהא אחיזה לטענתו של מאורטסה
טונג, כי "סין העממית צריכה לנשק
אטומי שלא לשימוש בו אלא משום
שהיא מעצמה גדולה". אדרבה, הת-
נהגות זו מעלה על הדעת את ההנחה,
כי בעיני סין העממית תכשר למטרה
האמורה כל מדינה שאורחיה אינם
לבני-עור. בעל כורחך אתה נזכר
במימתו של סטאלין, שלא האמין
תחילה בהצלחותיו של מאורטסה אבל
השלים אתו ואמר, כי ייתכן שלאחר
התבססותה של סין העממית תירש
מלחמת הגזעים את מקומה של
מלחמת המעמדות בהיסטוריה האנו-
שית, ואכן, התעמולה נגד הרוסים
והכרושצ'ביזם הרוסי, היוצאת מפקין,
מקבלת יותר ויותר צביון של תעמולת
אי אימון בכוונות של הרוסים, באשר
הם לבני עור ומסוגלים להגיע לידי
קנוניה עם לבני-העור האמריקניים.

הַעֲרָכוֹת וְדַבְרֵי-בִקְרָת

מארטין בובר ז"ל*

נסתם הגולל על אחד מענקי הרוח של דורנו. מארטין בובר היה מורה לצמאי חזון הגותו — אהבת אדם. הוא הטיף כל ימיו לדת-הלב הנושאת שלום לכל הנברא בצלם. על תלמידיו ומעריציו נמנים בני ברית ושאינם בני ברית, משום שתוכו היה אמת וחותמו אמת.

יש לראות סמיכות-פרשיות וצד שווה בין מארטין בובר ובין ידידיה האלכסנדרוני. שניהם ביקשו לחשוף את המאור שבתורת ישראל, הרימו על נס את ערכיה הנשגבים ואת תרומותיה להרמת קרנה של האנושיות כולה. בובר בזמנו וידידיה האלכסנדרוני בימיו שיוו כבוד לעצמם. שניהם היו לאור גוים. משנת בובר לא השפיעה הרבה על הלך-מחשבתה של היהדות, כשם שתורת ידידיה האלכסנדרוני לא נודעה בזמנה בתחום ישראל. כך דרכן של דעות המופיעות בעולם. דמיונו לעליית החמה שקרניה הראשונות מאירות את פסגות ההרים ואחר שעות חודר אורה וזהרה על הגבעות והעמקים.

יסוד נכבד במשנתו של בובר היא ענין הכרת האלהות. הכרה זו לפי בובר, אינה ענין של אמונה עיוורת או דוגמה. שרשיה של הכרה זו אינם נעוצים בהוכחותיה של המחשבה ומופתיו של ההגיון. דרך אחת מובילה ל"בית אל", להכרת האלהות: דרך הנסיון האישי והחוויה הנפשית. שרשיה של הכרה זאת ברחשי הלב, בכמיהות הגפש הצמאה העורגת ומכריזה "שויתי ד' לגנדי תמיד". הכרת ד' עולה מקרקע המציאות המרה של בדידות האדם עלי אדמות כשהוא חש ומרגיש שלבדו הוא בעולם, שאביו ואמו עזבוהו וד' יאספהו. חוויה נפשית זו קולה עולה מדורות ותקופות. היא מצאה לה ניב נשגב בעריגה: "לחזות בנתעם ד' ולבקר בהיכלו". מטעם זה, סבר בובר, שלגבי הכרת האלהות, החוקים, המשפטים, הדינים והמנהגים שעלו לרוב בשדה הדת הם מעוטי ערך. כלל גדול הוא במשנתו של בובר: כל שדתייתו עולה מן הלב סופה להתקיים. איש הדת האמיתי אינו נזקק לגזירות והדרכות שעל פיהן יצא האדם באורחות החיים. בובר קובע את תורתו על חובות הלבבות בלבד ומקצץ בנטיעותיהן של מצוות האיברים. הרגשת החובה שבלב, סובר בובר, עלולה להנחיל לאדם הדרכה של אחריות עצמית שעל ידה מתעלה האדם למדריגה של חופש הרצון. רגש האחריות מביא גדולה לאדם ומשחרר אותו מהגורליות, או מן הדעה שמצודה פרושה על החיים שאין מפלט ממנה. החיים תלויים ביחסים, כמו יחסי אדם לאדם וכיוצא בהם. בפרשת היחסים,

המערכת

* מאמר מפורסם על משנת בובר יופיע בחוברת הבאה.

לפי בובר, יש שני מינים. המין האחד נתון במסגרת של אני—הוא. המין השני של יחסים הוא של אני—אתה. ביחס של המין הראשון אדם מרגיש כלפי זולתו זרות החוצצת בינו ובין אדם אחר. זהו היחס של אדם לעומת הדומם והמכונה. היחס הזה בתורת אני—הוא. מיחס זה עלו הדעות ע"ד הטרינסצנדנטליות של ד'.

גם בתחום הדת קבועים שני מיני היחסים האמורים. יש שהעמידו את היחס הזה בתורת אני—הוא. מיחס זה עלו הדעות ע"ד הטרינסצנדנטליות של ד'. שהוא למעלה מהשגתו של האדם ומחוץ להרגשתו. הדעות הללו ערוכות בפלפול רב ובדברים התלויים באוויר בספרי התיאולוגיה ובפילוסופיות הדתיות. בתורות התיאולוגיות ד' הוא ענין מופשט, רחוק ובלתי אישי. אומנם אפילו לגבי משנת בובר מושג ד' כרוך במיסתורין. בכל זאת, קובע בובר, ד' אינו רחוק וקרוב לקוראיו. הוא אישי ולא טרינסצנדנטלי. הוא שוכן בתוך הבריות ואלהים ניצב בעדת אל".

היחס של אני—אתה הוא מעין דו־שיח בין שני בני אדם הניצבים זה לעומת זה והקשורים זה לזה ברגשות של קירבה או דחיה. יש ביחסים האלה משום בחירה חפשית. בידו של האדם לאהוב או לשנוא את זולתו. ביחס הזה יש מעשה תגובה ועלילה של חיים ולא של מכונה. היחסים האלה מביאים לידי גילוי את התכונות המציינות את הבריות הקרויים אדם. ביחס של אני—אתה משתקף מאבק הכוחות הנפשיים על תסיסותיהם ומשבריהם.

ביחס של אני ואתה, אומר בובר, אדם רואה את עצמו, מסתכל במהותו וחושף את הטמיר והצפון שבנפשו. יחס זה מהנה את האדם בחווייה חדשה ומביא אותו לידי מגע עם האלהים הקרוי בלשונו של בובר "האתה הנצחי".

התנ"ך, לפי בובר, מוסב כולו על דו־שיח בין ד' והאדם. הוא אינו ספר של ודאות נצחית, או אמת מוחלטת. הוא מהווה רשת של יחסים של אני ואתה בין ד' והאדם. מדעותיו של בובר יש להסיק מסקנה שיחסו לתורה שבעל פה אינו חיובי. "דת הפרושים" כרוכה במעשים ובחומרות שענינם חיצוני ורחוק מהתורה שבלב.

בובר לא היה רצוי לכל זרמיה של היהדות. לגבי החרדים הריהו אפיקורס גמור שקצץ בנטיעות. הריפורמים קוראים עליו תגר בשל יחסו החיובי לחסידות. במדינת ישראל השיגו על בובר בשל דעותיו בדבר היחסים בין יהודים וערבים. הוא חנה על דגלה של "האחדות" שצמחה מחברת "ברית שלום", שעל מיסדה נימנו ר' בנימין וד"ר יהודה מגנס ז"ל. בשאיפותיו לשלום בין היהודים והערבים משתקפת התהום הנוראה שבין מוסר נעלה ובין מציאות קשה ומרה.

בובר ראה את עולמו בחייו. מוניטין יצאו לספריו בין עמי המערב. הוא נפטר מן העולם בשם טוב. שייך היה למעטים שקמו בין היהודים שלמדו דת ומוסר לעמים.

לחולדות מארטיין בובר

במאמר על מארטיין בובר ב"טאגמאָרגען ושוּרנאַל" (גליון 15 ביוני, 1965), כתב ד"ר נ. סורדלין: "מזר שאת דרשת בר־מצוה שלו הקדיש... למחזאי שילר". והנה על חג בר־מצוה של מארטיין בובר ודרשתו ישנה ידיעה מפורטת ב"המגיד" (שנה ל"ה, גליון 9; י"ח אדר א', תרנ"א), שיצא בברלין בעריכת י. ש. פוכס, ובה אין זכר שדרשת בר־מצוה שלו הוקדשה למשורר הגרמני שילר. אדרבה, כפי שהובא שם, סיים את דרשתו בהבטחה, "ללכת כל ימי חייו בדרך הדת והמוסר ולשמור בכל לבו תורתנו הקדושה". הידיעה בכלל לתולדות מארטיין בובר הילד רב הכשרונות והידיעות, גם בעברית ובתלמוד, היא גם הדבר הראשון בדפוס על מארטיין בובר, וערך ביבליוגרפי לה. ואני מוסרה בזה במילואה:

"מלבד מודיעים לנו, כי ביום השמיני לחודש הזה היה חג ברב פאר והדר בבית הרב החכם המהולל הגביר המפורסם הגודע למשגב בצדקת פזרונו הר"ר שלמה בובר הי"ו, כי נתמלאו י"ג שנה לנכדו, המצויין באופן נפלא מאד בכשרונותיו ובשקידתו העצומה ללמודים. הנער הזה לגדולות נוצר כאשר ינבאו מוריו ומכיריו. מלבד ידיעתו הרחבה בשפת קדשנו ובתלמוד יודע הנער שפות פולגיה, אשכנז וצרפת על בורין, אך יראתו קודמת לידיעתו, כי זקנו הנ"ל, המצויין בחכמתו ובישרת לבו ותם רוחו, גדלה בחכמה ותבונה ונטע בקרבו דגשי קודש ואהבה להיהדות. בעת המשתה אשר אליו באו גדולי העיר ונכבדיה, דרש הנער "חתן המצוה" דרשה נעימה ויסיים בהבטחתו ללכת כל ימי חייו בדרך הדת והמוסר ולשמור בכל לבו תה"ק לשמחה ולכבוד לכל בני משפחתו. מי יתן והיה הר"ר שלמה בובר למופת לכל משכילינו, לגדל את בניהם ע"פ התורה וההשכלה הצרופה ויקוים בנו דבר הנביא: "לא עתה יבוש יעקב ולא עתה פניו יחורו, כי בראותו ילדיו מעשה ידי בקרבו יקדישו שמי" וגו' (ישעיהו כ"ט, כ"ב-כ"ג).

בידיעה זו — רקע חינוכו של מארטיין בובר בבית סבו הגדול, ועל כותבי תולדותיו להתחשב בה. יש לפקפק אם בבית ר' שלמה בובר, גדל חוקרי ספרות המדרשים, המשכיל והמתנגד, הכיר בובר הנער את החסידות, כפי שנאמר בביוגרפיות שלו. אבל וודאי שהמאור שבתורה ושביהדות שנגלה אליו בבית סבו, נגה עליו גם "אור הגנוז" של החסידות, חדר לעומק גשמתה והזריח עליה מאורו הוא. משום זה גם הקדיש את ספרייהפלא של ר' נחמן מברצלב בעיבודו הפיוטי לגרמנית, לסבו ר' שלמה. ברדיטשבסקי ברשימתו על ספרו זה של מארטיין בובר, ב"העולם", הזכיר שהוא נכד ר' שלמה, וציין גם את מאמרו של סוקולוב ב"העולם", על ר' שלמה בובר, הלמדן והחוקר, שנפטר באותו זמן, כאילו רצה לזהות את הנכד עם הסב.

א. ר. מ.

זכרונות על רב צעיר / סוף מעמוד 131

האנושית. בתפיסה זו סוד ידידותו המופלאת של רב צעיר עם שופט בית-הדין העליון קארדוזה.

הפעם האחרונה שראיתי את רב צעיר היה ימים מספר לפני מותו. הרופאים אמרו כבר נואש לחייו והפקידוהו בידי אלוקי הרוחות. ברור היה להם שממתלה זו לא יירפא ולא ישוב לאיתנו כשם שקרה בעבר. הוא שכב על מיטת-בית-יחולים גבוהה באולם מעונו כשמכשירי הרפואה מונחים למראשותיו. הוא היה צלול בדעתו, ואפילו עליו, כדרכו תמיד. אנחנו שוחחנו על עניינים שונים, אולם לי היה הרושם שחש בצללי המוות האופפים אותו.

טרם היפרדי ממנו אמרתי לו שבטוח אני שיקום אף מחליו זה — הרי חזקה הוא אצלו שיכריא משכבר הימים.

המושג החוקי "חזקה" מצא חן בעיניו ביותר. "חזקה", חזר על המלה והוסיף: "יהודי פיקח".

קריאה לשינוי דרכי ההסברה על ישראל ביהדות ארה"ב

ספר מלכים הגוים בהערכתו הרעה לגבי מלכי ישראל (מלכים ב', י"ז), שלא מצא ביניהם אפילו אחד זכאי. לוריא ההולך בעקבות פרום, י. קויפמן, הוסיף נימוקים גיאוגרפיים והיסטוריים להוכחת אמנות השלימה של בני ישראל. הוא הביא ראיות מענייני פולחן ישראליים הנזכרים במצבת מישע, ממקומות מוצאם של הנביאים הצפוניים וכן מבתי המקדש בממלכה הצפונית. בחיכות הער נידונו הבעיות שעורר המרצה . . .

● סמינר למינהל מחקר ופיתוח

בן חמישה שבועות יפתח בראשית יולי ע"י ביה"ס לכלכלה ולמדעי החברה של האוניברסיטה העברית בירושלים, במימונה של קרן בת שבע רוטשילד. בסמינר ישתתפו כ־30 איש. תלמידי הסמינר נועדו למלא תפקידים בכירים בניהול מחקר ופיתוח במוסדות להשכלה גבוהה, במחקר רפואי וחקלאי, בענפי המחקר הביטחוני ובמחקר תעשייתי. המשתתפים גם יחקרו במסגרת הסמינר את בעיות המים במדינה . . .

● דיון על "קדיש" בפירושו של

ברנשטיין היה נושא הדיון באחד מערבי ליל שבת במועדון "מילוא". היצירה עוררה בזמנו ויכוח סוער הן בין המלחינים והן בקרב הקהל. לדעתו של מנשה רבינא גרמו לכך התמליל העברי השונה מן האנגלי אשר חובר ע"י המלחין. השם המטעה, שהיה צריך להיות "קדיש" ולא "קדיש". ועוד: ביצירה קוראת, בניגוד למסורת, אשה את הקדיש. המרצה הדגיש שברנשטיין לא התכוון לקדיש יתום; רעיון השלום הוא לזו היצירה ובסופו של דבר, על אף החריגות, קיים קשר הדוק בינה ובין המסורת. מ. אבידום עמד על ליקויי היצירה, ועל השפעתו המכרעת של מאהלר המורגשת בה . . .

● הד"ר שלמה אבינרי, מהחוג למדע המדינה של האוניברסיטה העברית, שחזר ארצה משליחות הסברה מטעם מוסד "בית הלל" אמר בראיון ל"הארץ": על מערכת ההסברה הישראלית לשנות את הערכתה לגבי מקום המדינה ביהדות העולם. במקום לדבר על מוקד אחד של היהדות — המדינה — יש לדבר על מעגל ומרכז. ד"ר אבינרי הסביר כי כשם שיש לארה"ב תפיסה של אתריות גלובאלית הנובעת מעמדתה כמעצמה, כך ליהדות ארה"ב תפיסה של אתריות לגבי היהדות בכל מקום. מזה נובעת רגישות היהדות האמריקנית למצב יהודי בריה"מ, רומניה ומארוקו ולמצב יהודי מדינת ישראל. ד"ר אבינרי סיפר כי בשיחותיו ובהרצאותיו בארה"ב, חש בחרדה לבעיית הדת בישראל. מצד אחד שמע טענות על "קנאות דתית" ומצד שני שמע טענות שרוב הציבור בארץ "אינו דתי בכלל". האירוני היא שבעוד שבישראל חוששים מהתבוללות יהדות ארה"ב, הרי דווקא הם חוששים מאבדן הצביון היהודי של מדינת ישראל . . .

● מספר ניכר של שחקנים

צעירים בעלי שיעור קומה שהציבור זכה לראותם במלוא כוחם הופיעו העונה על קרשי הבימות במדינת ישראל. מבקרי התיאטרון שיכחו למשל את אהרן אלמוג בזכות כמה רגעים נפלאים ב"ציפס לכל דבר", את שולמית אור ב"ביכר הווכחית" וב"ארץ רחוקה", וכן "גולדה" למדינה אמנית המחזמר הראשונה — רבקה רז . . .

● "עגלי ירבעם לא היו עבודה

זרה" וּבני ישראל בממלכת ישראל היו מונותיאסיטים כאחיהם בממלכת יהודה" — גילה בן-ציון לוריא בהרצאתו בחוג התנ"ך מטעם החברה לחקר המקרא בישראל בבית הנשיא בירושלים. המרצה טען שמתבר

ספר שירים באנגלית. ראובן בן-יוסף עלה ארצה והחל לכתוב עברית מזה שנים אחדות. "ראשית פיוטית טובה" קורא לשירים מ. בר-יעקב (המשורר משה דור) מבקרו הספרותי של "מעריב". המבקר מציין את העברית העמוסה שטרם נוצקו רבדיה השונים, זה של ביאליק למשל, וזה של דורנו אנו — למיקשה אחת. אבל התחושה הפיוטית הרעננה, הכשרון הסגולי הבלתי מפותק, והצורך הטבעי ל ש י ר — עמדו לבן-יוסף להוציא מתחת ידיו דבר יצירה בזכות עצמו, בלא שום צורך להזדקק לרחמים על קשיי קליטה וכיוצא באלה . . .

● **מקום קבורה תנכ"י** נתגלה בקרבת ים המלח ע"י משלחת ארכיאולוגית שיצאה אל חוף ים המלח מעברו העברי-ירדני. כ-20 אלף קברים נתגלו. בין היתר נמצאו גם כלי חרס ופסלים של אלי פריון. ראש המשלחת מאמין שהערים סדום ועמורה שכנו בסביבה, אך הוא טרם הצליח לגלות את רמת תרבותם של הקבורים במקום. נראה כי הכתב לא היה ידוע להם. סבורים שמדורי הקבורה שם נבנו כ-2350 שנה לפני המנין המקובל . . .

● **ראש העיר ירושלים** מר מ. איש-שלום ערך החודש בלשכתו מסיבה לרגל הופעת הקובץ הספרותי "ירושלים". הקובץ הופיע מטעם אגודת הסופרים בירושלים בעריכתם של שלום קרמר וחיים תורן ובסיוע עיריית ירושלים. ראש העיר קרא לעשות את הקובץ "ירושלים" לבמה ספרותית קבועה שתופיע לפחות אחת לשנה ותשמש כלי-ביטוי לא רק לסופרים היושבים בירושלים, אלא לכל הנושאים את עיניהם אליה. ש"י עגנון, שהוא אחד המשתתפים בקובץ, אמר במסיבה כי הכתוב אומר, שמלך שאין לו חוילה בירושלים אינו נקרא מלך; כן יש להכריז כי מי שאינו מפרסם בקובץ "ירושלים" אינו בבחינת סופר. ש"י עגנון הבטיח לכתוב סיפור מיוחד על ירושלים לקובץ השני . . . י. ר.

● **התקפה על הצגת "הדיבוק"** באנגליה נערכה ע"י בועז עברון, עורך המדור לספרות ואמנות ב"ידיעות אחרונות". במאמר ראשי במדורו, טוען עברון שה"בימה" סילפה את תוכן הביקורות שקיבלה בהיותה באנגליה, שהיו שליליות ברובן ולא חיוביות כפי שפירסמה הנהלת התיאטרון. יש מקום להרהר אם יכול התיאטרון הלאומי שלנו להופיע לעולם ועד במחזה אחד שבויים לפני ארבעים וחמש שנה, אפילו היה הבמאי ואכסאנגוב, כותב עברון. טעם הדורות משתנה ואם מעלים מחזה כ"הדיבוק" יש לשנות את הבימוי. אולם "הדיבוק" אין לו כל קשר עם ישראל החדשה והצופה בחוץ לארץ עשוי לחשוב שמלבדו אין לתרבותה של מדינת ישראל מה להציע כיום. כמורכב אי-אפשר להיאחז בתגובותיו הנלהבות של הקהל היהודי, שאינו בא לשם תיאטרון אלא כדי לבטא סנטימנטים "לאומיים" . . .

● **611 תארים העניק הטכניון העברי** במעמד הרמטכ"ל רבי-אלוף יצחק רביג. חברי הסינטי של הטכניון ואנשי הסגל האקדמאי הבכיר, התארים שהוענקו הם תוארי "מוסמך", "אינג'ינר", "מגיסטר" ו"דוקטור למדעים". בדברי ברכתו עמד הרמטכ"ל על חשיבותה של הטכנולוגיה בביטחון המדינה . . .

● **גדולי האמנים ברומיה** — לישראל. מלחינים, מנצחים וסולנים, בהם הציטוריאן, שוסטקוביץ, הכנר היהודי דוד אויסטרך, הבלט "בולשוי קירוב" והתזמורת הממלכתית של מוסקבה יופיעו בישראל בעונת הקונצרטים הבאה. באותה עת — במאי 1966, תופיע התזמורת הישראלית בארבעה קונצרטים במוסקבה, ארבעה בלינגראד ועוד שמונה קונצרטים בקייב, אודיסה, ריגה, וילנה וערים אחרות . . .

● **"שחפים ממתנינים"** של ראובן בן-יוסף הוא קובץ שירים ראשון בלשון העברית של מי שהיה בעבר רוברט רייט, משורר יהודי-אמריקני צעיר מחברו של

שמות הזוכים בתחרות „בצרון“ לסיפור העברי הקצר מיסודו של ישראל שטיבל

„בצרון“ שמח להודיע על תוצאות תחרות הסיפור העברי הקצר מיסודו של ישראל שטיבל, לשעבר סינאטור במדינת פנסילווייניה. מי"ד הסיפורים הנבחרים שנתפרסמו ב„בצרון“ בשנים האחרונות בעילום שם מחבריהם זכו בפרסים חמישה. הפרס הראשון והשני חולק כל אחד לשנים, מכיוון שהשופטים ראו אותם כשווים במעלה.

הזוכים הם: פרס ראשון (אלף דולר): יוסף בר-יוסף (אלמוני) על סיפורו „הנחש“; ינץ רמגל (A) על סיפורו „מרק הכוכבים“ — כל אחד 500 דולר.

פרס שני (500 דולר): עמליה כהנא-כרמון (י. אסנת) — „מראות הכית עם המדרגות המסויידות תכלת“; אריה סיוון (אוקיינוס) — „מותו של סכא הרמן“ — כל אחד 250 דולר.

פרס שלישי (250 דולר): אהרן אפלפלד (א. פ.) — „רגינה“. בין י"ד הסיפורים היו אחדים שצוינו לשבח על-ידי השופטים. הסיפור „צמחיית הגליל“ (אביאלי — משה שמיר) לא הוכנס בחשבון הפרסים מכיוון שנתפרסם קודם בתרגום אנגלי.

השופטים באמריקה היו: ד"ר אברהם הלקין, ד"ר יצחק זילברשלג וד"ר גרשון א. חורגין.

מערכת „בצרון“ זמר ישראל שטיבל מביעים את תודתם לחבר השופטים הראשון מטעם אגודת הסופרים: למר עזריאל אונמני זכרון קרוא, שכתרו בי"ד משישים ושישה סיפורים, וכן גם לחבר השופטים השני, ששיתף פעולה.

מפני סיבות שונות, טכניות בעיקר, נתאחר פירסום תוצאות הפרסים — ועם המשתתפים הסליחה.

הסופרים שזכו בפרסים הם כולם למטה מגיל ארבעים. אחדים דא הספיקו עדיין להוציא את דבריהם בספר.

התחרות עוררה עניין רב בארצות-הברית ובמדינת ישראל. כמה מקוראינו הביעו את הוקרתם ל„בצרון“ על העידוד הרב והתרומה החשובה שתרם ירחוננו ליצירה העברית החדשה על-ידי התחרות.

פרטים נוספים על הזוכים בפרסים יבואו בחוברת הבאה.

ועידת ציוני אמריקה

במלון וואלדארף-אסטוריה בניו-יורק נתקיימה ועידת הס"ח של ציוני אמריקה. מר זאק טורטשינר נבחר לנשיא הוועידה. הסתדרות הציונית בארצות-הברית. בשיבת הפתיחה בא' ביולי סיכם ד"ר מאכס נוסבאום, נשיא ההסתדרות, את דרכי פעולתה וציון קווי-פעולה לעתיד. במשך ארבעת ימי הוועידה נידונו בעיות יסוד של בניגה וביטחונה של מדינת ישראל, בעיות הרוח של יהדות אמריקה ומצב היהודים בעולם, בעיקר קיבוץ יהודי רוסי. בדיונים השתתפו ד"ר עמנואל ניומן, ד"ר ישראל (אירווינג) מילר, רבאי ארתור הרצברג, הארי טורטשינר, ד"ר אליהו בן-חורין, פרופ' מרדכי קלמן, פרופ' שמואל ק. מירסקי, רבאי יהודה נידריך, ד"ר לואיס י. ניומן, מורטימר מיי, יוסף ספיר, ד"ר יהודה שפירא, ליאון דולצין, יעקב מוריס, ד"ר דוד רודבסקי, רבאי יוסף שובוב, צבי כרמלי ועוד. בדיונים תפסו מקום חשוב עבודת הגורע והעלייה מאמריקה.

משה שמיר בארצות הברית

המספר העברי הידוע, משה שמיר, בא לביקור קצר בארצות-הברית. הוא הוזמן הנה להשתתף בסמינאר הבינלאומי מטעם האוניברסיטה של הארווארד. ספריו של שמיר "מלך בשר ודם" ו"כבשת הרש" תורגמו לאנגלית, ומחזותיו הועלו על הבמה העברית, ביניהם: "סוף העולם", "הוא הלך בשדות", "הלילה לאיש" ועוד. ספרו החדש "היום — 1965" — יופיע בקרוב. מסותיו נקבצו בספר "בקולמוס מהיר".

כתביו של ד"ר ישראל אפרת

המשורר והחוקר הידוע, ישראל אפרת, חזר זה עתה למדינת ישראל לאחר שנתן מחזור הרצאות במכללת דרופטי. בהוצאת

"דביר" הופיעו לפני זמן קצר שני ספריו במחשבה העברית: "הפילוסופיה העברית העתיקה" ו"הפילוסופיה היהודית בימי הבינים: סוגיות ושיטות". ספרו האנגלי *Ancient Jewish Philosophy* קיבל פרס מטעם המועצה למען הספר היהודי באמריקה.

דליה רביקוביץ — אורחת באמריקה

המשוררת העברית הצעירה והמחוננת, דליה רביקוביץ, שהתה זמן קצר בארצות-הברית. המשוררת זכתה זה עתה בפרס שלונסקי על שני ספרי השירה שלה: "אהבת תפוח זהב" ו"חורף קשה". ה' שופטים (לאה גולדברג, אהרן מגד ויעקב רבי) הדגישו, ש"שיריה הם תופעה בלתי רגילה. עולמה הרוחני הוא מגוון. היא חשה את היפה שבניגון ובנוף, ועם זאת איננה חוששת מלהציץ אל התהומות שבהוויה האנושית"...

באותו פרס זכה גם המספר חנוך ברטוב על ספרו "פצעי בגרות".

זכרו של הלל בבלי ז"ל

ביום הזכרון למותו של המשורר והמתרגם החגול, פרופ' הלל בבלי ז"ל, תיערך ביום ה', כ"ב בתמוז (22 ביולי) בבית המדרש לרבנים מיסודו של שכטר תפילת מנחה בשעה אחת וחצי אחה"צ. ד"ר שמואל לייטר, מורה לספרות עברית, מתלמידיו המובהקים של המנוח, ישא דברי זכרון והערכה.

מבחר שירים לגבריאל פרייל

בהוצאת "מחברות לשירה" יצא קובץ מבחר שירים של המשורר העברי הידוע, גבריאל פרייל, ודברים על יצירתו מאת אהרן שבתאי. החוברת מכילה 28 עמ'. החוברות הקודמות הוקדשו למשוררים נתן זך, יהודה עמיחי, ישראל פנקס ודליה רביקוביץ.

יכללו בשלוש סידרות. סידרה ראשונה — בת שמונה ספרים, הופיעה החודש ובה שלשה כרכי סיפורים; הכרך „תהו ו' בוהו“; ארבעה ספרי תרגומים („כה אמר סרתוסטרא“ לניטשה; „שמים וארץ“ ו' „מנפרד“ לביירון ויצירות של רבינדרנאט טאגור). כן עושה ההוצאה מאמצים למצוא ולרכוש את מאות המכתבים של דוד פרישמן ולהכינם לקוראים. הוקמה ועדה ציבורית מיוחדת לצורך הוצאת הכתבים, שיושב ראש הכבוד שלה הוא נשיא המדינה, מר זלמן שז"ר.

ר' אליעזר הגדול תולדות חייו ומישנתו, מאת ז. ברושי

על יריעה של חמישים פרקים מתאר המחבר את הרקע הדתי והחברתי בשילהי הבית השני, חילוקי הדעות שבין ה' פרושים, הצדוקים והאיסיים, המאבק לקיום הלאומי, האתגעים הנפשיים של ה' מיתרדים וגבורתם העילאית בחיות. ה' מרכז בייבנה, תפעול השואה הלאומית, המשבר המוסרי ותגובת חכמי הדור עליו. במירקם היסטורי זה משובצות גם הדמויות המופלאות של רבן יוחנן בן זכאי, ר' עקיבא, ר' יהושע בן חנניה וכד'. ובמסכת המאורעות התוססים משתקפים אירועי ה' תקופה הטראגית של זמננו אנו.

הספר — המצוייד במפתח, בצירוף קיצור 'אורחות חיים' מאוזן, מסויג לפי הענין ומראי מקום של מאמרי חז"ל — סינגונו נאה, צורתו נאה וכריכתו נאה. הוא ירחיב את דעתו של כל קורא, כעם, כאחד העם.

אמנים ישראלים במועדון „סברה“

המועדון הישראלי הידוע „סברה“ נעשה מרכז לאמנים ישראליים. ליאו פולד, בעל המועדון, עולה לישראל בכל שנה ו' „מגלה“ כשרונות חדשים להצגותיו. בימים אלה הוא מציג תכנית גדושת „כוכבים“ כשלישיה, שתי נערות ונער, בריקודים ישראליים. שרה רובין שרה שירים מ' „הכנר על הגג“. המוסיקה הוא בניצוחו של מנשה בהרב, המלחין הישראלי הידוע.

„גלריה אמריקנית“ — קובץ סיפורים מאת יעקב חורגין

בהוצאת „ניב“, תל-אביב, הופיע ספרו החדש של המספר העברי הנודע, יעקב חורגין, „גלריה אמריקנית“ — סיפורים וריפורטאגיות ממסעות בארצות הברית. המספר ששהה באמריקה שנים מספר מעביר לפני הקורא טיפוסים והוויות חיים, פרי רשמיו והסתכלותו הבהירה והנבונה במסכת החומר והרות של יהדות ארצות-הברית.

„הכנר על הגג“

חברת התקליטים „תקוה“, התקינה זאת הפעם הראשונה תקליט באידית משירי „הכנר על הגג“ מושרים על-ידי הזמר הידוע, יאן בארט. חברת „תקוה“ תספק אינפורמציה וקאטאלוג של 85 תקליטים יהודיים וישראליים לכל דורש.

תארי כבוד

לפרופ' שניאור זלמן צייטלין והרב מרדכי קירשבלום

בחג הסיום של ישיבה אוניברסיטה הוענקו תארי כבוד של „דוקטור למדעי היהדות“ לד"ר שניאור זלמן צייטלין, פרופ' להיסטוריה במכללת דרופסי על תרומתו החשובה לשדה מחקר בית שני ולהרב מרדכי קירשבלום, נשיא „המזרחי“ ב' אמריקה, על פעלו הרב למען היהדות והציגנות הדתית.

מסיבה לכבוד ד"ר שמואל מ. בלומנפילד

המועצה הארצית למען החינוך העברי ערכה מסיבה לד"ר שמואל מ. בלומנפילד, מגהל מחלקת החינוך והתרבות של ה' סוכנות היהודית באמריקה לרגל צאת ספרו „חברה וחינוך ביהדות אמריקה“. ד"ר אליעזר גואלמן, נשיא המועצה ישב בראש. דברי ברכה והערכה נשאו סופרים ומחנכים.

כל כתבי דוד פרישמן

כל כתבי פרישמן, תרגומיו ומכתביו מכונסים עתה מחדש ומופיעים בהוצאת מ. גיומן, תל-אביב. לפי התכנית הם

הגליל הציוני של ברונקס

מברך את

מדינת ישראל

לשנת הי"ז לעצמאותה

יצחק אוברמן, נשיא

ד"ר י. א. רוזנמאל, יו"ר ועד ההנהלה

החסתדרות העברית בלום אנג'לס

מברכת את הירחון העברי

„ בצרון ”

ליובלו בשנים ארוכות של יצירה מפוארת וביצור ספרותנו

במדע, מחקר ומחשבה עברית מקורית

רוב ברכה והצלחה ל„בצרון“ למחצית יובלו

יזכו עורכיו ועסקניו לראות בשיגשוגו והרחבת גבוליו לקראת
מחצית היובל השניה.

אברהם בן יוסף קבינמקי

השכונה הציונית

של מנהטן בימש

ברוקלין, נ. י.

מברכת את

מדינת ישראל

לחג העצמאות הי"ז

בברכות שלום ובטחון, וביצור כלכלי,

תרבותי ומדיני

יצחק פינקל, נשיא-כבוד
פרופ' מאכס זימרינג, נשיא

השכונה הציונית

מספר 14 של איסטון פארקוויי

ברוקלין, נ. י.

מברכת את

מדינת ישראל

לחג העצמאות הי"ז

בברכת שלום ובטחון

ד"ר מילטון שית, נשיא
יעקב הופמן, גזבר
צבי כרמלי, רבי ישראל ה. לזוינטאל
רבי בנימין קרייטמן
נשיא-כבוד

השכונה הציונית

של ווסטר

מאסס.

מאת

למדינת ישראל

שנות מנוחה ושלווה, התפתחות

והרווחה

הרב יוסף קליין
נשיא

השופט יוסף גולדברג
נשיא כבוד

ש. מ. גליק
גזבר

ההסתדרות הציונית

של דיטרויט, מישיגן

מצרפת את ברכותיה

למדינת ישראל

לשנת הי"ז לעצמאותה

יהיו הימים הבאים ימי שלום, אושר ובנין.

השופט א. ג. קאופמן, נשיא

Greetings and best wishes to the
STATE OF ISRAEL
on the Seventeenth year of its rebirth
and to the

BITZARON

From the OFFICERS and MEMBERS of the
HILLCREST HOLLIS HILLS ZIONIST DISTRICT

Maurice Bien, President

Samuel Palley, Past Pres.

**MOSHOLU ZIONIST
DISTRICT No. 9**

Presidium
Mayer Hermelee
Marcus Abramson
Wm. Kopolsky

**STATEN ISLAND
ZIONIST DISTRICT No. 22**

Max Levy, Pres.
Jacob Rubin, Sec'y

**THEODOR HERZL SOCIETY
DISTRICT No. 81**

Julius Scheuer, Pres
Mrs. Luzia Fluss, Treas. V. Pres.

ZIONIST DISTRICT No. 124

Max Axelrod, President
Morris Putter, Treas.

**TEMPLE B'RITH KODESH
ROCHESTER, N. Y.**

Rabbi Philip Bernstein
Rabbi Herbert Bronstein

**Z.O.A. BRIGHTON BEACH
DISTRICT No. 28**

Rabbi Martin Baum, Pres.
Milton Wieder, Chairman Board
Maurice Speiser, Member. Chrm.
Israel Dombeck, Treas.

**ZIONIST LIBERATION
DISTRICT No. 69 BRONX**

Ben Shapiro, Pres.
Israel Hartstone, V. Pres.
David Jontow, Treas.

**FORT INDEPENDENCE
ZOA No. 67**

Emery Worth, Pres.
David Freuling, Treas.

FED. HUNGARIAN ZIONIST

DISTRICT No. 43
Max Lobl, Pres.

**NEW YORK
ZIONIST SOCIETY**

Menahem A. Bershad, Pres.

Greetings and good wishes to the
STATE OF ISRAEL
on its Seventeenth Anniversary and to
BITZARON
on its Twenty-fifth

ZIONIST DISTRICT No. 36
BROOKLYN, N. Y.

Samuel Plotkin, Pres.
Sol Cohen, Vice-Pres.

Jack Concool, Treas.
Abraham Hornestay, Sec'y

BENSONHURST ZIONIST DISTRICT No. 19

Extends best wishes to the
STATE OF ISRAEL
and to the
BITZARON
Isidor Rosenblum, President

Our OFFICERS and MEMBERS extend best wishes to the

STATE OF ISRAEL
upon its Seventeenth Anniversary
and to the
BITZARON
on its Twenty-fifth Anniversary

SEAGATE ZIONIST DISTRICT No. 29
Mr. Harry S. Duke, President

Greetings from the Officers and Members of the
LOUIS D. BRANDEIS ZIONIST DISTRICT No. 27
Isidor Rubin, Pres. Hyman Silberberg, Treas.

Greetings and best wishes to the
STATE OF ISRAEL
on its Seventeenth Anniversary
PROSPECT PARK ZIONIST DISTRICT No. 54, Brooklyn

Our OFFICERS and MEMBERS extend best wishes to the
STATE OF ISRAEL
upon its Seventeenth Anniversary

and to the
BITZARON

YORKVILLE ZIONIST DISTRICT No. 6

Dr. Harry F. Wechsler, Presidest

Our Felicitations to the
STATE OF ISRAEL

and to the
BITZARON

MANHATTAN ZIONIST CLUB DISTRICT No. 4

Stanley Horvath, President

FOREST HILLS ZIONIST DISTRICT
extends greetings and best wishes to the
STATE OF ISRAEL

and to
BITZARON

MAY THEY CONTINUE IN PERPETUITY!

Samuel Epstein, President

Our best wishes to the
STATE OF ISRAEL
on its Seventeenth Anniversary

and to the
BITZARON

FLATBUSH ZIONIST ORGANIZATION

Benjamin Gursky, President

השכונת הציונית

מספר 15, ברקלין, נ. י.

מברכת את
מדינת ישראל
בשנות אושר ושלום

אהרן שכנאי, נשיא
מרים רוזנבלום, מזכירה
שמואל קפלן, מזכיר

השכונת הציונית

מאטאפאן - דורצ'סטר - רוקסברי
מאסס.

מברכת את
מדינת ישראל
ביום חג העצמאות הי"ז

השכונת הציונית

של מזרים נחמיאס
דזשאמייקא, נ. י.

שולחת שפע ברכות ואיחולים
למדינת ישראל
ליום העצמאות הי"ז

שפע ברכות
למדינת ישראל
לשנת העצמאות הי"ז

תשמע נא מכורתנו מבציעו לעמנו
ולרוחנו לעולמי עד!
יהודה קושנר זב"ב

מנחם כהן זב"ב

מגישים את ברכותיהם
למדינת ישראל
לרגל שנת עצמאותה הי"ז
נזכה לחוג את חגיגה עוד רבות בשנים!

מיטב הברכות והאיחולים
למדינת ישראל

לרגל שנת הי"ז לעצמאותה
השכונת הציונית דלונג ביטש
רבי אהרן קאפלוב, נשיא

איחולים לבכיים
מאת

ק"ק בית ישראל
בקמדן, נ. ג'רסי
לירחון העברי היחיד בגולה
הרב מיכאל וויין
ד"ר נפתלי הרץ גארצמאן, נשיא

מיטב הברכות לחג העצמאות
וליובל ה"בצרון"

קהילת כנסת ישראל
11-06 רחוב נאמואקה
פאר ראקוויי, ל. א.
ר. פלקוביץ, רב
עמנואל ניוסטאדטר, נשיא

בית הכנסת אגודת אחים
יונקרס, נ. י.
הרב ש. וואלדנברג

לזכר מורנו ה"רב צעיר"
הרב שלמה דוד גולדפארב

רוב ברכות ואיחולים
מאת ידיד

היכל בני ישראל
אירווינגטון, נ. ג'רסי
בנימין ה. אנגלאנדר, רב

ברכות שלום ושיגשוג למדינת ישראל
השכונת הציונית מספר 2, ניו-יורק, נ. י.
אברהם שפירא, נשיא
בוריס שטיינשליפר, נשיא-יכבוד

ברכת שלום, בנין וקיבוץ גלויות למדינת ישראל — לשנת העצמאות הי"ז

בית הכנסת בית אל

222 שדרות אירווינגטון
סאט אורנג', ג'. ג'
הרב ד"ר תיאודור פרידמאן

הקהילה היהודית של ווירונה

56 שדרות גרוב, ווירונה ג'. ג'
אלתר קריגל, רב
יצחק ניומאן, נשיא

היכל בית שלום

רוזלין ראוד על יד נורטרן סטייט פרקוויי
רוזלין הייטס, ל. א.
לואיס ב. רוניק, נשיא
אריה פ. חיימס, רב

קהילת "שערי צדק"

רחוב איסט בארקליי, היקסוויל, ל. א.
אליהו ד. סקייפט, רב
צבי גוטליב, נשיא

היכל טרימונט

בית הכנסת "שערי רחמים"
הרב ד"ר משה יהושע בלום

ברכת מזל טוב לי"ז שנות עצמאות ישראל

הרב בן דוד הלוי לוויין ורעיתו

המכון העברי של וייט פליינס

וייט פליינס, ג. י.
הרב משה גראויר
יוסף ליכטנמאל, נשיא

ברכת כל טוב למדינת ישראל ביום חגה
תוסיף ללכת מחיל אל חיל
ק"ק בני ישראל דאלמונט
דרך אלמונט ושדרת בייליס, אלמונט, ל. א.
א. מ. סוקובין, רב
חיים יוסף, נשיא

הרב דוד הולאנדר

המרכז היהודי של מאונט אידן, ברונקס
מברך את מדינת ישראל

מיטב הברכות למדינת ישראל,
לשנת הי"ז לעצמאותה
כנסת ישראל של סי גייט
סי גייט ושדרת נאוטילוס
עזרא גלמן, רב
איזידור גראוליק, נשיא

בית התלמוד תורה דמורד העיר מברך את

מדינת ישראל בעליה, פריחה ושגשוג
הרב אליעזר פילברמאן, מנהל

ברכה לחג העצמאות
ול"בצרון" — ליובלו

קהילת בית אחים

139 רחוב 13 מערבה, ג. י.
אירווינג י. בלוק, רב
לואיס ריבקיין, נשיא

ביהכנ"ס בני ישראל

111 אירווינג פלייס
וואודמיר, ל. י.

ד"ר שאול טפליץ, רב
ד"ר י. סילברמן, נשיא

ברכות מאת ידיד

ב"ישראל הצעיר"

Salute to BITZARON on its 25th Jubilee and ISRAEL on its 17th Anniversary

Progressive Synagogue Brooklyn, N. Y.	Temple Beth Torah Wanamassa, N. J. Rabbi Kalil S. Rosenberg	Rabbi & Mrs. J. Wendroff Queens Jewish Center Queens Village, N. Y.
Prospect Park Jewish Center Rabbi Abraham Kelman	Temple Bnai Israel Nutley, N. J. Rabbi Hyman Danzig	Whitestone Hebrew Center Rabbi Jos. H. Wise
Queensboro Hill Jewish Center Rabbi Albert Thaler	Temple Emanu-El of Lynbrook Rabbi Harold L. Saperstein	Rabbi Benj. B. Wykansky Staten Island, N. Y.
Radio City Synagogue Rabbi Jonah Weinberg	Temple Emanu-El Yonkers, N. Y.	Yorktown Jewish Center Rabbi & Mrs. Stanley Urbas
Rockwood Park Jewish Center Howard Beach, L. I. Rabbi & Mrs. L. Nesis	Temple Emanuel of Boro Park Rabbi Baruch Silverstein	Young Israel of Bx. Gardens Rabbi Solomon I. Berl
Dr. Hyman J. Routtenberg, Rabbi Nanuet Hebrew Center	Temple Emanuel at Parkchester 2000 Benedict Ave., Bx, N. Y. Rabbi Benj. H. Tumin	Young Israel of Brooklyn Rabbi Bernard Weinberger
Rabbi Herman W. Saville Sinai Cong. of the Bronx	Temple Israel Community Center Cliff Side Park, N. J.	Young Israel of Forest Hills Rabbi Marvin Luban
Dr. Max Schenk, Rabbi Cong. Shaare Zedek, Bklyn	Temple Shalom Religious School Plainfield, N. J.	Young Israel of Jackson Hts. Rabbi Y. Pollak
Seaview Jewish Center, Bklyn Rabbi Norman J. Strizower	Temple Sholom of Flatbush Rabbi Murray Levine	Young Israel of Kew Gardens Hills Rabbi Fabian Schonfeld
Rabbi Ephraim Shimoff Cong. Beth El of Astoria	Temple Torah of Little Neck Rabbi Irving Levitz	Young Israel of Mosholu Pkway, Rabbi Z. Charlop
Sinai Reform Temple Bay Shore, L. I. Rabbi Joel C. Dobin	Temple Zion, Long Beach, L. I. Rabbi Samuel Horowitz	Young Israel of New Hyde Park, Rabbi Meyer, Bilitzky
Talmud Torah Tifereth Israel Brooklyn, N. Y. Rabbi Jacob D. Lief	Rabbi & Mrs. S. Weinberger Passaic, N. J.	Young Israel of New Rochelle Rabbi Israel O. Goldberg
Temple Beth Am Bayonne, N. J. Rabbi Morris M. Tosk	Rabbi & Mrs. Louis Weller Newark, N. J.	Young Israel of Oceanside Rabbi Benjamin Blech
Temple Beth El Spring Valley, N. Y. Rabbi Louis Frishman	Dr. Jos. I. Weiss, Rabbi Neponsit, L. I.	Young Israel of Ocean Pky Rabbi Herbert W. Bomzer
		Temple Emanuel Dr. Max Zucker, Rabbi Passaic, N. J.

הסתדרות המורים והמנהלים העבריים בלום אנג'לס וסביבותיה

מברכת את ירחוננו החשוב ורכי-המשקל ה"בצרון" לרגל יובלו הכ"ה

יהי רצון שבמה זו לפפרות עברית, מחקר ומחשבה ישראלית בארצות הברית תבסס את קיומה בשפע ובכבוד, למען הגדיל תורה, חכמה ודעת לעברים בכל התפוצות.

בשם הנשיאות,

בתיה בו'זה
מוזכרה

יוסף זאלץ
יושבראש

Salute to BITZARON on its 25th Jubilee and ISRAEL on its 17th Anniversary

Cong. Shaare Hatikvah, N. Y. Dr. Abraham D. Krauss, Rabbi	Dr. Emanuel Green Hofstra University Hempstead, L. I.	Kingsway Academy Brooklyn, N. Y.
Cong. Shaare Zedek West N. Y., N. J. Rabbi Maurice Stiskin	Greenburgh Hebrew Center Dobbs Ferry, N. Y. Rabbi Immanuel Lubliner	Rabbi & Mrs. Marcus Kramer Staten Island, N. Y.
Cong. Sons of Israel Lakewood, N. J. Rabbi Paul Z. Levovitz	Hackensack Hebrew Institute Rabbi Jacob Kleinman	Lake Hiawatha Jewish Center Rabbi Abraham Zdanowitz
Cong. Sons of Israel, Suffern Rabbi Paul E. Schuchalter	Hebrew Center of the East Bronx Rabbi Gershon Romanoff	Rabbi & Mrs. Norman Lamm New York City
Cong. & Talmud Torah Ahavath Achim Rabbi Meyer Karlin, Brooklyn	Holliswood Jewish Center, L.I. Rabbi Pynchas Brener	Little Synagogue, N. Y. Rabbi Jos. Gelberman
Cong. Tifereth Israel of Mapleton Park Dr. Kurt Klappholz, Rabbi	Jericho Jewish Center Rabbi Stanley Steinhart	Manhattan Beach Jewish Center Rabbi Dr. Jos. Singer
East Concourse Heb. Center Rabbi Henry Book	Jewish Center of Bay Shore Rabbi Israel Jacobs	Mapleton Park Heb. Institute Rabbi Irving R. Halberstam
Rabbi & Mrs. Samuel Epstein Scotch Plains, N. J.	Jewish Center of Bayside Hills, L. I. Rabbi M. Stadtmauer	Dr. Israel R. Margolies, Rabbi Beth Am, The Peoples Temple
Dr. Salomon Faber, Rabbi Kew Gardens Anshe Sholom Jewish Center	Jewish Center of Bayside Oaks Rabbi Joshua Hertzberg	Marine Park Jewish Center Rabbi Abraham R. Besdin
Rabbi Abraham Feldbin Shelter Rock Jewish Comm. Center, L. I.	Jewish Center of Brighton Beach Rabbi Abraham Neustein	Monroe Temple of Liberal Judaism, N. Y. Rabbi Gerald Boborow
Rabbi Seymour Fenichel Brooklyn, N. Y.	Jewish Center of Island Park Rabbi Alvin Boboroff	Rabbi & Mrs. Benj. Morgenstern Brooklyn, N. Y.
First Cong. Anshe Sfard of Boro Park Abraham Michelson, Pres.	Jewish Center of Wakefield & Edenwald Dr. Benj. Helfgott, Rabbi	Mosholu Jewish Center Rabbi Herschel Schacter
First Hebrew Cong. of Peekskill Rabbi Chaim Rozwaski	Jewish Community Center of Fort Lee Rabbi Solomon Rothstein	Nassau Community Temple West Hempstead, L. I.
Forest Park Jewish Center, L. I. Rabbi Yitzchak A. Sladowsky	Jewish Community Center of Paramus Rabbi Alvin Marcus	New Hyde Park Jewish Community Center Rabbi David Moseson
Fresh Meadow Jewish Center Rabbi David W. Gordon	Judea Center Synagogue Dr. Meir Feldman, Rabbi	New Milford Jewish Comm. Center Rabbi Harold D. Halpern
Garden City Jewish Center Rabbi Ralph Kingsley	Rabbi Charles Kahane Brooklyn, N. Y.	Rabbi Jacob Novogrodsky Cong. Beth Jacob of Astoria
Rabbi Israel Gerstein Passaic Park Jewish Community Center	Kingsbridge Heights Jewish Center Rabbi Israel Miller	Ocean View Jewish Center Rabbi Irving Filler
Glenwood Jewish Center Rabbi Solomon E. Drillman		Pelham Jewish Center Rabbi Bernard Eisman Pres. Dr. Ovadia Simha
		Pelham Parkway Jewish Center Rabbi Benjamin I. Brilliant

Salute to BITZARON on its 25th Jubilee and ISRAEL on its 17th Anniversary

<p>Westchester Jewish Center Rockland & Palmer Ave. Mamaroneck, N. Y. Rabbi Irving Koslowe Pres. Max Fisher</p>	<p>Rabbi & Mrs. Rubin H. Bendelstein Bayonne, N. J.</p>	<p>Cong. Ahavat Shalom Lakewood, N. J. Rabbi Raphael Miller</p>
<p>Westchester Reform Temple 255 Mamaroneck Road Scarsdale, N. Y. Rabbi Jack Stern, Jr. Ed. Dir. Bert S. Gerard</p>	<p>Bethpage Jewish Com. Center Rabbi Kenneth Poplack</p>	<p>Cong. Bachurei-Chemed Long Beach, L. I. Pres. Hillel Myers</p>
<p>Young Israel of Boro Park 1349-50 St. Brooklyn, N. Y. Dr. Samuel K. Mirsky, Rabbi Pres. Murray Bomzer</p>	<p>Beth Sholom Center, Amityville, L. I. Rabbi Leon Spielman</p>	<p>Cong. Beth Israel of Brooklyn Rabbi & Mrs. Jos. Levinson</p>
<p>Young Israel of Concourse 1016 Walton Ave. Bronx, N. Y. Rabbi Max Hoch Pres. Jerry Rothman</p>	<p>Rabbi Morrison David Bial Summitt, N. J.</p>	<p>Cong. Beth Sholom Iselin, N. J. Rabbi Norman Kleinman</p>
<p>Young Israel of Flatbush 1012 Avenue I Brooklyn, N. Y. Rabbi Solomon J. Sharfman Pres. Fred Goldschmidt</p>	<p>Rabbi Jerome H. Blass Bergenfield-Dumont Jewish Center, N. J.</p>	<p>Cong. Beth Sholom Mineola, L. I. Rabbi Irving Rockoff</p>
<p>Young Israel of Hillcrest 169-07 Jewel Avenue Flushing, L. I. Rabbi Sholem B. Kowalsky Pres. Simon Laufer</p>	<p>Bnai Israel Jewish Center of East Flatbush, Bklyn Dr. Noah Rosenbloom, Rabbi</p>	<p>Cong. Bnai Israel Fairlawn, N. J. Rabbi Stanley Bramnick</p>
<p>Young Israel of Ave. U 2119 Homecrest Ave. Brooklyn, N. Y. Rabbi Zev C. Minkovitz Pres. Joseph Brickman</p>	<p>Rabbi & Mrs. Irving Brenner Staten Island, N. Y.</p>	<p>Cong. B'nai Israel Freeport, L. I.</p>
<p>Young Israel of Windsor Park 67-45 215 St., Bayside, L. I. Rabbi Louis Bernstein Pres. Seymour Chesir</p>	<p>Briarwood Jewish Center, L. I. Rabbi J. Melber</p>	<p>Cong. Bnai Israel Bklyn Rabbi Meir S. Ostrinsky</p>
<p>Rabbi & Mrs. Aba Abrams Morristown, N. J.</p>	<p>Bushwick Jewish Center Mrs. Sadye S. Glass, Ex. Dir.</p>	<p>Cong. B'nai Israel of Midwood Brooklyn, N. Y. Rabbi Pinchus Dachowitz</p>
<p>Astoria Center of Israel Rabbi Alvin Kass</p>	<p>Clifton Jewish Center Clifton, N. J. Rabbi, Dr. Eugene Markovitz</p>	<p>Cong. Bnai Jacob Hebrew School of Flatbush Rabbi Irving Weitzman</p>
<p>Ave. O Jewish Center Rabbi Philip H. Singer</p>	<p>Community Synagogue Center of Manhattan Rabbi Abraham H. Hartstein</p>	<p>Cong. Brothers of Israel Mt. Vernon, N. Y. Rabbi Solomon Freilich</p>
<p>Ave. Z Jewish Comm. Center Dr. Jack Tauber, Rabbi</p>	<p>Concourse Center of Israel Rabbi Morris Berman</p>	<p>Cong. Emunath Israel Rabbi Myer Leifer</p>
	<p>Cong. Adath Israel Woodbridge, N. J. Rabbi Samuel Newberger</p>	<p>Cong. Etz Chaim of Flatbush Rabbi Isadore Fine</p>
	<p>Cong. Agudath Achim Bradley Beach, N. J. Rabbi Samuel Rabinowitz</p>	<p>Cong. Ohab Zedek Yonkers, N. Y.</p>
	<p>Cong. Agudath Sholom of Flatbush Rabbi Solomon Kornfeld</p>	<p>Cong. Ohav Emeth New Brunswick, N. J. Rabbi Irving Greenberg</p>
	<p>Cong. Ahavath Achim Anshei Canarsie Dr. Leon J. Berle, Rabbi</p>	<p>Cong. Orach Chaim, N. Y. Rabbi Simon Langner</p>
	<p>Cong. Ahavath Israel & Talmud Torah of E. Midwood Dr. Bernard L. Berzon, Rabbi</p>	<p>Cong. Pri-Eitz Chaim, Bklyn Rabbi Seymour Turk</p>
		<p>Cong. Rodeph Sholom Rabbi Louis I. Newman</p>

Salute to BITZARON on its 25th Jubilee and ISRAEL on its 17th Anniversary

<p>Temple Israel of Northern Westchester Croton-on-Hudson, N. Y. M. A. Robinson, Rabbi Pres. Ted Stone</p>	<p>Temple Sholom Plumtree Drive & Brookside Crt. Westbury, L. I. Rabbi M. Aranov Pres. J. S. Feuer</p>	<p>Town & Village Synagogue 334 E. 14th St., N. Y. Rabbi Ezra Finkelstein Pres. Morris Gottesman</p>
<p>Temple Judea 195 Rockaway Ave. Valley Stream, L. I. Rabbi Sanford Lowe Pres. Bertram Baum</p>	<p>Temple Sholom 273-10 Union Turnpike Floral Park, L. I. Dr. Samuel Teitelbaum, Rabbi Pres. Jules Gerver</p>	<p>Dr. Andre Ungar, Rabbi of Temple Emanuel Westwood, N. J.</p>
<p>Temple Menorah 254-04 Northern Blvd. Little Neck, L. I. Rabbi Richard M. Weiss Pres. Donald Haber V. Pres. Fred Cantor</p>	<p>Temple Sholom 385 Howland Ave. River Edge, N. J. Rabbi Jos. Rudavsky Pres. Benj. Handelman</p>	<p>Union Reform Temple 475 N. Brookside Ave. Freeport, L. I. Rabbi Bernard Zlotowitz Out Pres. Nathan Hausfather In Pres. Robert Feingold</p>
<p>Temple Menorah 936 Broad St. Bloomfield, N. J. Rabbi Nathan H. Fish Pres. Floyd Bellit</p>	<p>Temple Shomrei Emunah 67 Park St. Montclair, N. J. Rabbi Dr. J. Schnitzer</p>	<p>United Community Center and Temple Beth El Bway & Locust Ave. Cedarhurst, L. I. Dr. Edward I. Sandrow, Rabbi Pres. Meyer Robinson</p>
<p>Temple North Country Reform Glen Cove, L. I. Rabbi A. M. Winters Pres. Jack Toyne</p>	<p>Temple Sinai 425 Roslyn Rd. Roslyn Hts., L. I. Rabbi Alvan R. Rubin Rabbi Daniel Fogel Pres. Maxwell H. Connan</p>	<p>Utopia Jewish Center 64-41 Utopia Pkway Flushing, L. I. Rabbi Solomon Goldman Pres. Hyman Hoffman</p>
<p>Temple Sharey Shalom S. Springfield Ave. & Shunpike Rd. Springfield, N. J. Rabbi Israel S. Dresner</p>	<p>Temple Sinai Lakeside Drive Stamford, Conn. Rabbi Samuel M. Silver Pres. Dr. Herbert Fufeld</p>	<p>Van Cortland Jewish Center 3880 Sedgwick Ave. Bronx, N. Y. Dr. Jacob Sodden, Rabbi Pres. Emory J. Worth</p>
<p>Temple Share Zion 2030 Ocean Parkway Brooklyn 30, N. Y. Rabbi Dr. Abraham B. Hecht Pres. Juda Safdeye</p>	<p>Temple Sinai of Bergen County 1 Eagle St., Tenafly, N. J. Rabbi Irwin Blank Pres. Marc Joseph</p>	<p>Vassar Temple 140 Hooker Ave. Poughkeepsie, N. Y. Rabbi Abraham Ruderman Pres. Dr. Michael Ettenson</p>
<p>Temple Sholom Cedar Grove, N. J. Rabbi Harold Spivack Pres. Philip Kupchik</p>	<p>Temple Sinai of B'klyn Arlington Ave. & Bradford Brooklyn, N. Y. Rabbi Ralph Silverstein Pres. A. Fredrick Meyerson</p>	<p>Washington Heights Cong. 510 West 161st St., New York Rabbi I. N. Weinberg Julius Hirsch, Pres.</p>
<p>Temple Sholom 300 E. Putnom Ave. Greenwich, Conn. Rabbi M. Davidowitz Pes. Dr. Ralph Rosen</p>	<p>The Temple Cleveland, Ohio Rabbi Daniel Jeremy Silver</p>	<p>Wayne Jewish Community Center Temple Beth Tikvah Wayne, N. J. Rabbi Shai Shacknai</p>
<p>Temple Sholom E. Dillon Rd. & Pt. Jervis Monticello, N. Y. Rabbi Frank Hellner Pres. Joseph Cohen</p>	<p>Throggs Neck Jewish Center 2918 Lafayette Ave., Bronx Rabbi Edward Weiss Pres. Irving Solotoff</p>	<p>Westbury Hebrew Cong. Old Westbury Rd. Westbury, L. I. Rabbi Melvin Kieffer Pres. Mr. Stanley Cohen</p>

Salute to BITZARON on its 25th Jubilee and ISRAEL on its 17th Anniversary

<p>Temple B'nai Abraham 621 Clinton Ave. Newark, N. J. Rabbi Dr. Joachim Prinz Pres. Sam Gittlin</p>	<p>Temple Emanuel of Great Neck 150 Hicks Lane Great Neck, L. I. Rabbi Avraham Soltes Pres. Alvin Newman</p>	<p>Temple Israel 108 Old Mill Road Great Neck, L. I. Rabbi Mordecai Waxman Assoc. Rabbi Rabbi Harold S. Kushner</p>
<p>Temple B'nai Or 330 South St. Morristown, N. J. Rabbi David Levy Pres. Elliot Steinberg</p>	<p>Temple Emanu-El of Irondequoit 2956 St. Paul Blvd. Rochester, N. Y. Rabbi Allan Levine Pres. Arthur Kaufman</p>	<p>Temple Israel 18 Exchange St. Binghamton, N. Y. Rabbi Jacob Hurwitz</p>
<p>Dr. & Mrs. M. Routtenberg Temple B'nai Sholom 100 Hempstead Ave. Rockville Center, L. I.</p>	<p>Temple Emanu-el of Long Beach Keren Ami Council Religious School Long Beach, L. I. Rabbi Bernard Kligfeld Pres. David Davis</p>	<p>Temple Israel 456 Webster Avenue New Rochelle, N. Y. Rabbi Jacob K. Shankman Rabbi Charles A. Annes Pres. J. M. Eppinger</p>
<p>Temple Emanuel Cherry Hill, N. J. Rabbi Herbert M. Yarrish Pres. Irving Cohen</p>	<p>Temple Emanu-El of West Essex 264 W. Northfield Rd. Livingston, N. J. Rabbi Kenneth Rivkin Pres. Curt Lilienfeld</p>	<p>Temple Israel 2372 Morris Ave. Union, N. J. Rabbi Nissim Wernick Pres. Jos. Babrowsky</p>
<p>Temple Emanu-El 147 Teanfly Place Englewood, N. J. Rabbi Arthur Hertzberg Pres. H. Liebergall</p>	<p>Temple Emeth Bergen Co. Reform Temple 1666 Windsor Road Teaneck, N. J. Rabbi Louis J. Sigel Pres. Boris Bierstein</p>	<p>Temple Israel Center 280 Old Mamaroneck Road White Plains, N. Y. Rabbi Max Gelb Pres. I. Robert Schlanger</p>
<p>Temple Emanuel 243 Albany Ave. Kingston, N. Y. Dr. Herbert I. Bloom, Rabbi</p>	<p>Temple Gates of Prayer 38-20 Parsons, Flushing, L. I. Rabbi Samuel Schaffer Pres. Dr. Harry Schneider</p>	<p>TEMPLE ISRAEL OF HOLLYWOOD Dr. Max Nussbaum, Rabbi William Kramer, Rabbi</p>
<p>Temple Emanuel 3315 Hillside Avenue New Hyde Park, L. I. Rabbi Dr. Andrew J. Robins Pres. Louis Kizner</p>	<p>Temple Gates of Zion 322 N. Corona Ave. Valley Stream, L. I. Rabbi Simon Resnikoff Pres. Jack Lubov</p>	<p>Temple Israel Jewish Community Center 475 Grove St. Ridgewood, N. J. Rabbi Matthew Kanig Pres. Alan Wechsler</p>
<p>Temple Emanuel Bway & E. 33rd St. Paterson, N. J. Rabbi David H. Panitz Pres. Max Potash</p>	<p>Temple Hillel 1000 Rosedale Rd. Valley Stream, L. I. Rabbi Morris S. Friedman Pres. Leroy Lowenfeld</p>	<p>Temple Israel of Lawrence 140 Central Avenue Lawrence, L. I. Rabbi Joel Y. Zion Pres. Millard Cohen</p>
<p>Temple Emanu-El of Canarsie 1880 Rockaway Pkwy Brooklyn, N. Y. Rabbi Joseph Topel Pres. Howard Feinberg</p>	<p>Temple Isaiah 75-24 Grand Central Pkwy Forest Hills, N. Y. Rabbi Jacob Polish Louis Katz, Pres.</p>	<p>Temple Israel of the Oranges & Maplewood 432 Scotland Road South Orange, N. J. Rabbi Herbert Weiner Pres. Bertram P. Ames</p>

Salute to BITZARON on its 25th Jubilee and ISRAEL on its 17th Anniversary

<p>Temple Ahavath Sholom of Flatbush Ave. R at E. 16, Brooklyn Rabbi Dr. A. Alan Steinbach Pres. Hyman W. Kottick</p>	<p>Temple Beth El 225 E. 7th St. Plainfield, N. J. Rabbi Moshe Samber Pres. Max L. Levine</p>	<p>Temple Beth El of Northern Westchester Chappaqua, N. Y. Rabbi Murray Saltzman Pres. Morton Rosenthal</p>
<p>Temple Avodah 3050 Oceanside Rd. Oceanside, L. I. Rabbi Philmore Berger Pres. Herbert Linne</p>	<p>Temple Beth El 88 E. Main St. Port Jervis, N. Y. Rabbi Stanley Herman Pres. David Goldman</p>	<p>Temple Beth Elohim Mid-Island Reform Temple 926 Round Swamp Road Old Bethpage, N. Y. Rabbi Louis Stein Pres. Gerald Cohn</p>
<p>Temple Berith Sholom 167 — 3rd St., Troy, N. Y. Rabbi & Mrs. Julius K. Gutman</p>	<p>Temple Beth El 1713 — 5th Avenue Troy, N. Y. Rabbi Herman L. Horowitz Pres. David Daffner</p>	<p>Temple Beth Emeth of Flatbush 83 Marlborough Rd. Bklyn Rabbi Samuel D. Soskin Pres. Bernard Barr</p>
<p>Temple Beth Ahm 60 Baltusrol Way Springfield, N. J. Rabbi Reuben R. Levine</p>	<p>Temple Beth El 130 Grand St. Poughkeepsie, N. Y. Rabbi Erwin Zimet Pres. Solomon Neustat</p>	<p>Temple Beth Israel Cedar Ave. & 4th St. Niagara Falls, N. Y. Rabbi Seymour Schorr Pres. Jack A. Gellman</p>
<p>Temple Beth Am Madison at Crary Ave. Lakewood, N. J. Rabbi Stanley Yedwab Pres. David Pinsker</p>	<p>Temple Beth El 5 Old Mill Road Great Neck, L. I. Rabbi Jacob P. Rudin Assoc. Rabbi Max Hausen Pres. Gilbert Tilles</p>	<p>Temple Beth Miriam Elberon, N. J. Dr. A. H. Lefkowitz, Rabbi</p>
<p>Temple Beth El Walnut Ave., Cranford, N. J. Rabbi Sidney D. Shanken Pres. Wynn Kent</p>	<p>Temple Beth El of Laurelton, L. I. 133-21 232nd St. Rabbi Ronald Millstein Pres. Dr. Albert Sher</p>	<p>Temple Beth Sholom 171-39 No. Blvd. Flushing, L. I. Rabbi Herschel Levin Pres. Frank S. Greene</p>
<p>Temple Beth El 1374 North Ave. Elizabeth, N. J. Rabbi Irwin H. Fishbein Pres. Abraham Rothbard</p>	<p>Temple Beth El of Manhattan Beach 111 West End Ave., Bklyn Rabbi Louis M. Lederman Pres. Julius Schwan</p>	<p>Temple Beth Sholom Green Street Haddon Heights, N. J. Rabbi Albert L. Lewis Pres. David Levy</p>
<p>Temple Beth El 660 Park Avenue Huntington, L. I. Rabbi Maurice H. Schatz Pres. Irvin Singer</p>	<p>Temple Beth El 1373 Bellmore Road North Bellmore, L. I. Rabbi Nathan Rosenbaum Pes. Jacob Landsman</p>	<p>Temple Beth Sholom Washington Ave. & Bdway Lawrence, N. Y. Rabbi Gilbert Klaperman</p>
<p>Temple Beth El 71 Bentley Ave., Jersey City Rabbi Samuel A. Berman Pres. Joseph Silberberg</p>	<p>Temple Beth El of North Bergen, N. J. Rabbi Sidney Nissenbaum Pres. Robert Goldfarb</p>	<p>Temple Beth Shalom Livingston Jewish Center 193 E. Mt. Pleasant Ave. Livingston, N. J. Rabbi Samuel L. Cohen Pres. Wm. Weinstein</p>
<p>Temple Beth El Lindell Blvd. & Walnut St. Long Beach, L. I. Rabbi Ephraim S. Kolatch Pres. Harry Davis</p>	<p>Temple Beth El of Northern Valley Closter, N. J. Rabbi Dr. L. S. Kravitz Pres. Sy Karpen</p>	<p>Temple Beth Shalom Jewish Center of the Mahopacs Mahopac, N. Y. Pres. Edward Schwartz</p>
<p>Temple Beth El 45 Oak St., Patchogue, L. I. Rabbi David Schudrich Pres. Harry Stoll</p>		

Salute to BITZARON on its 25th Jubilee and ISRAEL on its 17th Anniversary

<p>Metropolitan Synagogue 10 Park Ave. N. Y. C. Rabbi Judah Cahn Cantor Norman Atkins</p>	<p>Plainview Jewish Center 95 Fleral Drive Plainview, L. I. Rabbi Julius Goldberg Pres. Philip Kopstein</p>	<p>Sephardic Cong. Long Beach 161 Lafayette Blvd. Rabbi Asher H. Abittan Pres. Ely Pappo</p>
<p>Midchester Jewish Center 236 Grandview Avenue Yonkers, N. Y. Rabbi Harry Bolensky Pres. Harry Kreiness</p>	<p>Princeton Jewish Center 435 Nassau St. Princeton, N. J. Rabbi Everett Gendler Pres. Ernest Lynton</p>	<p>Sephardic Jewish Center 122 E. 169 St., Bronx Rabbi Asher Murciano Pres. Henry J. Perahia</p>
<p>Midway Jewish Community Center 330 So. Oyster Bay Syosset, L. I. Rabbi B. A. Rubenstein Pres. Joseph Finger</p>	<p>Rego Park Jewish Center 97-30 Queens Blvd. Rego Park, L. I. Rabbi Josiah Derby Pres. Alfred Selter</p>	<p>The Sephardic Temple Brand Blvd. Cedarhurst, L. I. Rabbi Arnold B. Marans Pres. Irving L. Russo</p>
<p>Millinery Center Syn. 1025 Ave. of the Americas New York City Rabbi A. J. Burnstein Pres. Israel E. Stillman</p>	<p>RELIGIOUS SCHOOL REFORM JEWISH CONGREGATION OF MERRICK, L. I. Merrick and Kirkwood Ave. Rabbi Sanford E. Saperstein Pres. Dr. Robert Leipsic</p>	<p>Society for the Advancement of Judaism 15 West 86 St., N. Y. Rabbi Alan W. Miller Chm. Bd. Irving Driesen</p>
<p>Minyan Club Beth David Congregation 188 Vincent Ave. Lynbrook, L. I. Rabbi Yechiel Orenstein Pres. Louis Malenky</p>	<p>The Religious School Reform Temple of Fairlawn, N. J. 10-10 Plaza Road Rabbi Selig Salkowitz</p>	<p>Rabbi and Mrs. Aaron Solomon Temple Beth David Rochester, N. Y.</p>
<p>Mt. Neboh Congregation 130 W. 79 St. New York Rabbi R. Schenkerman Pres. R. J. Klausner</p>	<p>Remsen Heights Jewish Center 1115 E. 87th St., Brooklyn, N.Y. Rabbi Philip Blachorsky Pres. Robert E. Fine</p>	<p>South Baldwin Jewish Center 2959 Grand Ave. Rabbi A. David Arzt Pres. Bruce Cohen</p>
<p>Oakland Jewish Center 61-35 220 St., Bayside, L. I. Rabbi Irwin Isaacson Pres. Abraham Pollak</p>	<p>Riverdale Jewish Center 3700 Independence Ave. Riverdale, N. Y. Rabbi Jacob Sable</p>	<p>South Side Hebrew Cong. 7401 S. Chappel Ave. Chicago 49, Illinois</p>
<p>Oceanside Jewish Center 2860 Brower Ave. Oceanside, L. I. Rabbi Gilbert S. Rosenthal Pres. Walter Casson</p>	<p>Riverdale Temple W. 246 St. & Independence Riverdale, N. Y. Rabbi Chas. E. Shulman Pres. Charles Landow</p>	<p>Suburban Park Jewish Center 400 Old Westbury Rd. East Meadow, L. I. Rabbi Joseph Langner Pres. Irving Levenberg</p>
<p>Ocean Parkway Jewish Center 550 Ocean Parkway, Brooklyn Rabbi Howard Kahn Pres. Jack Leeb</p>	<p>Rosedale Jewish Center 247-11 Frances Lewis Blvd. Rosedale, L. I. Rabbi Ervin Birnbaum Pres. Julius Blaushield</p>	<p>The Suburban Temple 2900 Jerusalem Ave., Wantagh Rabbi Dr. R. A. Raab Pres. Bernard Wollin</p>
<p>Ozone Park Jewish Center 107-17 89 St., Ozone Pk. Rabbi Samuel Landa Pres. Irving Kaye</p>	<p>Jacob H. Schiff Center 2510 Valentine Ave., Bx. Rabbi Samuel Penner Pres. A. Stanley Glick</p>	<p>Sunnyside, L. I., Jewish Center 45-46 43rd St. Rabbi Irwin A. Albert Pres. Sidney Silverman Ch. of Bd. Jos. Nathanson</p> <p>Temple Ahavath Achim 121-139 Academy St. Belleville, N. J. Rabbi Victor Cohen Pres. David Robbins</p>

Salute to BITZARON on its 25th Jubilee and ISRAEL on its 17th Anniversary

<p>Gun Hill Jewish Center 3380 Reservoir Oval E. Bronx, N. Y. Rabbi Isaac K. Sachs Pres. Benj. Michael</p>	<p>Jewish Center of Hyde Park 779 E. 48 St. Brooklyn Rabbi Joseph M. Frankel Pres. Joseph J. Tracer</p>	<p>Kew Gardens Syn. Adath Yeshurun 82-17 Lefferts Blvd. Rabbi Dr. Gershon Appel Pres. Jacques Schwalbe Rev. David Hirsch</p>
<p>Har Sinai Temple 490 Bellevue Ave., Trenton Rabbi Joshua O. Haberman Assoc. Rabbi Morton M. Rosenthal</p>	<p>Jewish Center of Kew Gardens Hills 71-25 Main Street Rabbi I. Usher Kirshblum Frank Zuckerbrot, Pres.</p>	<p>Kissena Jewish Center 43-43 Bowne St., Flushing Rabbi Abraham Kupchik Pres. Abraham Spiegel</p>
<p>Heb. School of Shomrei Torah Conservative Cong. of Hillside Hillside, N. J. Rabbi H. Beryl Lasker Principal Israel Tumin</p>	<p>Jewish Center of Mt. Vernon 230 S. Columbus Ave. Mount Vernon, N. Y. Rabbi Morton L. Gordon Pres. Samuel G. Feiwel</p>	<p>Larchmont Temple 73 Larchmont Ave. Rabbi Morris N. Kertzer Pres. Bernard Sumberg</p>
<p>Hillcrest Jewish Center 183-02 Union Turnpike Flushing, L. I. Rabbi I. Mowshowitz Sam Paznik, Pres.</p>	<p>Jewish Center of Torah Emeth 78-15 Parsons Blvd. Flushing, L. I. Rabbi H. Joel Laks Pres. Milton I. Cohen</p>	<p>Laurelton Jewish Center 228-02 137 Ave., Laurelton Rabbi Howard Singer Pres. P. Erkal</p>
<p>Hollis Hill Jewish Center 210-10 Union Turnpike Oakland Gardens, L. I. Rabbi Max Forman Pres. Julius Berzin</p>	<p>Jewish Center of University Heights 108 W. 174th St. Bronx Rabbi Edward Schoenfeld Pres. Max Keller</p>	<p>Lincoln Park Jewish Center 311 Central Park Ave., Yonkers Rabbi S. W. Sternstein Pres. Gilbert Rabin</p>
<p>Inwood Hebrew Cong. 111 Vermilyea Ave. New York City Rabbi Ascher Yager Pres. Theodore Rubin</p>	<p>Jewish Center of Williamsbridge 2910 Barnes Ave., Bronx Rabbi Akiba Predmesky Pres. Louis Wand</p>	<p>Lindenhurst Hebrew Cong. Lindenhurst, L. I. Rabbi Joshua Sodden Pres. Mitchell Rothberg</p>
<p>Inwood Jewish Center 12 Ellwood St., N. Y. C. Rabbi Dr. M. E. Wohlgelernter Pres. Wm. Gellis</p>	<p>Jewish Community Center Union Ave. Harrison, N. J. Rabbi Aaron Singer Pres. Samuel Nass</p>	<p>Madison Jewish Center 2989 Nostrand Ave., Bklyn Rabbi J. Lindenberg Pres. Irving Chaykin</p>
<p>Israel Center Hillcrest Manor 167-11 73 Ave., Flushing Rabbi Benjamin I. Teller David Fels, Pres.</p>	<p>Jewish Community Center of Spring Valley 250 North Main St. Rabbi Seymour Friedman</p>	<p>Malverne Jewish Center 1 Norwood Avenue Malverne, L. I. Rabbi Samuel Chiel Pres. Max Cohen</p>
<p>Israel Community Center 3255 Hempstead Turnpike Levittown, L. I. Rabbi Nathaniel Steinberg Pres. Elias Rotker</p>	<p>Jewish Community Center of Teaneck, N..J. 70 Sterling Place Rabbi Judah I. Washer Pres. Archie Strull</p>	<p>Marathon Jewish Community Center Douglaston, L. I. Rabbi Henry Dicker Pres. Meyer Stein</p>
<p>Jewish Center of Atlantic Beach, L. I. Park St. & Oneida Avenue Rabbi Sol Roth Pres. Sam Kassover</p>	<p>Jewish Community Center of West Hempstead 711 Dogwood Avenue Rabbi Abraham M. Moseson Pres. Nat Schlanger</p>	<p>Massapequa Jewish Center Jerusalem at Central Ave. Massapequa, L. I. Rabbi Dr. H. I. Krantzler Pres. Howard C. Kotkin</p>
		<p>Merrick Jewish Center 225 Fox Bldg., Merrick L. I. Rabbi Solomon N. Lipman Pres. Hyman Stein</p>

Salute to BITZARON on its 25th Jubilee and ISRAEL on its 17th Anniversary

<p>Cong. Schomre Hadath 16 S. Bridge St. Poughkeepsie, N. Y. Pres. Wm. Dorfman Ch. of Bd. Philip Morowitz</p>	<p>East End Synagogue OF LONG BEACH, N. Y. Rabbi Amos Miller Pres. J. Spencer Abbett</p>	<p>Flemington Jewish Community Center Flemington, N. J. Rabbi Samuel Kenner Pres. Gerald Barad</p>
<p>Cong. Shaari Torah of Flatbush 305 E. 21 St., Brooklyn Rabbi Dr. Joseph Miller Pres. Leon Siegel</p>	<p>East End Temple 398 Second Ave., N. Y. C. Rabbi Rav A. Soloff Pres. Adolph Lowenstein</p>	<p>Floral Park Jewish Center 26 N. Tyson Ave. Floral Park, L. I. Rabbi Edmund Neiss Pres. Alan Staff</p>
<p>Cong. Shaare Zedek 212 West 93 St., N. Y. C. Rabbi Arthur T. Buch Pres. Jack Savitt</p>	<p>East Meadow Jewish Center 1400 Prospect Avenue East Meadow, L. I. Rabbi Israel Nobel Pres. Harry W. Goldin</p>	<p>Flushing Jewish Center No. Blvd. & 171st St. Flushing, L. I. Rabbi Paul L. Hait Pres. Lawrence Epstein</p>
<p>Cong. Sons of Israel Briarcliff Manor, N. Y. Rabbi Bernard Gelbart Pres. Samuel P. Puner</p>	<p>East Midwood Jewish Center 1625 Ocean Ave., Bklyn Rabbi Harry Halpern Pres. Arthur Kliegman</p>	<p>Forest Hills Jewish Center 106-06 Queens Blvd. Forest Hills, N. Y. Rabbi Ben Zion Bokser Pres. Solomon Heiferman</p>
<p>Cong. Sons of Israel S. B'way & Hudson Ave., Nyack Rabbi Abraham Krantz Pres. Stanley Russell</p>	<p>Educational Jewish Center 801 Astor Ave., Bronx Rabbi Louis A. Steinhorn Pres. Abraham Pereira</p>	<p>Free Syn. of Flushing Flushing, L. I. Rabbi Chas. G. Agin Pres. Don Jay</p>
<p>Cong. Sons of Israel Broad Ave., & Edsell Blvd. Palisades Park, N. J. Rabbi Zelig Block</p>	<p>Rabbi & Mrs. H. Ehrenkranz 80 3rd Street Stamford, Conn.</p>	<p>Free Synagogue of Westchester 500 N. Columbus Ave. Mt. Vernon, N. Y. Rabbi Leon Jick Pres. Saul Mesinger</p>
<p>Cong. Sons of Israel 121 New St., Plainfield, N. J. Rabbi Asher I. Brachman Pres. Harry Salvin</p>	<p>Elmora Hebrew Center 400 West End Ave. Elizabeth, N. J. Rabbi Theo B. Halberstader Pres. Abraham Gruber</p>	<p>Fur Center Synagogue 230 W. 29th St., N. Y. C. Rabbi Samuel Blech Pres. Robert Singer</p>
<p>Cong. Sons of Jacob 37 Clove Ave. Haverstraw, N. Y. Rabbi Moshe Krantzler Pres. Leo Goldband</p>	<p>Rabbi A. M. Feinerman Temple Emanuel Bayonne, N. J.</p>	<p>Garden Jewish Center of Flushing 24-20 Parsons Blvd. Rabbi Martin L. Applbaum Pres. Irving L. Feuer</p>
<p>Cong. Tifereth Israel Hill St. & Landing Road Glen Cove, L. I. Rabbi David L. Blumenthal Pres. Mayer Udell</p>	<p>Fairlawn Jewish Center RELIGIOUS SCHOOL Fairlawn, N. J. Rabbi Simon Glustrom Princ. Henry Ascher Pres. Ralph Wolff</p>	<p>Genesis Hebrew Center Tuckahoe, N. Y. Rabbi Ludwig Nadelmann Solomon Glasthal, Pres.</p>
<p>Conservative Synagogue of Fifth Avenue 11 East 11th St., N. Y. Rabbi Gilbert M. Epstein Pres. Harry Lutzer</p>	<p>Fifth Ave. Synagogue 5 East 62nd St., N. Y. C. Rabbi Immanuel Jakobovitz</p>	<p>Glory of Israel Hebrew Insti. 363 Pennsylvania Ave. B'klyn Rabbi Benj. Jungreiss Pres. Judge Herbert I. Sorin</p>
<p>Conservative Syn. of Riverdale 250th St. & Henry Hudson Pky. Rabbi Chaim Perl Pres. Oscar Dane</p>	<p>Flatbush Jewish Center 500 Church Ave., Brooklyn Rabbi Abraham M. Heller Pres. Kirk Wimpheimer</p> <p>Flatbush Park Jewish Center Rabbi David S. Halpern Solomon Wechsler, Pres.</p>	<p>Rabbi Samuel H. Gordon Rye, New York</p>

Salute to BITZARON on its 25th Jubilee and ISRAEL on its 17th Anniversary

<p>Cong. Beth Sholom Babylon, L. I. Rabbi Jerome Blum Out. Pres. Daniel Mintz In Pres. Ferdinand Mauner</p>	<p>Cong. Chevrah Thilim Tifereth Israel Irvington, N. J. Rabbi David Freedman Rabbi Benj. Finkelstein Pres. M. Orenberg</p>	<p>Cong. Kehilath Jeshurun 125 E. 85th St. New York City Rabbi Jos. H. Lookstein Rabbi Haskel Lookstein Pres. Max J. Etra</p>
<p>Cong. Beth Sholom 390 Bway, Lawrence, L. I. Dr. G. Klaperman, Rabbi Pres. Meyer C. Parkoff</p>	<p>Cong. B'nai Israel 1230 So. Railroad Ave. Staten Island, N. Y. Rabbi Jack Glickman Bernard Rothman, Pres.</p>	<p>Cong. Kesser Torah of Flatbush 2310 Cortleyou Road Brooklyn, N. Y. Rabbi Israel Ben David</p>
<p>Cong. Beth Sholom Rutland & Rugby St. West Englewood, N. J. Rabbi Barry Schaeffer Pres. Herman Shulman</p>	<p>Cong. Bnai Israel of Greater Red Bank Rumson, N. J. Rabbi Jack M. Rosoff Pres. Irving Diamond</p>	<p>Cong. Kneses Tifereth Israel Port Chester, N. Y. Rabbi Joseph Speiser Pres. Hans Falkenstein</p>
<p>Cong. Beth Torah 270 Reynolds Terrace Orange, N. J. Rabbi Arnold A. Lasker Pres. Leopold B. Slatius</p>	<p>Cong. B'nai Jeshurun 270 West 89 St., N. Y. Rabbi William Berkowitz Pres. Charles H. Silver Chairman of Board: Leon Singer</p>	<p>Cong. Mount Sinai 305 Schermerhorn St. Brooklyn, N. Y. Rabbi Isadore A. Aaron Pres. Paul E. Wang</p>
<p>Cong. B'nai Israel Park Ave. Temple 2710 Park Ave. Bridgeport, Conn. Rabbi Dr. S. M. Shapero Pres. Robert T. Lesser</p>	<p>Cong. Emanu-El 261 E. Lincoln Ave., Mt. Vernon Rabbi Aaron H. Blumenthal Pres. Louis Miller</p>	<p>Cong. Mount Sinai Anshe Emet 135 Bennet Ave., N. Y. C. Rabbi Murray S. Penkower Pres. Joseph Hahn</p>
<p>Cong. B'nai Israel 100 East Jersey Street Elizabeth, N. J. Rabbi Gershon B. Chertoff Pres. Seymour Issacson</p>	<p>Cong. Etz Chaim Hewlett E. Rockaway Jewish Center Dr. Morris Goldberg, Rabbi Pres. Sidney Grossman</p>	<p>Cong. of Moses Rabbi Myron B. Movsky 2501 Stadium Drive Kalamazoo, Mich.</p>
<p>Cong. B'nai Israel 160 Millburn Avenue Millburn, N. J. Rabbi Dr. M. Gruenewald</p>	<p>Cong. Ezrath Israel Actors Temple 339 W. 47th St. N. Y. C. Rabbi Moshay P. Mann Pres. Jack W. Zucker</p>	<p>Cong. Oheb Shalom 170 Scotland Road, South Orange, N. J. Rabbi Dr. L. M. Levitsky Pres. David Moskowitz</p>
<p>Cong. B'nai Israel of Kearny & No. Arlington 780 Kearny Ave., Kearny, N. J. Rabbi Sidney N. Bogner</p>	<p>Cong. Habonim, Inc. 44 West 66 St., N. Y. C. Rabbi Hugo Hahn Rabbi Bernhard Cohn</p>	<p>Cong. People of Righteousness 6 Ingraham St., Yonkers, N. Y. Rabbi Charles A. Spirn Pres. Philip Rubin</p>
<p>Cong. B'nai Jeshurun Nathan Barnert Mem. Temple 152 Derrom Ave. Paterson, N. J. Rabbi Martin Freedman Pres. George D. Rosenthal</p>	<p>Cong. Hope of Israel 841 Walton Ave., Bronx Councilman Leonard Fastenberg, Pres. Com. Abraham Greenbusch, Chairman of Board</p>	<p>Cong. Ramath Orah 550 W. 110th St., N. Y.</p>
<p>Cong. B'nai Jeshurun Victory Blvd. Tompkinsville, S. I. Rabbi & Mrs. Murray Kohn</p>	<p>Congregation Jeshurun 1201 W. State St. Trenton, N. J. Rabbi Issachar Levin</p>	<p>Cong. Rodeph Sholom Bridgeport, Conn. Sheldon Weltman, Rabbi David J. Leon, Cantor Harry Malin, Educ. Dir.</p> <p>Cong. Rodfei Zedek 5200 Hyde Park Blvd. Chicago, Illinois Rabbi Ralph Simon</p>

Salute to BITZARON on its 25th Jubilee and ISRAEL on its 17th Anniversary

<p>Adath Israel Cong. 715 Bellevue Ave. Trenton, N. J. Rabbi S. Joshua Kohn Pres. Isadore Miller</p>	<p>Beth Shalom Synagogue 295 Soundview Ave. White Plains, N. Y. Rabbi Edward Neufeld Pres. Dr. Robert Berky</p>	<p>Cong. Ahavath Achim 1571 Statfield Rd. Bridgeport, Conn. Rabbi Dr. Victor Solomon Pres. Harold Berkowitz</p>
<p>Ahi Ezer Congregation 2165 — 71st St. Brooklyn, N. Y. Rabbi Sion Maslaton Pres. Isidore Dayan</p>	<p>Bet Torah Mt. Kisco, N. Y. Rabbi Sanford B. Hahn Pres. Marvin L. Diller</p>	<p>Cong. Ahavath Sholom 75-02 113th St., Forest Hills Rabbi Irwin Sanders Pres. Edmund Hecht</p>
<p>Anshe Emeth Memorial Temple 222 Livingston Ave. New Brunswick, N. J. Rabbi Jack D. Spiro Pres. A. B. Halpern</p>	<p>Beth Sholom People's Temple Bay Pkway & Benson Ave. Brooklyn, N. Y. Rabbi Emanuel Schenk Pres. Wm. Berger</p>	<p>Cong. Ahavath Torah The Engelwood Synagogue 240 Broad Ave. Englewood, N. J. Rabbi Isaac Swift</p>
<p>Anshe Sholom Synagogue & Community Center 50 North Ave. New Rochelle, N. Y. Rabbi Phillip M. Weinberger Pres. Henry Popper</p>	<p>Brooklyn Jewish Center 667 Eastern Parkway, B'klyn Dr. I. H. Levinthal, Rabbi Dr. Benj. Kreitman, Rabbi</p>	<p>Cong. Beth El Park Blvd. & Belleview Ave. Camden, N. J. Rabbi Harry B. Kellman</p>
<p>Ave. N Jewish Comm. Center 321 Ave N, Brooklyn, N. Y. Rabbi Max Schrier Pres. Hon. Benj. Spector</p>	<p>Central Synagogue Lexington Ave., & 55th St. New York, N. Y. Dr. D. J. Seligson, Rabbi Jesse Sekoles, Pres.</p>	<p>Cong. Beth El 99 Jerusalem Ave. Massapequa, L. I. Rabbi Israel Orenstein Pres. Phil Donow</p>
<p>Baldwin Jewish Center 885 E. Seaman Ave. Baldwin, L. I. Stanley M. Wagner, Rabbi Ben Flamm, Pres.</p>	<p>Central Synagogue of Nassau County Rockville Centre, L. I. Dr. George B. Lieberman, Rabbi Walter S. Warheit, Pres. Exec. Dir. S. N. Greenberg</p>	<p>Cong. Beth El 109 East Ave., Norwalk, Conn. Rabbi Samuel Schwartz Pres. Irving Golub</p>
<p>Bay Ridge Jewish Center 8025 Fourth Ave. Brooklyn N. Y. Rabbi David M. Feldman Pres. Samuel Pravda</p>	<p>Clearview Jewish Center 16-50 Utopia Parkway Whitestone, N. Y. Rabbi E. Yechiel Simon Pres. Carl Litwen</p>	<p>Cong. Beth Israel 94 Fulton St. Hempstead, L. I. Rabbi Harry E. Schwartz Pres. Mr. David Pess</p>
<p>Bayswater Jewish Center Cong. Darchay Noam Far Rockaway, N. Y. Rabbi A. H. Neulander Pres. Edward H. Copen</p>	<p>Community Center of Israel 2440 Grand Concourse, Bx. Rabbi Simon I. Konovitch Pres. Al Heller</p>	<p>Cong. Beth Israel 5002 11th Ave., Brooklyn Rabbi Hershel Stollman Pres. Ludwig Smilow Exec. Sec. Max B. Hochberg</p>
<p>Bellrose Jewish Center Floral Park, L. I. Rabbi Alvin M. Poplack Pres. Daniel Phillip</p>	<p>Community Synagogue Beth Ohr 1010 Ocean Ave., Bklyn, N.Y. Rabbi William Kloner Pres. James Walter</p>	<p>Cong. Beth Israel Rabbi A. Kazis Worcester, Mass.</p>
<p>Beth Emeth Synagogue 2 East Ave. Larchmont, N. Y. Rabbi David Blumenthal Pres. Benedict Ginsberg</p>	<p>The Community Synagogue 150 Middle Neck Rd. Port Washington, L. I. Rabbi Martin S. Rosenberg Pres. Benj. Heller</p>	<p>Cong. Beth Israel West Side Jewish Centre 347 W. 34th St. N. Y. Rabbi Solomon Kahane Pres. Simon Greenspan</p> <p>Cong. Beth Joseph Denver, Colorado Daniel Goldberger, Rabbi Ben Heller, Pres.</p>

We salute the
STATE OF ISRAEL and the **BITZARON**
NEW YORK STATE ZIONIST REGION
A. J. Elish, President

Albany	Syracuse	Middletown	South Fallsburg
Glen Falls	Rochester	Ellenville	Poughkeepsie
Elmira	Niagra Falls	Spring Valley	Schenectady
Buffalo			

NEW ROCHELLE ZIONIST DISTRICT

Extends its best wishes to the
STATE OF ISRAEL
on the Seventeenth year of its rebirth
and to the
BITZARON
on its Twenty-fifth Anniversary
Henry B. Glick, President

Greetings and Compliments to the
STATE OF ISRAEL and the BITZARON

HEMPSTEAD ZIONIST DISTRICT

Solomon Stein, Pres.	Elias Mintz, Prog. Chmn.
David Spiro, Fund Rais. Chmn.	Milton Small, Treas.
Morris Schwartz, Sec'y	Jos. H. Cohen, Vice-Pres.

Greetings and best wishes to the
STATE OF ISRAEL and the BITZARON
BORO PARK ZIONIST ORG. DISTRICT No. 17
1223 — 45th St. Brooklyn, N. Y.

Rabbi B. Silverstein, Hon. President
Isidore W. Timoner, Pres.
J. Davidson, Vice-Pres.
Louis Stern, Treas.
Benj. Guttman, Corr. Sec.
Gustave Eisenstadt, Record. Sec. & J. N. F. Chairman
Ben Zion Pecker, Chairman Public Relations
Israel Hecht, Chairman Housing Comm.

Congratulations

BITZARON

on Twenty-five Years of Significant Service

AMERICAN COMMITTEE FOR THE WEIZMANN INSTITUTE OF SCIENCE

Dewey Stone, Chairman of the Board
Abraham Feinberg, President
Harry Levine, Treasurer
Theodore R. Racoosin, Chairman, Executive Committee
Joseph Brainin, Executive Vice President

BNAI ZION

50 WEST 57th STREET

NEW YORK, N. Y. 10019

The American Fraternal Zionist Organization

Extends its Best Wishes to the
BITZARON
for continued good work in
PROMOTING THE HEBREW LANGUAGE
on the American scene

HERMAN Z. QUITTMAN
National Secretary

EDWARD SHARF
National President

להיים

To the

STATE OF ISRAEL

And to

בצרון

THE SALT LAKE CITY ZIONIST DISTRICT

Simon Shapiro, Hon. Pres.
Louis Zucker, Pres.
Ben M. Roe, Vice-Pres.

David Alder, Sec'y
Abe B. Cline, Treas.

שימת-לב
היא טיסה
בלופטהאנזה

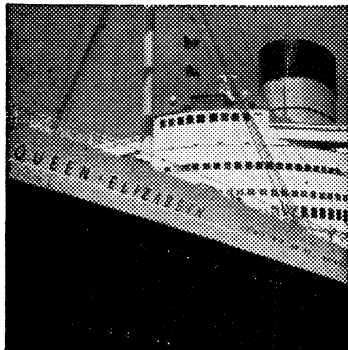
אתה מוזמן לטוס עמנו כאשר תפליג בפעם הבאה
לאירופה. או לכל מקום שהוא בעולם. תהנה מן השירות
האישי שלנו. למשל, אם תבחר מוזון כשר, נא להודיענו
על כך כשהנך מוזמן את כרטיס-הנסיעה. התקשר עם
מוכרי-הנסיעות שלך או צלצל לחברת לופטהאנזה.

Lufthansa
German Airlines

משרדים בערים הראשיות בארצות-הברית ובקנדה.

**Go to Europe
on the giant
Cunard Queens**

R.M.S. Queen Elizabeth, 83,673 tons

**On the world's largest liners
you get 5 days to relax in
spacious luxury.**

On the *Queen Elizabeth* and the *Queen Mary*, you have all the room you need for pleasure and relaxation. Entertainment is everywhere. Night clubs and swimming pools. Cocktail lounges, gyms, theaters. Every facility you'd expect to find in a resort — but rarely do.

One more thing. Cunard pays special attention to dietary laws and offers complete facilities for worship.

Thrift season fares begin August 8. Minimum First Class \$418; Cabin \$257; Tourist \$200 (half-round trip to Southampton).

Year-round cruise program

Cunard also offers the world's widest ranging cruise program. Sail from New York to Nassau, the West Indies, the Mediterranean, Scandinavia or Around the World on a cruise you'll remember for the rest of your life.

*See your travel agent or
Cunard Line, 25 Broadway,
New York 4, N.Y.*

*most people call RIVERSIDE . . .
for the inspired service and
spiritual comfort RIVERSIDE
offers family and friends*

**RIVERSIDE
RIVERSIDE
MEMORIAL CHAPEL**

Funeral Directors

76th St., and Amsterdam Ave.,
New York — ENdicott 2-6600

Brooklyn * Bronx * Long Island

Mt. Vernon * Miami and

Miami Beach

Morton Rosenthal - Carl Grossberg

Directors

RIVERSIDE MONUMENTS

. . . more than fine granite. Each memorial . . . be it a modest headstone or an impressive mausoleum . . . is a mark of everlasting respect, unconditionally guaranteed forever by RIVERSIDE'S 50-year reputation for quality. *Visit our showroom. Call or write for illustrated Booklet*

**Use the Pleasant
Laxative**

Ex-Lax is the laxative you enjoy taking. Tastes like delicious chocolate, and gives thorough relief gently and comfortably. **Ex-Lax** is America's biggest selling laxative — used for over 50 years.

Buy the Economy 98c size

Save as much as 54c

Also available in 43c and 19c sizes

When Nature "forgets" . . . remember

EX-LAX

THE CHOCOLATED LAXATIVE

SHALOM

THE WELCOME MAT IS OUT AT ISRAEL DISCOUNT BANK

Whether you want to open a modest savings account or checking account or finance a million dollar transaction ... friendly Israel Discount Bank officers are ready to serve you. We cordially invite you to drop in and learn what "Shalom" means in banking.

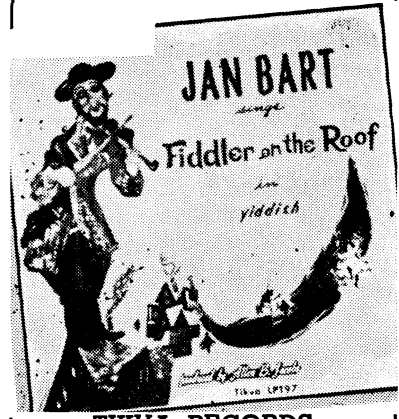
IDB

ISRAEL DISCOUNT Bank Ltd.

511 FIFTH AVENUE, NEW YORK 17, N.Y.
AT 43rd STREET
100 Branches in Israel
International Network of Affiliated Banks

TIKVA RECORDS

Announces a
New Terrific Hit Album
from
FIDDLER ON THE ROOF
The Smash Broadway Show
Now Recorded in Yiddish
for the first time
Mono or Stereo \$4.98

TIKVA RECORDS
1650 Broadway, N. Y., N. Y. 10019
JUdson 6-4934

SARAH RUBINE

"Israel's Foremost Singing Star"

Plus an AUTHENTIC ISRAELI REVUE NIGHTLY!

Strictly Kosher - Permanent Mashgiach - Closed Friday

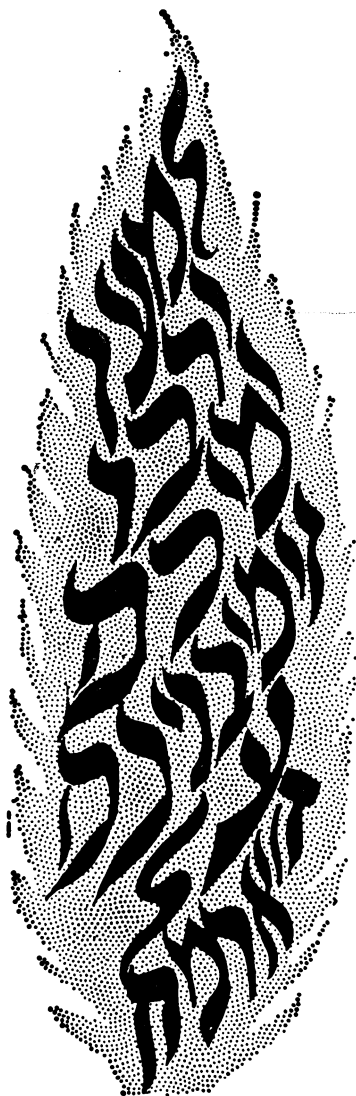
HOTEL WESTOVER

72nd St. Bet. Broadway and West End Ave., New York

TR 3-1276 — EN 2-9600

Published by Bitzaron, Inc., 1141 Broadway, New York 1, N. Y. (except January-February, May-June, November-December, when published Bi-Monthly, and July and August when not published). Prof. N. Glatzer, Prof. Simon Hal-kin (Israel), Prof. Harry A. Wolfson, Editors; Dr. Maurice E. Chernowitz, Executive Editor; Prof. Hayim Leaf, Asso- ciate Editor. F. Ziony, Business Manager. Subscription, payable in advance \$7.00 per year; foreign \$8.00. To members of the Armed Forces half rate. Second class postage paid at New York, N. Y. Copyright 1965, by Bitzaron, Inc., All rights reserved. Opinions expressed in articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and not necessarily reflect those of the editors and publishers. Subscriptions automatically renewed unless we are notified otherwise.

הקרן הקיימת לישראל באמריקה

צרוך

את

שמך

בחיי

נצח

היום...

בישראל

על-ידי גאולת אדמת ישראל משממות הדורות; על-ידי הכשרת הקרקע להתישבות יהודית, הקרן יוצרת את התנאים להמשך קיומו של העם היהודי ולהבטחת עתידו.

אף לך חלק בחיי נצח. בידך לקיים את שמך לעולמי עד; אפשר לך להקים מפעל במדינת ישראל שיניח ציח את שמך, עתה, בחיידך, על-ידי עזבון בצוואתך או העברת דמי הביטוח.

מנחם ברסלר, נשיא

THE FOUNDATION FOR THE
JEWISH NATIONAL FUND

42 E. 69th St., New York 21, N. Y.

Trafalgar 9-9300

THE FOUNDATION FOR THE
JEWISH NATIONAL FUND
42 E. 69th St., New York 21, N. Y.

Dear Sirs:

I am interested in obtaining more information on how I can establish a personal link with the land of Israel. Please mail additional data to:

NAME _____

ADDRESS _____

TELEPHONE _____

CITY _____

ZONE _____

STATE _____

הוועד להוצאת כתבי רב צעיר

מכרך את ה"בצרון" לסיום כ"ה שנה להופעתו
מי יתן ויוסיף להעשיר את שדה ספרותנו
ולכבד את ערכי רוחנו מתוך נחת ורווחה
וילך מחיל אל חיל עד יובלו החמישים!

שמחה זאב זלצמן, גזבר
שניאור זלמן אש, חבר
יצחק פינקל, מזכיר

מיטב ברכותי ואחולי

לירחון העברי רב-הזכויות וההישגים בתפוצות — "בצרון"
שסיים כ"ה שנות יצירה ותרומה לספרותנו.
מי יתן ויוסיף גם בעתיד להאדיר את ספרותנו,
לשמש משען-עוז ליצירתנו יובלות על יובלות

ישראל שטיבל
יו"ר הוועד למען "בצרון"

ברכתנו הנאמנה ליוכל הכ"ה של ה"בצרון"

לגידול ושיגשוג מתמיד לקראת יובלו החמישים

ועד החינוך היהודי בקליבלאנד
מירון גורן, יו"ר
אהרן אינטראטר, מנהל
המכון ללימודי היהדות
יוסף פרסקי, יו"ר
ד"ר יעקב קבקוב, דיקן

ברכות ואיחולים טובים ליוכלו הכ"ה

של הירחון העברי "בצרון"

שתרם תרומה גדולה לשדה המחקר העברי וספרות ישראל
מי יתן ויוסיף להעשיר את ספרותנו עוד שנים רבות

ישראל גיומן

ברכותי הנאמנות ל"בצרון" להג יובלו

מי יתן ותמשיכו בעבודתכם החשובה להפראת ספרותנו ובנין הגשר הרוחני
והתרבותי בין מדינת ישראל והתפוצה.

ישראל הארבורג

ברכותינו ואיחולינו הטובים ל"בצרון" לזכרו הכ"ה

להמשך פורה ומפריה בקיום תעודתו — טיפוח ערכי לשוננו וספרותנו.

זאב אגרונוב, מיאמי ביץ' — דוד ל. אייזקס, ברוקלין — מוריס אייזנברג, לוס אנג'לס —
קהילת אוהבי צדק מ. ב. וואל, רב בירדלינגטון, ווט. — הארי באום, לוס אנג'לס —
מרדכי באום, ברוקלין — הרב א. בוהנן, פרובידנס, ר. א. — ד"ר ה. ג. בראודה, היכל
בית אל, פרובידנס — ד"ר מרדכי בריגור, אנשי ישראל, טוסון, אריזונה — שאול ביאר,
באלטימור — גב' יעקב בייצמי, נ. י. — ד"ר צבי בלומברג, נ. י. — קרן בית שלום, קנזס
סיטי — זליגמן ברגמן, פילא. — ד"ר א. דיניץ, לוס אנג'לס — אהרן דוביצקי, ווטס הארטפורד
— הרב אברהם הפטרמן, ניו הייבן — ד"ר זאב חומסקי, פילא. — ד"ר ח. גומברג, מיאמי ביץ'
— מ. גולדברג, דיטרויט — יעקב גורוב, לוס אנג'לס — הרב ד. גורוויטש, סוא סיטי — ד"ר
א. ש. האלקין, נ. י. — חיים הרינגמן, ברוקלין — א. ל. הורוויץ, נ. י. — י. ווילסון,
טורונטו — י. ווינר, האוסטון — מ. ווינשטיין, לוס אנג'לס — דוד א. וורטהיים, ברוקלין
— מ. ה. זאקהיים, דיטרויט — ד"ר נחום זכאי, שיקאגו — יוסף זאכר, סקוקי, איל. —
י. ב. זוסמן, ניראורליאנס — משה אפרים זלידן, נ. י. — יעקב טארקובינעמני, שיקאגו
— משה טורטשינר, נ. י. — י. טפר, נ. י. — יוסף פשאראם, ברונקס — הרב יוסף כהן,
אטלאנטא — י. ב. כהן, נ. י. — נחום כהן, וואשינגטון, ד. ס. — ד"ר אלתר ט. לאנדסמאן,
ברוקלין — מארכוס לאנדא, פונטיאק — ל. לונסקי, טורונטו — הרב פיליפ ל. ליפס,
בית הכנסת "גורט סובורביאן" בית אל, איל. — יעקב ליפמן, נ. י. — יהודה ליברמן,
שיקאגו — ש. י. לטוש, שיקאגו — הרב ד"ר אירווינג לרמן — ד"ר תיאודור נ.
לואיס, רב בית הכנסת הפרוגרסיבי, ברוקלין — הרב ד"ר ישראל ה. לווינטאל — י. מ.
לילצ'וק (על-ידי מ. הנדלר) — ד"ר הרברט ק. לרמן, ג'מייקא — הרב ראובן י. מאגיל,
פילא. — מירון ב. מובסקי, רב ביהכניס משה, קאלאמאזו, מיט. — הרב י. ר. מאלגוא,
דנבורי — זלמן מנדלסון, טולידו — לייב מרקין, נ. י. הארי מ. מרקסון, ביבר פולס,
פא. — ש. מרקוביץ, איאוסה סיטי — מ. מושביצקי — אימק נדב, שיקאגו, — היכל
סיני, פילא. — י. ספיוואק, ניר-הייבן — ד"ר מ. סיני, לונג ביץ', קאליפ. — ד"ר זלמן
סקלאר, דיילאנד פארק נ. י. — פראנק עברי, נ. י. — יעקב עפעל, דיטרויט — יוסף
ג. עפעל, דיטרויט — ביהכניס עץ חיים, פיטסבורג — יעקב ערקס, רידינג, פא. — היכל
פירמאונט, קליבלאנד — המרכז היהודי של פורטט הילס — ד"ר וגב' נ. י. פאקס, שיקאגו
— נעמי פוטוריאן, וינטקא — ישראל פיידין, סט. אוגוסטיין, פלורידה — א. מ. פיפר,
קליבלאנד — מ. פאליי, אטלאנטיק סיטי — קארול פיקל, נ. י. — משה פרלמן, לוק
אנג'לס — אברהם פוליק, סיאטל — בנימין פטלוק, פילא. — קבוצה עברית, טולידו
אוהיו — פ. קרני, טורונטו — ישראל י. קימיס, רב היכל משכן תורה, צ'סנוט היל —
הרב אייזק קליין, בופלו — יוסף קניזניק — הארי ש. רייזמן, בופלו — י. מ. רייס, נ. י.
— ד"ר יעקב מ. ראביד, נ. י. — ראובן רוניק, בופלו — שמחה רובינשטיין, נ. י. — חיים
רוגוביץ, טן-פרנציסקו — י. רבינוביץ, ברוקליין, מאס. — ד"ר דוד רודבסקי — אברהם
רוטשטיין, לוס אנג'לס — יוסף רייזנברג, ברוקליין, נ. י. — ד"ר אליהו רפפורט, נ. י. —
ש. שוב, פיטסבורג — י. א. שווארץ, נ. י. — מילטון שטרן, וואלי סטריט — קנט א.
שטיין, וורסטר — עזרא ש. שפירא, קליבלאנד — נתן שורס, ויניפג — ד"ר יוסף שרמן,
בופלו — צבי מתיסון, ברוקליין

דער „פארווערטס“ ...

איז די גרעסטע אידישע צייטונג אין דער וועלט ... נייעס אגענטורען און קארעספאדענטען אינפארמירען אייך וועגען די לעצטע און וויכטיגסטע פאסירונגען אין מדינת ישראל, אמעריקע און אלע אנדערע לענדער פון דער וועלט ... די באגאבסטע זשורנאליסטען, פעליטאניסטען, נאָוועלע און עדיטאָריעלע שרייבער שרייבן יעדען מאָג אין „פארווערטס“.

... צו זיין פולקאם אינפארמירט וועגען אידישען לעבען מוזט איר לייענען דעם „פארווערטס“ יעדען מאָג.

קויפט און לייענט דעם

„פארווערטס“

יעדען מאָג אין יאָר!

ברכתי מקרב לב
ל"ב צרון"

לסיום מחצית היובל להופעתו
יוסף לתרום לספרותנו עוד רבות בשנים!
ישראל ברץ

שפע ברכות לחגיגת חצי יובלכם
והצלחה רבה לימים הבאים
החפתדרות העברית בכוספון
החוג העברי

ברכת הצלחה מרובה
ל"ב צרון"

ליובל הכ"ה
הרב ד"ר יצחק אלקלעי

ליובלכם

שפע ברכות ואיחולים
שמואל אלק
אברהם גליקמאן
פידני גלאזר
ה. צימרן
י. רזניק

ל"ב צרון"

למחצית היובל לקיומו

אנחנו מאחלים לו אריכות ימים ויוסף
לבצר את רוח עמנו בכל אתר ואתר

מרדכי גוריס	ד"ר א. איג'ז
יהודה סטרנדברג	יוסף ברון
ל. עבר	הרי ברון
יוליוס פדר	משה ברנשטיין
ג. קומר	ד"ר עמנואל הופמן
ישראל רחן ובניו	יעקב טרדי ואחיו
א. ל. רחנברג	א. לובינסקי
יעקב קרוניס	יוסף מטלוב
	עדי מס

קימשנר — אונטאריו, קנדה

ברכותינו ואיחולינו הלבכיים
לסיום כ"ה שנה להופעת

ה"ב צרון"

תמשיכו עבודתכם החשובה והפוריה
עוד שנים רבות
לאה ומשה גארבר

הגליל הציוני דברוקלין

של ההסתדרות הציונית באמריקה

מברך את

מדינת ישראל

לחג העצמאות הי"ז

בכיבושים נוספים בשדה העלייה, ההתיישבות ופיתוח הארץ

מי יתן ויכונן השלום לעד!

חיים פליגל, נשיא

ה ד ס ה

מציינת את השנה הייז למדינת ישראל

ומברכת את ה"כצרון" לרגל סיום כ"ה שנה
לתרומה מתמידה ונאמנה לספרות העברית.

גב' מורטימר ז'ייקובסון
נשיאה ארצית

ההסתדרות של פועלי ציון באמריקה

שולחת את ברכותיה הלבביות ל"כצרון" לסיום כ"ה שנות
עבודה מסורה למען הפראתה של הספרות העברית באמריקה.

מי יתן ותזכו לתרום עוד רבות בשנים
למחשבה הציונית, לתחיה העברית ולערכי ישראל.

דניאל מאן, מזכיר

חיים פיין, נשיא

ההנהלה הראשית של אפע"ל (איגוד פועלים לאומיים)

— אידישע נאציאנאלער ארבעטער פארבאנד —

שולחת את ברכתה, ברכת חברים, לתושבי מדינת ישראל ולממשלה

לכבוד השנה הייז של מדינת ישראל

ה"פארבאנד" — איגוד הפועלים הלאומיים

יעקב קצמן, מזכיר

יששכר באנמשעק, נשיא

השכונה הציונית, מספר 10, וואשינגטון הייטס, ג. י.

מגישה מנא של ברכה

ל מ ד י נ ת י ש ר א ל

לשנת העצמאות הייז

נתנאל פוגל, נשיא

יהושע זינגר, נשיא-כבוד

הגליל הציוני דמנהטן
של ההסתדרות הציונית באמריקה

מגיש את ברכותיו

ל מדינת ישראל

לשנת העצמאות הי"ז

ישנה חילה וירומם קרנה ותזכה
להיכונן לבנין עדי-עד!

יוליוס רופבאך, נשיא

השכונה הציונית

של מאנהטן, מספר 7

מברכת את

מדינת ישראל

ליום חגה הגדול בהיכנסה לשנת הי"ז לקיומה
יתגשמו בה כל תקוות עמנו!

שמואל מיללער, נשיא

הגליל הציוני של לונג-איילאנד
ניו-יורק

שולח את ברכותיו הנאמנות

לשנת הי"ז לקיומה

בברכת חיי יצירתה, התישבותה, עלייה ובנין

אליעזר פיגל, מנהל

רוד אופנהיים, נשיא